

77 БЕЛІЯТЭКА
77 ЗАМЕЖНАЙ
77 РОЗЫ

АЛЬБЕРТА МАРАВІЯ
ПАГАРДА

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

АЛЬБЕРТА МАРАВІЯ

ПАГАРДА

Раман

Мінск
«Мастацкая літаратура»
1989

ББК 84.4Ит

М25

Серыя заснавана ў 1983 г.

Рэдкалегія:

Серафім Андраюк, Янка Брыль, Іван Навуменка,
Іван Пташнікаў, Барыс Сачанка

Прадмова Э. Садаўнічага

Пераклад на беларускую мову Івана Пташнікава

Пераклад зроблены з выдання:

Мастера современной прозы. Альберто Моравиа.— М.: Прогресс, 1978.

Содержание романа современного итальянского писателя А. Моравиа (р. в 1907 г.) составляет история распада семейных отношений главных героев. Детально исследуя глубоко скрытый внутренний конфликт между мужем и женой, который приводит их к полному разрыву, автор показывает его связь с представлениями, сформировавшимися в них под влиянием социальной среды.

М 4703010100—085
М 302(03) — 89 154—89

ISBN 5-340-00287-X (беларус.)

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1989

БОЛЬ І НАДЗЕІ «МАЛЕНЬКАГА ЧАЛАВЕКА»

Раман «Пагарда» (1954) — адзін з найлепшых твораў выдатнага італьянскага пісьменніка Альберта Маравія (Альберта Пінкерле), гуманістычны пафас творчасці якога далучае яго да шэрага такіх вядомых зарубажных майстроў слова XX ст., як Э. Хемінгуэй, Э. М. Рэмарк, Г. Грын і іншыя.

Прызнанне маладому італьянскаму пісьменніку прынес раман «Раўнадушныя» (1929). У ім Маравія паказаў гібельнае ўздзеянне буржуазнай рэчаіснасці, усёй змрочнай атмасферы фашысцкага панавання ў краіне на жыццё людзей.

Гэтую тэму ён развівае ў раманах «Рымлянка» (1947), дзе расказваецца гісторыя простаі дзяўчыны з народа, і «Чачара» (1957), у якім даецца, як вызначае сам аўтар, «аб'ектыўнае апавяданне пра пакуты і галечу, што спарадзілі Супраціўленне» ў час другой сусветнай вайны. Творы Маравія «Сум» (1960), «Увага» (1965), «Я і ён» (1971) — пра драматычныя пошукі выйсця інтэлігентам, мастаком у бесчалавечным свеце агульнага адчужэння. Раман «Пагарда» тэматычна і праблемна звязаны з усёй папярэдняй і наступнай творчасцю Маравія, але вылучаецца празрыстасцю, ёмістасцю і глыбінёй мастацкага абагульнення. Таму ў ім, бадай, найбольш яскрава выяўляюцца як моцныя, так і слабыя бакі канцэпцыі рэчаіснасці і чалавека не толькі італьянскага пісьменніка, а ў пэўнай меры і ўсёй сучаснай рэалістычнай замежнай літаратуры, якая прытрымліваецца поглядаў абстрактнага гуманізму.

Праблему асобы Маравія ў гэтым творы, як і ў іншых, імкнецца вырашыць на лёсе «маленькага чалавека», «прыніжанага і пакрыўджанага», эпохі імперыялізму, фашызму, сусветных войнаў. І засяроджвае ён сваю ўвагу ў рамане на самым простым, першасным і разам з тым вельмі важным

у жыцці чалавека — на каханні як выяўленні здольнасці любіць людзей.

Гэтая здольнасць якраз і складае глебу для гуманістычнай веры заходніх прагрэсіўных мастакоў. Паказваючы ў сваіх творах герояў, якія, нягледзячы на магутны ціск капіталістычнай рэчаіснасці, захоўваюць у сабе элементарныя агульначалавечыя маральныя прынцыпы і тым самым супрацьстаяць ёй, пісьменнікі знаходзяць праяўленне іх чалавечнасці ў чуйным каханні да жанчыны, шчырай любові да сяброў, у бескарыслівым таварыстве. Такі герой часта толькі ў любові да блізкага сабе бачыць свой паратунак ад бюссэнсавасці і бесчалавечнасці жыцця, бо звычайна ён індывідуаліст і займае пасіўную грамадскую пазіцыю.

Галоўны герой рамана Маравія «Пагарда» Мальтэні, ад імя якога вядзецца апавяданне, таксама надзелены ўсімі гэтымі якасцямі. Як і многія іншыя, у сваім каханні пад ударамі абставін ён церпіць сакрушальную катастрофу. Увесь змест рамана складае падрабязны, просты, ясны і разам з тым хвалюючы расказ пра перажыванні, пакуты, боль, адчай і надзеі Мальтэні, які спрабуе разабрацца ў тым, чаму яго жонка Эмілія разлюбіла яго і пачала ім пагарджаць. Адкрытасць і яснасць псіхалагічнай характарыстыкі героя відавочна ўзыходзіць да рацыянальнай апавядальнай манеры асветнікаў XVIII ст. Узбагачаная традыцыямі крытычнага рэалізму і яго здабыткамі ў абмалёўцы «дыялектыкі душы», яна кантрастная ўскладненаму псіхааналізу мадэрнізму ці авангардызму і разам з тым выразна адрозніваецца ад творчай манеры такіх пісьменнікаў, як Хемінгуэй ці Рэмарк, якія маюць схільнасць да выяўленчага «прынцыпу айсберга». У рамане Маравія «адкрытасць» раскрыцця ўнутранага свету героя ў значнай меры тлумачыцца інтэлігентнасцю персанажа, яго прывычкай літаратара да скрупулёзнага аналізу з'яў рэчаіснасці, у тым ліку і самааналізу. Разам з героем пісьменнік рупліва даследуе яго псіхалагічны стан і тыя жыццёвыя абставіны, якія яго выклікалі, дбайна фіксуе ледзь заўважныя змены і павароты, самыя тонкія нюансы ў адчуваннях, думках, настроі героя.

Глыбока схаваны ўнутраны канфлікт паміж Эміліяй і Мальтэні, які ўрэшце прыводзіць іх да поўнага разрыву, раскрывае арганічную супярэчлівасць галоўных герояў ра-

мана Маравія, выкліканую складаным і супярэчлівым характарам іх узаемадзеяння з буржуазным светам. З аднаго боку, кожны з іх у большай ці меншай ступені не прымае пануючых у ім маральных прынцыпаў, а дакладней — беспрынцыповасці і цыннізму ў адносінах паміж людзьмі, з другога — цесна звязаны з буржуазным грамадствам, як паказвае пісьменнік, многімі нябачнымі ніцямі пэўных светапоглядных уяўленняў, якія змалку непрыкметна сфарміраваліся ў іх свядомасці пад уплывам сацыяльнага асяроддзя, яго духоўнай атмасферы, жыццёвых каштоўнасцей і памкненняў.

Адлюстроўваючы ў рамане не гісторыю кахання, збліжэння герояў, а гісторыю іх разрыву, пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на пакутлівых пошуках сучасным чалавекам сапраўды чалавечных маральных асноў і арыенціраў, якія б далі яму магчымасць выжыць, застацца чалавекам у бесчалавечным і бездухоўным свеце. Пякучы боль ад страты кахання любой жанчыны прымушае героя азірнуцца на сябе, задумацца аб сваім жыцці. Пагарда каханай востра абуджае ў ім пачуццё чалавечага гонару, неадольнае жаданне разабрацца ў сваіх памылках, выправіць іх, адстаяць у сабе чалавека і даказаць Эміліі сваю высокую чалавечую годнасць, каб вярнуць любоў і шчасце. Матывіроўка паводзін, разважанняў, пачуццяў Мальтэні, якая з'яўляецца спружынай дзеяння рамана, надае твору сапраўды гуманістычны сэнс.

Халоднасць, абьякавасць, адчужанасць жонкі Мальтэні адчуў якраз тады, калі пачалі наладжвацца іх матэрыяльныя справы і сямейны дабрабыт: яны пераехалі ў набытую ў крэдыт кватэру, ён меў даволі грашоўную работу сцэнарыста, якая давала надзею выплаціць з цягам часу і за кватэру, і за машыну. Да гэтага два гады пасля жаніцбы яны жылі мірна і спакойна, не адчуваючы свайго шчасця, як паветра, якім дыхалі, у мэбляваным пакоі. Мальтэні працаваў журналістам у другаразрадных газетках і часопісах, марыў аб творчай дзейнасці драматурга. На жыццё зарабляў дастаткова, і яно яго ўвогуле задавальняла.

Эмілія, пакінуўшы працаваць машыністкай, таксама не адчувала сябе асаблівай гаротніцай, але для поўнага шчасця ёй не хапала ўласнага сямейнага кутка, дзе яна па-сапраўд-

наму адчувала б сябе гаспадыняй дома, — зусім натуральная жаночая мара. Дзеля таго, каб даць радасць жонцы, Мальтэні робіць рызыкаўны крок, купляючы ў растэрмінаўку кватэру, і трапляе ў цяжкае становішча, з якога не ведае як выблытацца. Эмілію ж, занятую прыемнымі клопатамі па ўладкаванню пажаданага «сямейнага ачага», здавалася, зусім не цікавіла пытанне, дзе муж знойдзе вялізную суму на выплату доўгу, што крыўдзіла Мальтэні, тым больш што ён адчуваў сябе няўдачнікам і балюча перажываў сваю прыніжанасць.

І тут яму пашчасціла: ён напісаў кінасцэнарый, які спадабаўся, і атрымаў заказы на новыя сцэнарыі. Гэта нараджала пачуццё ўпэўненасці ў будучым, хаця работа і была нялюбая. Рабіў ён яе дзеля Эміліі, пераадольваючы сябе, адмаўляючыся ад літаратурнай кар’еры. Калі жонка перастала кахаць яго і нават пачала ім пагарджаць, праца над сцэнарыямі, як і жыццё наогул, страціла для яго свой сэнс. Аднойчы яго ахапіў такі адчай і безвыходнасць, што ўзнікла думка аб самагубстве. Але ў Мальтэні хапіла волі, каб адкінуць яе. Гэта было выразным выяўленнем той самай унутранай сілы, уласцівай станоўчаму герою заходніх пісьменнікаў-гуманістаў, якая давала яму магчымасць захоўваць у сабе чалавека ў бесчалавечным свеце і дазволіла Мальтэні з бязлітаснай яснасцю прааналізаваць кожны свой учынак і духоўны рух, паводзіны Эміліі і тыя абставіны, што прывялі іх да разрыву.

У рамане раскрываецца глыбокае ўздзеянне жыццёвых умоў на чалавека, яго ўнутраны свет. Але для Маравія фактары, якія ўплываюць на фарміраванне чалавечых характараў, не зводзяцца да асаблівасцей лакальнага сацыяльнага асяроддзя. Пісьменнік улічвае неаднароднасць тых вядучых жыццёвых пачаткаў, якія выяўляюцца ў штодзённым быцці розных сацыяльных слаёў. Пачаткі гэтыя знаходзяцца як ва ўзаемадзеянні, так і ў пастаянным сутыкненні паміж сабой. Жывое, супярэчлівае перапляценне неаднолькавых па сваіх якасцях грамадскіх з’яў, працэсаў і робіць магучае ўздзеянне на духоўнае аблічча галоўных персанажаў.

Мальтэні — «маленькі чалавек». Ён марыць пра такое грамадскае становішча, якое адпавядала б яго прыродным здольнасцям. Ён вельмі востра адчувае кантраст паміж сваі-

мі сіламі, духоўнымі магчымасцямі і тым месцам у грамадстве, якое яму даводзіцца займаць у якасці сцэнарыста, выканальніка чужых задум дзеля грошай. «Таму,— па яго словах,— сцэнарысту застаецца толькі браць асалоду ад жыцця, калі, канешне, ён на гэта здольны, за грошы, якія з'яўляюцца адзіным адчувальным вынікам яго працы».

Але грошы — не самамэта для Мальтэні. І ў гэтым яго прынцыповае адрозненне ад прадзюсера Бацісты, дзялка ад кінамастацтва, які ў рамане выступае ўвасабленнем буржуазнай маралі і культуры, для якога вартае чалавека месца ў грамадстве ўяўляецца неаддзельным ад набыцця багацця, грошай, як нястрымнай пагоні за ўцехамі жыцця. Менавіта такія, як ён, і ствараюць пануючую атмасферу ў мастацтве, непрымальную для Мальтэні: «Бяздушны аўтаматызм, з якім фабрыкуюцца фільмы,— гэта свайго роду гвалтаванне таленту; тут хутчэй можна гаварыць пра ўпартасць і карыслівасць, чым пра натхненне, шчырасць». Баціста, сам у маладосці бядняк, добра засвоіў урокі прадзюсера, з якім некалі пачынаў працаваць у кіно: «Да таго часу, пакуль вы самі як след не ведаеце, чаго жадаеце, аб ідэалах лепш зусім забыць, іх трэба адкласці найдалей, убок... Але як толькі вы трывала станеце на ногі, адразу ж успомніце пра іх і зрабіце сваім ідэалам... першую заробленую вамі асігнацыю ў тысячу лір... Вось вам ідэал».

Калі Баціста і рэжысёр Рэйнгольд, з якім Мальтэні павінен працаваць над фільмам па гамераўскай «Адысеі», паспяхова засвоілі кодэкс буржуазнай маралі, сталі яго абаронцамі, то Мальтэні ўсё ж захоўвае сваю ўнутраную незалежнасць, свой лад мыслення. Ён крытычна ацэньвае іх дзейнасць і паводзіны, часта адчувае да іх непрыязнасць, якую, аднак, амаль ніколі не дазваляе сабе выказаць прама.

Мальтэні прыстасоўваецца да абставін, да ўмоў, у якія ён трапіў па прычыне матэрыяльных цяжкасцей. Прыстасавальніцтва накладвае сур'ёзны адбітак на духоўнае жыццё Мальтэні, але не знішчае ў ім здаровых прыродных пачаткаў, жывых чалавечых пачуццяў, памкненняў. Ён знаходзіцца ў стане пастаяннага ўнутранага канфлікту з навакольным светам. Развіццё гэтага канфлікту складае аснову абмалёўкі грамадства, яго стратыграфіі, змен, што адбываюцца ў ім і ў самім героі.

Сацыяльнае і псіхалагічнае ў рамане шчыльна пераплятаюцца, асаблівасці ўнутранага свету героя праліваюць яркае святло на грамадскія з'явы і працэсы. Тут вялікае значэнне мае ўнутраны маналог, у форме якога, па сутнасці, напісаны твор. У Маравія ён набывае вельмі важныя аналітычныя якасці. Ён цесна звязаны з сацыяльным, духоўным самавызначэннем асобы. Герой пастаянна аналізуе, ацэньвае свае думкі, перажыванні і ўчынкі. Пільна ўглядаючыся ў навакольны сацыяльны свет, ён у разважаннях «для сябе» гэтак жа ўважліва аналізуе і ацэньвае ўсё тое, з чым яму даводзіцца сутыкацца, што выклікае яго рэакцыю. Аналітычныя асаблівасці ўнутранага маналога-ўспамінаў героя надаюць яму некаторыя рысы рацыяналістычнай упарадкаванасці, стройнасці і займаюць значнае месца як у глыбокай абмалёўцы персанажа, так і ў раскрыцці характэрных якасцей жыцця грамадства.

Пэўную важкасць, шырыню і глыбіню, эстэтычна-філасофскае гучанне мастацкаму абагульненню рамана надаюць літаратурныя рэмінісцэнцыі, разважанні Мальтэні, Бацісты і Рэйнгольда наконт інтэрпрэтацыі «Адысеі» Гамера. Тры пункты гледжання на змест міфалагічнага сюжэта антычнай паэмы раскрываюць сутнасць асноўных напрамкаў сучаснага буржуазнага светаўспрымання праз іх суаднесенасць з простымі агульначалавечымі каштоўнасцямі і сэнсам жыцця. Баціста на аснове «Адысеі» мяркуе зрабіць эфектнае займальнае кінавідовішча з голымі жанчынамі, пачуццёвымі сцэнамі і незвычайнымі фантастычнымі прыгодамі, разлічанае на густы масавага гледача, карацей кажучы, ён плануе фільм у рэчышчы так званай «масавай культуры». Рэжысёр Рэйнгольд хоча стварыць псіхалагічную карціну, дзе намерваецца прэпараваць простае, яснае, гарманічнае адчуванне жыцця старажытнымі грэкамі па канонах безвыходнай песімістычнай мадэрнісцкай канцэпцыі чалавечага існавання, заглыбленай у змрочную бездань падсвядомага. Інтэрпрэтацыя рэжысёрам узаемаадносін паміж Пенелопай і Адысеем служыць своеасаблівай паралеллю ўзаемаадносін паміж Эміліяй і Мальтэні, што асабліва абурэе героя рамана: «Адысея» Гамера мяне захапляе, у той час як ваша тлумачэнне выклікае ў мяне пачуццё агіды!»

Параўноўваючы трактоўку «Адысеі» Рэйнгольдам з «Улі-

сам» Джойса, які ў мадэрнізацыі антычнага сюжэта пайшоў далей, Мальтэні зазначае: «Але ў Джойса ўсё ж хапіла разважнасці пакінуць у спакоі міжземнаморскую культуру, мора, сонца, неба, нязведаныя землі антычнага свету... У яго няма ні сонца, ні мора... усё сучасна, гэта значыць, усё прыземлена, апошлена, зведзена да нашай вартай жалю паўсядзённасці... У яго ўсё адбываецца на брудных вуліцах сучаснага горада, у кабаках, бардэлях, спальнях і нужніках... А вам не хапае нават гэтай паслядоўнасці Джойса».

Сам Мальтэні знаходзіць у Адысею чыста чалавечы сум па доме, па сям'і, па радзіме, але на шляху героя паэмы паўстаюць незлічоныя перашкоды, якія надоўга адцягваюць яго вяртанне дахаты, да жонкі, да сына. Такі вобраз Адысея здаваўся Мальтэні «больш узнёслым і разам з тым больш натуральным, больш паэтычным і ў той жа час больш праўдзівым. Гэты вобраз быў народжаны яго «шчырым імкненнем да жыцця, не забруджанага і не абяздушанага грашма». Мальтэні марыць: «Я павінен стаць упоравень з ім... нават калі, што вельмі верагодна, мне не ўдасца ўвасобіць яго ў рэальным жыцці».

Зварот Маравія да гамераўскай паэмы, да міфалагічнага сюжэта адлюстроўвае вельмі істотную рысу развіцця сусветнай літаратуры ў пасляваенны час. Як паказвае ўсеагульная цікавасць сучаснай эстэтычнай думкі да фальклору, часты зварот многіх літаратур свету да народнай духоўнай спадчыны прадвызначаны не толькі мастацкімі задачамі нацыянальнага самавызначэння, але і больш агульнымі прычынамі маральна-філасофскага характару, прынцыпова рознымі для сацыялістычнага і капіталістычнага грамадстваў.

Сацыялістычнае мастацтва, абапіраючыся на народную духоўную спадчыну, на гуманістычныя традыцыі папярэдняй літаратуры, як бы «вывярае» свой ідэал «новага чалавека», што фарміруецца ў складаных і супярэчлівых абставінах хуткапыннага жыцця.

У краінах буржуазнага Захаду з яго глыбокім духоўным крызісам, дзе індывід мае тэндэнцыю да страты многіх чалавечых каштоўнасцей і як асоба дэгуманізуецца і дэградуе, перадавая мастакі, імкнучыся разгадаць зноў востра пастаўленую часам праблему чалавека, звяртаюцца да глыбіннай народнай маралі, адлюстраванай у фальклору, міфа-

логіі, у пошуках сапраўдных народных крытэрыяў, якія можна было б супрацьпаставіць распаўсюджаным у буржуазным грамадстве бездухоўнасці, расчараванню і нявер'ю.

Аптымістычная вера ў неадольнасць здаровага народнага духу ў поўнай меры ўласцівая і творчасці Маравія. Але ідэалы пісьменніка, як і героя рамана «Пагарда», вельмі няпэўныя, адцягненыя, пазбаўленыя канкрэтна-гістарычнай дакладнасці. Да таго ж у творы яны звернуты да далёкага мінулага, што яшчэ больш падкрэслівае іх рамантычнасць. Тут дарэчы будзе прыгадаць словы Леніна пра эканамічных рамантыкаў, пра Сісмандзі, якія стасуюцца і да Маравія: «Жаданні ў рамантыкаў вельмі добрыя (як і ў народнікаў). Усведамленне супярэчнасцей капіталізму ставіць іх вышэй за сляпых аптымістаў, што адмаўляюць гэтыя супярэчнасці. І рэакцыянерам прызнаюць Сісмандзі зусім не за тое, што ён хацеў вярнуцца да сярэдніх вякоў, а менавіта за тое, што ў сваіх практычных пажаданнях ён «параўноўваў цяперашняе з мінулым», а не з будучым, менавіта за тое, што ён «даказваў вечныя патрэбы грамадства» з дапамогай «руін», а не з дапамогай тэндэнцый навейшага развіцця»¹.

Гэтыя «тэндэнцыі навейшага развіцця» Маравія, як і многія іншыя заходнія рэалісты, не ўлічвае, прынамсі, нідзе ў яго творах яны не атрымалі мастацкага ўвасаблення. Таму да месца будуць і словы Леніна аб памылковасці пункту гледжання дадзенага пісьменніка, аб абмежаванасці яго разумення і кругагляду, што выклікае выбар такіх сродкаў (для дасягнення вельмі добрай мэты), якія на практыцы не могуць быць дзейнымі².

Як мы бачылі, Мальтэні свой ідэал і сам не спадзяецца ажыццявіць у рэальным жыцці. Маравія паказаў у раманах праблематычнасць здзяйснення мараў героя аб сапраўдным каханні, аб ісціннай чалавечнасці ў свеце прагматычнай бездухоўнасці і эгаістычнага меркантилізму. Буржуазнае грамадства для носбітаў гуманістычных ідэалаў стварае парадаксальныя сітуацыі, у якіх агульначалавечыя маральныя прынцыпы ў жорсткіх умовах цынізму і скепсісу вырабаўваюцца на трываласць.

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч. Т. 2. С. 237.

² Тамсама. С. 238.

Сацыяльнае асяроддзе, з якога выйшла Эмілія, сфарміравала ў яе цвёрдыя погляды на вернасць мужу, на прадвызначэнне жонкі быць ахоўніцай сямейнага ачага. Самаадданасць, самаахвярнасць мужа ў імя кахання да яе, калі ён трапляе ў прыніжанае, залежнае становішча ад прадзюсера, успрымаецца Эміліяй з-за мяккасці, далікатнасці Мальтэні і нахабнай пошласці Бацісты як спроба гандляваць ёю дзеля карыслівых выгод. Аб'ектыўнасць такога позірку на Мальтэні збоку пацвярджаецца і рэплікай Рэйнгольда: «Мастацтва для вас не мае значэння, для вас важна толькі, каб вам плацілі. У гэтым уся справа, Мальтэні. Вам трэба, каб вам плацілі, на любых умовах».

У выніку ў Эміліі знікае павага да мужа, каханне і на іх месца прыходзяць пагарда і нават гідлівасць, узмоцненыя яшчэ тым, што ён не здатны быць пераможцам у жыцці, як хоць бы той жа Баціста, якога яна спачатку ўспрымае вельмі адмоўна. Пасля, страціўшы мужнасць, зламаная, яна ўжо гатова ўступіць яго дамаганням, падпарадкавацца тым амаральным прынцыпам жыцця, якімі быццам бы кіруюцца ўсе навокал.

Ва ўсім Эмілія, плачучы, вінаваціць мужа: «Я ніколі табе гэтага не дарую! — крыкнула яна. — Ніколі не дарую, што ты разбурыў наша каханне... Я так цябе кахала... Я не кахала нікога, акрамя цябе, і нікога не пакахаю... А ты, з тваім характарам, усё сапсаваў...» Эмілія так і не зразумела, што не муж, не ягоны характар, а характар грамадскіх адносін і сацыяльныя ўмовы скалечылі яе лёс, забілі яе спачатку маральна, а пасля і фізічна, бо яна страціла волю да супраціўлення.

Мальтэні бачыць значна далей, чым Эмілія, усведамляе сітуацыю глыбей. Усё, што з імі здарылася, адбылося таму, што яна жыла «не ў свеце ідэальнага, а цалкам у рэальным свеце ўсіх гэтых бацістаў і рэйнгольдаў... Эмілія была ў адзін і той жа час жанчынай, пра якую я марыў, і жанчынай, якая меркавала пра мяне, грунтуючыся на вартых жалю хадзячых уяўленнях, і таму пагарджала мною, Пенелопай, якая захоўвала вернасць мужу, і машыністкай, што падазрае карыслівы разлік там, дзе яго не было. Каб валодаць той Эміліяй, якую я кахаў, і каб яна магла ўбачыць мяне такім, які я быў на самай справе, мне трэ было вывесці

яе з свету, дзе яна жыла, і ўвесці яе ў свет такі ж просты і натуральны, як яна сама, у той свет, дзе грошы нічога не значаць, а мова зноў набудзе сваю чысціню, у свет, да якога, па словах Рэйнгольда, я мог палка імкнуцца, але якога не існуе ў сапраўднасці».

Вобраз Мальтэні, безумоўна, насычаны энергіяй грамадскага пратэсту. Хоць ён і не «герой нашага часу», выразнікам эпохі ў пэўнай меры ён з'яўляецца, бо за ім стаяць мільёны простых людзей на Захадзе, якія пакутліва шукаюць сваю праўду. І як бы мы ні ставіліся да асобных бакоў светаразумення Маравія, як і гуманістычнай канцэпцыі зарубежных мастакоў-дэмакратаў, ягоны боль за людзей і веру ў неадольнасць чалавека ў варожым яму буржуазным свеце, антыімперыялістычны і гуманістычны пафас рамана і ўсёй творчасці выдатнага італьянскага пісьменніка цяжка пераацаніць — пафас гэты асветлены барацьбой народаў за сацыяльны прагрэс і справядлівасць.

Эдуард Садаўнічы

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ

Пасля таго як я ажаніўся, першыя два гады — цяпер смела магу гэта сказаць — мы з жонкай жылі душа ў душу. Хачу сазнацца, што на працягу гэтых двух гадоў нашых шчырых і глыбокіх пачуццяў у нас цямнеў розум, мы не маглі разважаць цвяроза і ацэньвалі свае ўчынкі і саміх сябе, толькі слухаючы голас кахання. Мая Эмілія, здавалася мне, зусім не мае ніякіх недахопаў; думаю, што і я здаваўся ёй такім жа. Можна, я і заўважаў яе надхопы, а яна заўважала мае, але тут брала верх наша такое шчырае каханне, што мы не толькі даравалі адно аднаму гэтыя надхопы, але яны здаваліся нам такімі мілымі, што мы нават захапляліся імі, магчыма, лічачы іх толькі крышачку незвычайнымі. Як бы там ні было, мы ніколі не асуджалі адно аднаго: мы кахалі. У гэтай аповесці я хачу расказаць, як здарылася, што ў той час, калі я паранейшаму моцна кахаў Эмілію, не задумваючыся над яе надхопамі і над тым, чаго яна вартая, яна, наадварот, знайшла ў мяне, ці, можа, убіла сабе ў галаву, што знайшла, нейкія надхопы, стала за іх мяне дакараць, а пасля і зусім разлюбіла.

Чым большае шчасце, тым менш яго заўважаеш. Як ні дзіўна, першыя два гады мне здавалася нават, што я пачынаю сумаваць. Проста я не думаў пра тое, шчаслівы я ці не. Я лічыў, што жыву, як усе: кахаю сваю жонку, і яна кахае мяне, і каханне наша ўяўлялася мне нечым звычайным, натуральным, чым можна зусім не даражыць — не даражым жа мы паветрам, якім дыхаем і якое нас акружае; мы разумеем, што

яно нам неабходнае толькі тады, калі яго раптам пачынае не хапаць і мы задыхаемся. Каб хто сказаў мне ў той час, што я шчаслівы, я, бадай, здзівіўся б. І, відаць, адказаў бы, што не, я зусім не шчаслівы і, што хоць мы з жонкай кахаем адно аднаго, у мяне няма ніякай упэўненасці ў заўтрашнім дні. Так яно і было на самай справе: я атрымоўваў грошы, супрацоўнічаючы ў якасці кінакрытыка ў адной другараднай газетцы, ды яшчэ падзарабляў рознай журналісцкай падзёншчынай, і мы ледзь зводзілі канцы з канцамі. Мы нанялі пакой з мэбляй і, паколькі вечна былі без грошай, не маглі дазволіць сабе купіць што лішняе; іншы раз у нас не хапала грошай нават на самае неабходнае. Дык ці мог я быць шчаслівы? І толькі пасля я зразумеў, што менавіта ў той час, калі я так часта праклінаў свой лёс, я, відаць, быў самым шчаслівым чалавекам.

Мы былі жанаты ўжо два гады, калі нарэшце нашы фінансы крыху наладзіліся: я пазнаёміўся з кінапрадзюсерам па прозвішчы Баціста і напісаў яму свой першы сцэнарый. На работу ў кіно я глядзеў тады як на часовы занятак, тым больш што заўсёды марыў стаць вядомым драматургам, але менавіта гэтай рабоце наканавана было вызначыць маю прафесію. І якраз у гэты час нашы адносіны з Эміліяй пачалі псавацца. Мой расказ пачынаецца з першых маіх крокаў кінасцэнарыста і з першых прыкмет, гэта я добра заўважыў, калі мая жонка пачала астываць да мяне ў сваіх пачуццях,— дзвюх падзей, якія адбыліся адначасова і былі, як я пасля зразумеў, самым непасрэдным чынам звязаны адна з адной.

Спрабуючы цяпер узнавіць у памяці мінулае, я цямяна ўспамінаю адзін выпадак, на які тады не звярнуў увагі; толькі пасля я зразумеў, што павінен быў аднесціся да яго сур'ёзна.

Я стаю на тратуары адной з цэнтральных вуліц го-

рада. Эмілія, Баціста і я толькі што павячэралі ў рэстаране. Баціста запрасіў нас да сябе закончыць вячэру, і мы прынялі запрашэнне. Мы падыходзім усе разам да чырвонага легкавога аўтамабіля Бацісты. Аўтамабіль дарагі, але невялікі — усяго на два месцы; Баціста садзіцца за руль, пасля адчыняе дзверцы і высоўваецца з машыны.

— А вам, Мальтэні,— гаворыць ён,— давядзецца паехаць на таксі... аднаму, але, калі хочаце, можаце пачакаць мяне тут — я па вас вярнуся.

Эмілія стаіць побач са мной у адзіным сваім вячэрнім уборы — чорнай шаўковай сукенцы з глыбокім выразам. Футравую накідку яна трымае ў руках — у кастрычніку было яшчэ цёпла. Я гляджу на яе, і мне раптам кідаецца ў вочы, што ў яе прыгажосці, звычайна такой ціхай і спакойнай, у гэты вечар з'явілася нешта новае — нейкая трывога, амаль збянтэжанасць.

— Добра, Эмілія,— весела гавару я ёй,— едзь з Бацістам... я даганю вас на таксі.

Эмілія глядзіць на мяне, пасля адказвае, не згаджаючыся:

— Хай лепш Баціста едзе адзін наперадзе, а мы возьмем таксі.

Тады Баціста высоўвае галаву з машыны і абураецца, жартуючы:

— Ну і ну. Вы, значыць, хочаце, каб я ехаў адзін?!

— Ды не, але ж...— супярэчыць яму Эмілія, і я зноў заўважаю, што яе прыгожы, заўсёды такі ціхі і спакойны твар мяняецца, змрачнеючы ад глыбокага душэўнага хвалявання. Але я ўжо крычу:

— Баціста мае рацыю, едзь з ім, а я вазьму таксі.

Гэты раз Эмілія згаджаецца, слухае мяне і садзіцца ў машыну. Седзячы побач з Бацістам, яшчэ не зачыніўшы дзверцы, яна глядзіць на мяне, і я заўважаю ў яе разгубленым паглядзе — гэта было нешта новае, але зразумеў я ўсё толькі цяпер, калі пішу — просьбу,

дакор і недзе за ўсім гэтым — агіду. Але тады я не надаў увагі таму, што злавіў у яе вачах, і рашуча, нібы зачыняючы сейф, бразнуў цяжкімі дзверцамі. Машына ад'язджае, а я ў добрым і вясёлым настроі, нават ціха насвітваючы, іду да бліжэйшай стаянкі таксі.

Баціста жыву недалёка ад рэстарана, і, калі б мне нішто не перашкодзіла, я прыехаў бы адначасна з імі ці, можа, на якую хвіліну пазней. Але на паўдарозе здарылася адна нечаканая акалічнасць — таксі на скрыжаванні вуліц сутыкаецца з машынай. Абодва аўтамабілі сям-там пашкоджаныя: у таксі абдзёрта і змята крыло, у другой, сустрэчнай машыны, пагнуты бок. Шафёры выскокваюць з машын і адразу пачынаюць лаяць адзін аднаго, наўкола збіраецца натоўп, з'яўляецца паліцэйскі, пачынае расцягваць шафёраў; пасля запісвае іх прозвішчы і адрасы. У час гэтай перапалкі я не вылажу з таксі і не толькі нікуды не рвуся, але нават адчуваю задавальненне і ціхі спакой ад смачнай рэстараннай ежы і выпітага віна і ад таго, што Баціста нарэшце пад канец вячэры прапанаваў мне напісаць для яго сцэнарый. Але на перапалку шафёраў пайшло мінут дзесяць, а то і ўсе пятнаццаць, і я прыязджаю на кватэру да прадзюсера са спазненнем. Калі я ўваходжу ў гасціную, Эмілія сядзіць у крэсле, а Баціста стаіць у кутку ля століка-бара на колцах. Баціста весела сустракае мяне, а Эмілія з нейкай горыччу пытаецца ў мяне, дзе я прападаў гэтулькі часу. Я, між іншым, паведамляю ім, чаму затрымаўся, але сам адчуваю, што адказ мой нікога не пераконвае, нібыта я хачу нешта схаваць, хоць я на самай справе проста раскажваю пра ўсё, што здарылася, не надаючы ніводнаму свайму слову ніякага значэння. Але Эмілія не супакойваецца, і ў яе голасе чуваць усё яшчэ недаверлівыя ноткі:

— Сутычка?.. Якая яшчэ сутычка?

Мяне здзівіла і, бадай, нават трохі збянтэжыла гэ-

та яе пытанне, і я зноў бяруся падрабязна раскадваць пра ўсё, што са мной адбылося. Мне нават пачынае здавацца, што я занадта пералічваю розныя дэталі здарэння, нібыта баюся, што мне не павераць; адным словам, я адчуваю, што невядома чаму я ўзяў фальшывы тон, і то недагаворваю чагосьці, то залішне называю падрабязнасці. Нарэшце Эмілія перастае мяне распытваць, і Баціста — найдабрэйшы чалавек — весела ўсміхаецца, ставіць на стол тры бакалы і запрашае нас выпіць. Я саджуся, і вось так за жартамі і балбатнёй — больш за ўсё балбачу і жартую я з Бацістам — праходзіць дзве гадзіны. Баціста так ажывіўся і такі вясёлы, што я амаль не заўважаю, што Эмілія зусім незадаволеная і што ў яе сапсаваўся настрой. Хаця яна заўсёды даволі маўклівая і скрытая, так што яе сённяшняя стрыманасць мяне нічуць не здзіўляе. Я толькі не разумею, чаму яна зусім не хоча з намі гаварыць за сталом. Не ўсміхаецца, не глядзіць на нас, толькі моўчкі курыць і смочча віно з бакала, нібыта яна адна ў пакоі. Нарэшце Баціста пачынае са мной гутарку пра фільм, у стварэнні якога я павінен удзельнічаць, раскадвае сюжэт, называе прозвішча рэжысёра і майго сааўтара па сцэнарыю і прапануе заўтра зайсці да яго, Бацісты, у кантору і падпісаць кантракт. Эмілія, пакуль мы крыху маўчалі, устала з-за стала: яна змарылася і хоча дамоў. Мы развітваемся з Бацістам, выходзім на лесвіцу, спускаемся — вось мы ўжо і на вуліцы — і моўчкі ідзём да стаянкі таксі. Пасля садзімся ў машыну і едзем. Я зап'янеў не столькі ад віна, колькі ад нечаканай прапановы Бацісты, і, не могучы стрымаць радасці, кажу Эміліі:

— Сцэнарый як з неба зваліўся. Якраз дарэчы. Проста не ведаю, што б мы без яго рабілі... Давялося б залазіць у доўг.

Эмілія ў адказ толькі спыталася:

— А колькі плацяць за сцэнарый?

Я называю суму і дадаю:

— Ну вось, усе праблемы нашы вырашаны, па крайняй меры на гэту зіму.

Я бяру Эмілію за руку і моцна цісну яе. Яна не вырывае рукі і маўчыць да самага дому.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

З таго вечара ўсё, што было звязана з работай, пайшло самым найлепшым чынам. Назаўтра раніцай я зайшоў да Бацісты, падпісаў кантракт і атрымаў аванс. Наколькі мне ў памяці, трэба было напісаць даволі пустую сентыментальную кінакамедыю. Тады мне здавалася, што па характары я чалавек сур'ёзны і не змагу напісаць кінакамедыі, але, калі я пачаў працаваць, нечакана высветлілася, што гэта менавіта мой жанр. У той дзень я ўпершыню сустрэўся з рэжысёрам і сааўтарам сцэнарыя.

Я магу з дакладнасцю ўзнавіць у памяці, калі пачалася мая кінакар'ера — гэта быў вечар, які мы правялі ў Бацісты, — але мне цяжка сказаць з такой жа дакладнасцю, калі пачалі псавацца мае адносіны з жонкай. Хутчэй за ўсё трэба лічыць, што і мае адносіны з жонкай пачалі псавацца з таго вечара ў Бацісты, але я зразумеў гэта толькі цяпер, як кажуць, па часе, тым больш што Эмілія тады нікольні яшчэ не перамянілася. Хаця, відаць, перамены гэтыя ў яе адбываліся на працягу ўсяго гэтага месяца пасля вечара ў Бацісты, але я і сапраўды не магу дакладна сказаць, калі менавіта ў сэрцы Эміліі канчаткова адбыліся перамены і што магло быць прычынай. У той час мы сустракаліся з Бацістам кожны дзень, і я мог бы падрабязна расказаць і пра другія эпізоды, падобныя на той, які адбыўся ў першы вечар у яго дома. Я ўспамінаю пра тыя эпізоды, якія здаваліся тады мне самымі звычайнымі

і нічым не вылучаліся на фоне нашага жыцця; пазней, аднак, кожны з гэтых эпізодаў набыў свае характэрныя рысы і заняў у маёй памяці асаблівае месца. Мне толькі хацелася б звярнуць увагу на адну акалічнасць: кожны раз, калі нас запрашаў Баціста — а рабіў гэта ён цяпер даволі часта, — Эмілія адмаўлялася ісці са мной. Праўда, яна не вельмі рашуча супраціўлялася, але рабіла гэта заўсёды. Яна заўсёды знаходзіла якую-небудзь прычыну, каб не пайсці да Бацісты, а я кожны раз настойліва яе пераконваў, што адгаворкі яе не сур'ёзныя, і ўсё дапытваўся: а можа, ёй па нейкай прычыне не падабаецца Баціста, можа, яна неўзлюбіла яго. На мае допыты яна нарэшце, хоць і з нейкай незразумелай збянтэжанасцю, адказвала, што Баціста ёй зусім не праціўны, што яна да яго нічога не мае, проста ёй не хочацца хадзіць з намі, бо гэтыя вячэрнія паходы яе стамляюць, і наогул яны ёй надакучылі. Мяне не задавальнялі такія несур'ёзныя адгаворкі, і я ўсё даймаў яе: а можа, яе зачэпіў чым-небудзь Баціста, сам таго не заўважаючы, можа, што здарылася не па яго волі. Але чым больш я хацеў пераканаць Эмілію, што яна не сімпатызуе Бацісту, тым больш упарта яна гэта адмаўляла, рашуча мне супярэчачы. Пасля, забыўшыся на тых пачуцці, якія былі ў яе да Бацісты, і пра паводзіны самога Бацісты ў адносінах да яе, я стаў даказваць Эміліі, што нашы сумесныя вячэрнія паходы толькі на карысць: дагэтуль я ніколі і нікуды не хадзіў адзін, і Баціста добра гэта ведае; да таго ж Бацісту вельмі падабаецца, калі яна прыходзіць, і кожны раз, запрашаючы мяне, ён просіць: «Прыходзьце, калі ласка, з жонкай»; яе нечаканую адсутнасць цяжка будзе вытлумачыць: Бацісту можа здацца, што яго не паважаюць, альбо, што яшчэ горш, Баціста можа і пакрыўдзіцца, а ад яго цяпер залежыць наш лёс. І калі Эмілія не можа прывесці ніякіх сур'ёзных прычын у сваё апраўданне, а я, наадварот, магу

назваць многа ўсякіх доказаў у карысць таго, чаму ёй трэба пайсці са мной, то ёй лепш змірыцца і не наракаць на тое, што гэтыя вечары зусім сумныя і што яна на іх вельмі стамляецца. Эмілія звычайна слухала мяне няўважліва, была ў нейкім задуменні: бадай, больш сур'ёзна яна сачыла за маімі жэстамі і за выразам майго твару; нарэшце яна здавалася і пачынала апранацца. Перад самым адыходам, калі яна была ўжо апранута, я пытаўся ў яе яшчэ раз: няўжо ёй сур'ёзна не хочацца ісці са мной? Пытаўся не таму, што сумняваўся ў тым, што яна зробіць наперакор сваёй волі. Яна рашуча, самым сур'ёзным тонам адказвала мне, што і праўда не мае нічога супраць таго, каб ісці, і мы тады выходзілі з дому.

Але да гэтага я мог дадумацца, як я ўжо ўпамянуў, толькі пазней, цяплява корпаючыся ў мінулым і ўспамінаючы многія, самыя дробныя, факты, якіх у той час проста не заўважаў. Тады ж я толькі зразумеў, што адносіны Эміліі да мяне перамяніліся, і перамяніліся ў горшы бок, але зусім не мог ні растлумачыць, чаму гэта ўсё адбылося, ні цвёрда сказаць, у чым жа менавіта пагоршалі яе адносіны да мяне: так пры бясмарным небе густая цяжкая духата напамінае, што набліжаецца навальніца.

Усё часцей я стаў думаць пра тое, што Эмілія кахае мяне менш, чым раней: я заўважыў, што цяпер яна ўжо не стараецца быць заўсёды са мной, як у першыя дні і месяцы пасля таго, як мы пажаніліся. Раней, калі я гаварыў: «Паслухай, мне трэба гадзіны на дзве адлучыцца. Пастараюся вярнуцца як мага хутчэй», яна згаджалася, але ўсім сваім выглядам — пакорлівым і засмучаным — падкрэслівала, што ёй непрыемна, калі мяне няма. Таму часта здаралася, што, махнуўшы рукой на свае справы, я заставаўся дома ці, калі гэта было можна, браў Эмілію з сабою. Яе прыхільнасць да мяне ў той час была такая моцная, што ад-

нойчы на вакзале, праводзячы мяне — а я ад'язджаў усяго на некалькі дзён у Паўночную Італію, — яна адварнулася, каб я не бачыў яе слёз. Я зрабіў выгляд, што нічога не заўважыў, але ўсю паездку мяне мучылі яе слёзы, якіх яна саромелася, але не магла стрымаць, і з таго часу нікуды больш я не едзжу адзін. А цяпер, калі я гаварыў ёй, што адлучаюся з дому, на яе твары не паяўлялася засмучэння, да якога я прывык і якога заўсёды чакаў. Яна спакойна, часам нават не адрываючы вачэй ад кнігі, адказвала: «Добра... значыць, убачымся за вячэрай... Глядзі, доўга не будзь». Хоць калі мне нават здавалася, што ёй хочацца, каб я даўжэй затрымаўся. Бывала, я папярэджваў яе: «Я адлучаюся, вярнуся ў пяць». А яна адказвала: «Можаш не спяшацца... У мяне шмат работы». Неяк я пажартаваў, што яна, мусіць, хоча, каб я менш быў дома, але Эмілія, ухіліўшыся, нічога пэўнага не адказала: калі я ўсё роўна заняты амаль увесь дзень, то нам лепш сустрэцца толькі за сталом — тады і яна зможа спакойна займацца сваімі справамі. Эмілія гаварыла няпраўду; працуючы над сцэнарыем, я адлучаўся з дому ў другой палове дня, а ўвесь астатні час заўсёды стараўся быць з ёй. Але пасля той нашай размовы я пачаў адлучацца і раніцай.

Калі Эмілія яшчэ не хацела, каб я адлучаўся з дому, і не хавала гэтага, я пакідаў яе спакойна, бо радаваўся, задаволены яе пачуццём, і верыў, што яна мяне вельмі кахае. Але калі я заўважыў, што яна не толькі не сумуе, калі я адлучаюся з дому, але, відаць, нават хоча быць адной, я адчуў неспакой і трывогу — нешта падобнае, мусіць, адчувае чалавек, нечакана пачуўшы, як у яго плыве з-пад ног зямля. Цяпер я адлучаўся з дому не толькі пасля палудня, але, як я ўжо сказаў, і раніцай, прычым з адной толькі думкай — праверыць, ці змянілася Эмілія, раўнадушная яна да мяне ці не. Паступова яна не толькі перастала звяртаць

увагу на мае адлучкі, але, наадварот, адносілася да гэтага зусім спакойна, нават, як мне здалася, з палёгкай, хоць яшчэ старалася гэта схваць. Спачатку я думаў, што яна астыла да мяне толькі таму, што ўсё ж мы два гады пражылі разам, час не малы, што пасля кахання бярэ верх прывычка, хай сабе з тымі самымі клопатамі, як і раней,— спакойная ўпэўненасць мужа і жонкі ў тым, што яны ўзаемна кахаюць адно аднаго, змывае з іх страсць. Але я і сам адчуваў, што гэта не так — менавіта хутчэй за ўсё адчуваў, чымся ўсведамляў,— таму што ў думках, не глядзячы на ўсю іх логіку, мы часта манім самім сабе, а пачуццё, нават самае цьмянае і невыразнае, ніколі не здрадзіць. Адным словам, я заўважаў, што Эмілія не скардзіцца цяпер на мае адлучкі не таму, што лічыць іх непазбежнымі, што баіцца, каб праз іх не сапсаваліся нашы адносіны,— проста яна менш стала мяне кахаць, а можа, і зусім разлюбіла. І я зразумеў: адбылося нешта такое, што сур'ёзна паўплывала на яе пачуццё да мяне, якое нядаўна яшчэ было такое гарачае і моцнае.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Калі я сустрэўся з Бацістам першы раз, становішча маё было вельмі цяжкае, можна сказаць, жахлівае, і я не ведаў, як мне з яго выблытацца. Справа ў тым, што я купіў кватэру, хоць у мяне і не было грошай на выплату патрэбнай сумы і я нават не ўяўляў, дзе іх можна дастаць. Першыя два гады мы з Эміліяй жылі ў вялікім мэбляваным пакоі. Можа б, другая жанчына і не пакутавала ад такога часовага неўладкаванага жылля, але Эмілія — у гэтым я зусім упэўнены,— згадзілася жыць у такіх умовах толькі каб даказаць мне, што яна кахае мяне так гарача і шчыра, як можа кахаць мужа толькі адданая жонка. Эмілія была, як ка-

жуць, жанчына гаспадарлівая; але яе любоў да свайго гнязда выходзіла за рамкі натуральнага, уласцівага ўсім жанчынам пачуцця, гэта было нешта накшталт гарачай страсці, амаль сквапнасці, страсці, якая была мацнейшая за самую Эмілію, і вытокі яе, відаць, былі схаваны вельмі глыбока. Эмілія вырасла ў беднай сям'і. Калі я з ёй пазнаёміўся, яна працавала машыністкай. Я думаю, што ў такой яе вялікай прыхільнасці да свайго кутка бессвядома жылі нязбыўныя надзеі тых абяздоленых, у якіх ніколі не было магчымасці мець уласнае жыллё, хоць нават не самае лепшае. Не ведаю, спадзявалася ці не Эмілія, выходзячы за мяне замуж, набыць свой дом, пра які яна марыла. Але я добра помню адзін той рэдкі выпадак, калі яна плакала; было гэта неўзабаве пасля нашых заручын, калі я вымушаны быў ёй прызнацца, што пакуль не маю магчымасці купіць ці нават наняць кватэру і таму спачатку нам давядзецца абысціся мэбляваным пакоем. Хаця яна тады хутка сунялася і выцерла слёзы, а яны, памойму, паліліся не толькі з гора, што яе даўняя мара не збывалася і невядома было, калі збудзецца; у яе слязах выплыла на паверхню яе самая дарагая і патаемная мара — і нават не мара, а сэнс усяго жыцця.

Дык вось, першыя два гады мы жылі ў мэбляваным пакоі. Але якую чысціню і парадак навяла ў ім Эмілія! Наколькі было магчыма — а ў мэбляваным пакоі гэта не так проста — Эмілія хацела стварыць ілюзію, што ў яе свая кватэра. І паколькі ў нас не было сваёй мэблі, Эмілія з усёй душой акуратнай гаспадыні чысціла і чысціла чужую, амаль не адыходзячыся ад яе. На маім пісьмовым стале заўсёды стаяла ваза з кветкамі; мае рукапісы заўсёды ляжалі на сваім месцы і нібыта клікалі мяне да работы, прывабліваючы здалёку; не было выпадку, каб у час сьнедання ці вячэры на стале не ляжалі сурвэткі і не стаяла вазачка з пячэннем; і ніколі ні вопратка, ні туалётныя рэчы — як гэта часта

бывае ў такіх цесных і часовых пакоях — не трапляліся там, дзе ім менш за ўсё належала быць: на падлозе ці на крэслах. Пасля ўборкі, якую на скорую руку рабіла служанка, Эмілія яшчэ раз акуратна прыбіра-ла пакой, хацела, каб усё, што магло блішчэць і ззяць, блішчэла і ззяла, ці гэта быў латунны шарык на акон-ным шпінгалеве, ці самая маленькая палоска паркету. Вечарам яна сама, без служанкі, слала пасцель, і заў-сёды на ложку з аднаго боку ляжала яе начная сароч-ка, а з другога — мая піжама; коўдра была акуратна адгорнута, і зручна пакладзены падушкі. Раніцай Эмі-лія ўставала раней за мяне, ішла на агульную кухню, рыхтавала сняданне і прыносіла яго мне на падносе. Усё гэта Эмілія рабіла ціха, без шуму, дакладна і спрытна, хаця з запалам і стараннем — так робяць людзі з вельмі глыбокім пачуццём. Але ўсё роўна, ня-гледзячы на амаль гераічныя намаганні Эміліі, наш мэбляваны пакой заставаўся мэбляваным пакоем. Ілю-зія, якую хацела стварыць Эмілія ў сябе і ў мяне, ні-колі не была поўнай. Іншы раз, калі Эмілія вельмі стам-лялася, яна пачынала скардзіцца, праўда, ціха і стры-мана, як і яе характар, але ўсё ж з горыччу ў душы; у такіх выпадках яна пыталася ў мяне, дакуль жа будзе прадаўжацца гэта нашае часовае, неўладкава-нае жыццё. Я разумеў, што за знешнім спакоем Эмілія хавае глыбокі ўнутраны боль, і мяне мучыла думка, што рана ці позна мне давядзецца так ці інакш зада-воліць яе — такое вялікае — жаданне: набыць улас-ны дом.

Нарэшце, як вы ўжо ведаеце, я вырашыў купіць кватэру; але не таму, што ў мяне завяліся грошы — іх у мяне па-ранейшаму не было, — а таму, што не мог глядзець, як пакутуе Эмілія, і апасаўся, што аднойчы цяжкім яе лопне. За два гады нашага сумеснага жыцця я скапіў невялікую суму; дабавіўшы да яе па-зычаныя грошы, я змог зрабіць першы ўзнос. Але я не

адчуў пры гэтым таго задавальнення, якое павінен быў бы адчуць чалавек, што набыў сваёй жонцы кватэру; наадварот, мяне пачаў мучыць неспакой, бо я зусім не ўяўляў, як мне ўдасца выкруціцца праз месяц, калі надыдзе тэрмін уплаты наступнага ўзносу. Мяне ахапіў такі адчай, што я нават стаў злосны на Эмілію, чыё ўпартае жаданне мець свой дом у нейкай меры штурхнула мяне на такі неабдуманы і рызыкаўны ўчынак.

Але шчырая радасць Эміліі, калі я паведаміў ёй, што купіў кватэру, а пасля яшчэ большая радасць, якая ахапіла яе, калі мы зайшлі першы раз у нашы яшчэ не абсталяваныя пакой, на нейкі час змусілі мяне забыць пра ўсе мае хваляванні і трывогу. Я ўжо казаў, што любоў да свайго кутка была ў Эміліі сапраўднай страсцю; больш таго, у той дзень мне здалося, што ў яе да гэтай страсці далучылася яшчэ нейкае невядомае пачуццё: нібыта за тое, што я нарэшце купіў для яе кватэру, яна стала мяне яшчэ больш жадаць. Мы аглядалі нашу кватэру, і спачатку Эмілія проста хадзіла са мной па пустых і халодных пакоях, а я прыкідваў, як мне хацелася б паставіць мэблю. Але нарэшце, калі мы скончылі агляд і я падышоў да акна, каб расчыніць яго і паказаць, які адсюль распасцраецца краявід, Эмілія раптам прыціснулася да мяне і ціха папрасіла, каб я пацалаваў яе. Для яе, звычайна вельмі стрыманай і нясмелай у каханні, гэта было нешта новае і нечаканае. Уражаны і ўсхваляваны яе тонам, я пацалаваў яе. Гэта быў адзін самы гарачы, самы п'яны пацалунак з тых, якімі мы калі-небудзь абменьваліся; я раптам пачуў, што яна мяне абдымае яшчэ мацней, нібыта хоча яшчэ большай блізкасці; пасля яна сутаргава сцягнула з сябе спадніцу, расшпіліла кофтакку і прыціснулася да мяне ўсім целам. Адарваўшыся ад маіх вуснаў, яна ціха, але гарача і пяшчотна шапнула мне на самае вуха —

у крайнім выпадку, так мне здалося — «бяры мяне», і сама ўсім сваім цяжарам пацягнула мяне ўніз, на падлогу. І мы мілаваліся на запыленых плітках, пад тым самым акном, якое я так і не паспеў расчыніць.

Але ў гарачых і нечаканых абдымках Эміліі я адчуў не толькі любоў да мяне, я адчуў у іх перш за ўсё парыў прыцішанай страсці да свайго дома, якая нібы сама па сабе выявілася ў такім страсным жаданні. Парожнія гулкія пакоі, якія яшчэ пахлі фарбай і сырой тынкоўкай, зварухнулі ў глыбіні Эмілінай душы штосьці такое, чаго дагэтуль не магла ўзварушыць уся мая гарачая пяшчота.

Толькі праз два месяцы пасля таго, як мы наведалі нашу пустую кватэру, мы пераехалі ў яе. За гэты час мы аформілі кантракт на пакупку кватэры на імя Эміліі — я ведаў, што гэтаму яна будзе рада, — і на тыя грошы, што ў нас асталіся, купілі сякую-такую мэблю. Калі першае пачуццё радасці ад таго, што кватэра куплена, прайшло, мяне, як я ўжо казаў, пачало мучыць пачуццё неспакою, калі я думаў, што ж будзе заўтра, а часам я проста ўпадаў у роспач. Вядома, зарабляў я не блага — не блага, каб сціпла жыць і пакрысе зберагаць грошы на будучае, — але майго заробку зусім не хапала, каб унесці чарговы ўзнос за кватэру. Я ўпадаў у яшчэ большы адчай, што не мог пагаварыць пра ўсё гэта з Эміліяй і адвесці душу: мне не хацелася азмрочваць яе радасць. Цяпер я ўспамінаю, што ў той час я заўсёды жыў у трывозе і нават крыху менш кахаў Эмілію. Я міжволі здзіўляўся, што, хоць Эмілія і добра ведала пра наша становішча, яна ніколі не турбавалася, дзе я змагу здабыць такую кучу грошай. Таму мяне непрыемна ўражвала і ледзь не абурала тое, што радасная і ўзбуджаная Эмілія ўсе гэтыя дні толькі і бегала па магазінах, шукаючы і мэблю ў кватэру, і да мэблі, і кожны дзень спакойна паведамляла мне яшчэ пра якую-небудзь но-

вую пакупку. Я думаў, як яна можа, кахаючы мяне, не здагадацца пра мой страх і трывогу. Я разумеў, што Эмілія, відаць, вырашыла: калі я ўжо купіў квартэру, то, вядома, паклапаціўся і пра неабходныя на гэта грошы; і ўсё ж праз тое, што яна была такой спакойнай і задаволенай, калі я трывожыўся амаль кожны дзень, яна часам здавалася мне чэрствай і эгаістычнай.

У той час я настолькі быў заклапочаны нашым становішчам і грашыма, што нават забываўся на тое, хто я такі. Я лічыў, што я інтэлігентны чалавек, культурны, драматург па прызначанні; я заўсёды любіў драматургію і збіраўся ёй прысвяціць сябе цалкам. Гэты — калі можна так сказаць — мой унутраны воблік змушаў мяне глядзець інакш і на сваю знешнасць: мне здавалася, што танклявасць, блізарукасць, нервовасць, бледнасць, нядбайнасць, сціплая вопратка — гэты прыкметы будучай літаратурнай славы маладога чалавека, якая, як я лічыў, была наканавана і мне. Але цяжкія клопаты выціснулі з маёй свядомасці гэты прывабны прывід, які шмат чаго абяцаў, і замянілі яго іншым вобразам — вобразам нікчэмнага няўдачніка, які заблытаўся ў цяніках страсці і пагруз у ціне дробязных клопатаў; няшчасны, ён не мог устаяць перад жонкай і адважыўся на крок, які перавышаў яго сілы, і хто ведае, як доўга яшчэ давядзецца яму пакутаваць і прыніжацца без грошай. У такім, можа, і жаласлівым, персанажы не было ні бляску, ні годнасці, гэты быў варты жалю герой якога-небудзь безгустоўнага рамана, і я зненавідзеў яго ўсёй душой, бо баяўся, што паступова зусім стану падобны на яго. Але так ужо здарылася — я ажаніўся не з жанчынай, якая разумела б і падзяляла мае думкі, густ і пакненні, а з неадукаванай машыністкай, якая прасяклася, як мне здавалася, забабонамі свайго класа. З жанчынаю, якая б мяне разумела, я мог бы перанесці ўсе

цяжжасці беднага і неўладкаванага жыцця ў якой-небудзь студыі ці мэбляваным пакоі, чакаючы будучых поспехаў на ніве драматургіі; цяпер жа я вымушаны быў любой цаной наладжваць дабрабыт, пра які толькі і марыла мая жонка. Дзеля гэтага, думаў я ў роспачы, мне давядзецца адмовіцца, і, магчыма, назаўсёды, ад такой для мяне дарагой мары пра славу і пра літаратурную кар’еру.

Дык вось, я зусім апусціў нос, усведамляючы, што не магу пераадолець матэрыяльныя цяжжасці. Калі жалезны прут доўга трымаць над агнём, ён робіцца мяккі і гнецца; вось і я адчуваў, што клопаты, якія зваліліся на мяне, паступова аслабляюць і згінаюць мяне. Я разумеў, што міжволі зайздросчу тым, хто не ведае такіх клопатаў, людзям багатым, з прывілеямі, і што да гэтай зайздрасці, зноў жа не па маёй волі, далучаюцца лютасць і злосць, накіраваныя ўжо не супроць нейкіх там канкрэтных асоб ці абставін, а на абагульненні, характэрныя пэўнаму светапогляду. Адным словам, у гэтыя цяжкія для мяне дні я пачаў заўважаць, як злосць на тое, што ў мяне няма грошай, выліваецца ў пачуццё абурэння несправядлівасцю — не толькі той, ад якой мне давялося пацярпець, а і той, ад якой цярпелі многія такія, як я. Я разумеў, што мае асабістыя крыўды неўзаметку пераходзяць у настроі і погляды, звязаныя ўжо не толькі са мной; я заўважаў гэта па тым, як мае думкі заўсёды ішлі ў адным пэўным кірунку, па сваіх размовах, якія незалежна ад майго жадання ўвесь час круціліся вакол адных і тых жа праблем. Тады я і пачаў усё з большай сімпатыяй глядзець на палітычныя партыі, якія аб’явілі вайну супроць недахопаў таго самага грамадства, якое я вінаваціў за ўсе тыя клопаты, што зваліліся на мяне. Гэта грамадства, думаў я, асуджае на голад лепшых сваіх сыноў — пры гэтым я меў на ўвазе самога сябе — і спрыяе горшым. У людзей простых і

неадукаваных гэты працэс адбываецца звычайна нібы сам па сабе ў цёмнай глыбіні свядомасці, дзе невядома якая алхімія перарабляе эгаізм у альтруізм, нянавісьць у любоў, страх у мужнасць; але мне, які прывык назіраць за сабой і займацца самааналізам, усё, што адбывалася са мною, было зусім ясным, нібыта я назіраў, як гэта ўсё адбываецца з некім другім. Я, вядома, разумеў, што мною кіруюць толькі матэрыяльныя і эгаістычныя прычыны і што я пашыраю на ўсё чалавецтва тое, што мае адносіны толькі да мяне аднаго. Ніколі раней у мяне не ўзнікала жадання ўступіць у якую-небудзь партыю, як рабілі амаль усе ў тых неспакойных пасляваенных гады, і менавіта таму, што, як мне здавалася, я не змог бы займацца палітыкай з нейкіх там асабістых меркаванняў; я мог бы займацца ёю, толькі маючы пэўныя погляды, перакананні, але іх у мяне якраз і не было. Таму я і злаваў на сябе, заўважаючы, што ўсе мае думкі, размовы, учынкi неўзаметку зносіць вір карыслівых разлікаў і што накірунак іх паступова мяняецца пад уплывам цяжкасцяў, якія я перажываю. «Значыць, я нікольні не лепшы за іншых, — думаў я са злосцю, — значыць, мне дастаткова было астацца без граша, каб пачаць думаць пра адраджэнне чалавецтва». Але гэта была ціхая злосць. Урэшце — ці я быў тады ў вялікай распачы, ці зрабіўся больш мяккі, як звычайна, — я дазволіў аднаму са сваіх старых сяброў угаварыць мяне і ўступіў у камуністычную партыю. Адразу пасля гэтага я падумаў, што зноў пачаў трымаць сябе не як малады непрызнаны геній, а як галодны журналіст ці чыноўнік, якім я так баяўся з часам зрабіцца. Але справа была зроблена, я стаў членам партыі, і адступаць было позна. Дарэчы, характэрна, як аднеслася да майго ўступлення ў партыю Эмілія. «Цяпер, — сказала яна, — толькі камуністы будуць даваць табе работу... Астатнія аб'являць байкот». У мяне не хапіла духу сказаць ёй пра

тое, пра што я думаў; можа, я ніколі і не ўступіў бы ў партыю, калі б не купіў ёй, Эміліі, такой дарагой кватэры. На тым усё і скончылася.

Нарэшце наша кватэра была падрыхтавана да пераезду, а праз дзень — супадзенне гэта здаецца мне фатальным — я сустрэў Бацісту і, як ужо расказваў, адразу атрымаў ад яго запрашэнне працаваць над сцэнарыем аднаго з ягоных фільмаў. Я вольна ўздыхнуў, і нейкі час мне было хораша і лёгка, як ніколі раней. Я думаў, што напішу чатыры ці пяць сцэнарыяў, разлічуся за кватэру, а пасля вярнуся ў журналістыку і ў любую мне драматургію. Я зноў, яшчэ мацней, чым перш, кахаў Эмілію і часта раскайваўся, лячы сябе за тое, што мог кепска пра яе думаць, лічачы чэрствай эгаісткай. Але прасвет гэты быў кароткі. Даволі скоро мой гарызонт зацягнулі хмары. Хаця спачатку з'явілася толькі маленькае воблачка, зрэшты, даволі змрочнае.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

Сустрэча з Бацістам адбылася ў нас у першы панядзелак кастрычніка. Праз тыдзень мы пераехалі ўжо ў поўнасьцю абсталяваную кватэру. Кватэра гэта, праз якую я гэгтулькі нацярапеўся, калі сказаць праўду, была невялікая і сціплая: два пакоі, раскошная гасціная і спальня. Ванна, кухня і пакой для служанкі, як гэта звычайна бывае ў сучасных дамах, былі зусім маленькія. Была яшчэ і каморка без акна, у якой Эмілія захацела зрабіць сваю гардэробную. Наша кватэра знаходзілася на апошнім паверсе новага дома, такога белага, нібыта ён быў зроблены з гіпсу. Стаяў ён у маленькай пакатай вулачцы. З аднаго боку яе пасталі ў адзін рад такія ж дамы, як наш, з другога — быў агароджаны парк нечай вілы, і паверх агароджы вы-

сокія дрэвы павыцягвалі сваё голле. З кватэры можна было бачыць цудоўны краявід, і я адразу сказаў пра гэта Эміліі. Здавалася нават з акна, што парк, дзе сярод дрэў былі відаць звлістыя сцяжынкі, фантаны і травяністыя палянкі, не адгароджаны ад нас ні вуліцай, ні частаколам і што мы можам выйсці і гуляць там у любы час, калі нам заманецца.

Мы пераехалі ў палудзень, у мяне былі сякія-такія справы, і я цяпер ужо не помню, дзе і з кім мы тады абедалі, памятаю толькі, што недзе ў поўнач я стаяў у спальні перад люстэркам і паціху развязваў свой гальштук. Раптам у люстэрку я згледзеў, як Эмілія ўзяла з ложка падушку і накіравалася да дзвярэй у гасціную. Я быў вельмі здзіўлены і спытаўся:

— Што ты робіш?

Я сказаў гэта не павярнуўшыся. І зноў у люстэрку я ўбачыў, як яна спынілася ля дзвярэй і, азірнуўшыся, сказала абыякавым тонам:

— Ты не пакрыўдзішся, калі я буду спаць на канапе?

— Гэтай ноччу? — спытаў я, разгубіўшыся і нічога не разумеючы.

— Не, заўсёды, — хуценька адказала Эмілія. — Праўду кажучы, гэта адна з прычын, чаму мне так хацелася мець сваю кватэру... Я не магу больш спаць з адчыненымі вокнамі, як ты любіш. Кожную раніцу я прачынаюся на досвітку і ўжо не магу заснуць, а пасля цэлы дзень хаджу сонная... Ты не пакрыўдзішся? Думаю, нам лепей спаць асобна.

Я ўсё яшчэ нічога не разумеў — ад такога сюрпрызу спачатку толькі трохі ўзлаваўся. Падышоўшы да Эміліі, я сказаў:

— Але ж гэта немагчыма... у нас усяго два пакоі, у адным — ложка, у другім — канапа і крэсла. Навошта ты так? Дарэчы, і спаць на канапе нязручна.

— Я ўсё ніяк не магла рашыцца сказаць табе пра гэта,— Эмілія апусціла вочы і не глядзела на мяне.

— Але раней,— не спіхаў я,— ты ніколі не скардзілася. Я лічыў, што ты прывыкла.

Яна паглядзела на мяне і, як мне здалося, нават узрадавалася, што размова наша пайшла ў такім кірунку.

— Не, я ніяк не магу прывыкнуць... Я ўвесь час дрэнна спала... Можна, таму я і стала такой нервовай. Калі б яшчэ мы клаліся рана, але мы заўсёды так позна засынаем... І вось...— Не дагаварыўшы, яна пайшла ў гасціную.

Я дагнаў яе.

— Пачакай,— хуценька сказаў я,— калі табе так ужо хочацца, я магу спаць, зачыніўшы вокны... Ну, добра, з сённяшняга дня мы, кладучыся спаць, будзем зачыняць вокны.

Я гаварыў і адчуваў, што іду на ўступку не толькі таму, што я вельмі кахаю Эмілію, відаць, тады мне захацелася праверыць яе. Яна пакруціла галавой і, усміхнуўшыся, сказала:

— О не... Чаму ты павінен ахвяраваць сабою... Ты заўсёды гаварыў, што задыхаешся, калі зачынены вокны... Лепш ужо нам спаць паасобку.

— Павер, мне лягчэй гэтым ахвяраваць... я прывыкну.

Эмілія павагалася, але пасля нечакана цвёрда сказала:

— Не, я не хачу ніякіх ахвяр... ні маленькіх, ні вялікіх... Я буду спаць у гасцінай.

— А калі я табе скажу, што мне гэта непрыемна і што я хачу, каб мы спалі разам?

Яна зноў задумалася.

— Які ты дзіўны, Рыкарда,— сказала яна нарэшце мякка, як заўсёды.— Ты не хацеў гэтым ахвяраваць два гады назад, калі мы толькі пажаніліся...

А цяпер конча хочаш пайсці на гэта... дзеля чаго? Вельмі многія спяць асобна і вунь як яшчэ кахаюць адно аднаго... Раніцай, калі ты ідзеш на работу... табе нават зручней будзе. Ты не будзеш мяне будзіць...

— Але ж ты сама сказала, што звычайна прачынаешся на досвітку... А я ж не іду на работу досвіткам.

— Ой, які ты ўпарты,— сказала яна заклаваўшы. Гэты раз, не даўшы мне засупярэчыць, выйшла з пакоя.

Застаўшыся адзін, я сеў на ложка, з якога забралі падушку, і ўжо адно гэта змусіла мяне падумаць пра разлуку і адзіноту. Нейкі час я абыякава глядзеў на дзверы, за якімі схавалася Эмілія. «Яна,— пытаўся я ў самога сябе,— не хоча спаць са мною на самай справе, што раніцай яе трывожыць сонца сваім святлом, ці, можа, проста таму, што ёй не хочацца спаць са мной?» Я падумаў больш пра другое, хоць у душы хацелася верыць, што гэта не так. Я адчуў, што, калі паверу Эміліі, у мяне будуць сумненні. Я не хацеў сазнавацца самому сабе ў тым, але тое, што мяне мучыла, можна было вызначыць так: а можа, Эмілія мяне наогул больш не кахае?

Пакуль, думаючы пра ўсё гэта, я сядзеў на пасцелі, Эмілія заходзіла і выходзіла са спальні; пасля падушкі яна перанесла ў гасціную дзве простыні, дастаўшы іх з шафы, коўдру і халат. Пачаўся кастрычнік, але на дварэ было цёпла, і Эмілія хадзіла па кватэры ў адной тонкай сарочцы. Я яшчэ не апісаў Эміліі і хачу зрабіць гэта цяпер, хоць бы для таго, каб расказаць, што я тады перажываў. Бадай, Эмілія была невысокая, але маё каханне зрабіла яе ў маіх вачах вышэйшай, а галоўнае — лепшай за ўсіх жанчын. Не ведаю, так яно было ці мне гэта толькі здавалася, але памятаю, што ў першую ноч пасля вяселля, калі яна скінула туфелькі на высокіх абцасіках і я абняў яе, стоячы пасярод пакоя, мяне здзівіла, што лоб яе быў на ўзроўні маіх грудзей і што я вышэйшы на цэлую

галаву. А пасля, калі яна лягла побач са мной у пасцель,— новая нечаканасць: Эмілія раптам здалася мне вялікай, тоўстай, шырокай, хоць я ведаў, што на самай справе яна зусім не тоўстая. У яе былі самыя прыгожыя плечы, рукі і шыя, якія мне калі-небудзь даводзілася бачыць,— поўныя, круглыя, зграбныя і гнуткія. Твар у яе быў смуглы, нос прамы і тонкі; калі яна ўсміхалася, за яе свежымі, пажадлівымі губамі вільготна блішчэлі два рады асляпляльна белых зубоў; у яе вялікіх вачах прыгожага залаціста-каштанавага колеру была пажадлівасць, а часам у хвіліны страсці і забыцця яны здаваліся нейкімі дзіўна разгубленымі. Эмілія, як я ўжо казаў, не была сапраўднай прыгажуняй, але, не ведаю чаму, здавалася, была прыгожага складу, ці таму, што мела гнуткі стан, прывабныя клубы і грудзі; ці таму, што трымалася з вялікай годнасцю; ці, можа, таму, што адразу кідаліся кожнаму ў вочы яе моцныя і доўгія стройныя дзявочыя ногі. Адным словам, была яна грацыёзная ў сваёй натуральнай спакойнай велічы, якая ідзе ад самой прыроды і таму здаецца яшчэ больш таямнічай і недаступнай.

Пакуль Эмілія хадзіла са спальні ў гасціную, а я, усхваляваны і разгублены, глядзеў на яе, не ведаючы што сказаць, мой позірк пераскочыў з яе спакойнага твару на яе фігуру, абрысы якой час да часу прасвечваліся праз тонкую сарочку; і раптам я западозрыў, што Эмілія мяне больш не кахае; мяне скаланула пакутлівая думка, што блізкасць паміж намі немагчымая. Ніколі раней я не адчуваў такога, і на момант гэта збянтэжыла мяне, але разам з тым я не мог паверыць, што гэта праўда. Вядома, каханне — гэта перш за ўсё пачуццё, але ж таксама і невыказная, амаль адухоўленая плоцкая блізкасць. Дагэтуль я не задумваючыся цешыўся сваім каханнем як нечым натуральным і звычайным. Цяпер я раптам заўважыў

тое, чаго перш ніколі не заўважаў, і зразумеў, што ранейшай блізкасці паміж намі, відаць, больш не будзе і нават і ўжо няма. Як чалавек, які раптам апынуўся на краі бяздоння, я адчуў раптам, як у мяне засмактала пад лыжачкай ад таго, што ўзамен нашай блізкасці невядома чаму прыйшла адчужанасць.

Усе мае думкі цяпер сышліся на гэтым адчуванні, якое перавярнула маю душу; Эмілія тым часам, відаць, прымала ванну: я чуў, як з крана лілася вада. Я добра адчуваў сваю бездапаможнасць і ў той час пакутліва хацеў заглушыць у сабе гэта пачуццё. Дагэтуль я кахаў Эмілію лёгка і бяздумна; маё каханне да яе вылівалася ў несвядомы, бурны і натхнёны парыв, які залежаў, як мне да гэтага часу здавалася, ад мяне, толькі ад мяне. А цяпер я ўпершыню зразумеў, што ўсё залежала ад такога ж Эмілінага парыву ў адказ і падтрымлівалася ім; заўважыўшы, як яна перамянілася, я спужаўся, што не змагу кахаць яе з ранейшай лёгкасцю, натуральна, без прынукі. Адным словам, я баяўся, што ў цудоўную нашу блізкасць пранікне холад і скаванасць з майго боку, а з яе... Я не ведаў, як яна сябе будзе весці, але адчуваў, што на ўсялякую прынуку з майго боку яна ў лепшым выпадку адкажа абыякавай пасіўнасцю.

У гэту хвіліну Эмілія прайшла ля мяне, накіроўваючыся ў гасціную. Амаль інстынктыўна я прыўзняўся і, схапіўшы яе за руку, сказаў:

— Ідзі сюды... Я хацеў бы пагаварыць з табой.

Спачатку яна ступіла назад, але тут жа наблізілася і села на ложак, праўда, далекавата ад мяне.

— Пагаварыць? Пра што ты хочаш са мной пагаварыць?

Не ведаю чаму, але ў мяне трывожна сціснулася сэрца. Можа, гэта была баязлівасць, пачуццё, якога дагэтуль у нашых адносінах не было і якое, як мне

здавалася, больш за ўсё паказвала, што паміж намі шмат чаго перамянілася.

— Ага, пагаварыць,— сказаў я.— Мне здалося, штосьці ў нас перамянілася.

Эмілія паглядзела на мяне і спакойна адказала:

— Не разумею... Чаму перамянілася? Нічога не перамянілася.

— Я дык не перамяніўся, а вось ты перамянілася.

— Зусім не перамянілася. Я такая ж, як была.

— Раней ты кахала мяне больш... Ты крыўдзілася, калі я ішоў на работу і пакідаў цябе адну... І яшчэ, табе не было непрыемна спаць са мной... наадварот.

— Ах, вось у чым справа! — усклікнула яна, але я заўважыў: у яе голасе ўжо не было ранейшай упэўненасці.— Я так і ведала, што выдумаеш што-небудзь такое... Чаго ты да мяне прыліп? Я не хачу спаць з табой толькі таму, што хачу высыпацца, а калі мы спім разам, мне гэта не ўдаецца, вось і ўсё.

Дзіўна, але цяпер я раптам паверыў ёй, і мой кепскі настрой адразу знік: растаў, як воск ля агню. Эмілія сядзела побач са мной у памятай сарочцы, скрозь якую свіцелася яе цела; я жадаў яе, мне здавалася незразумелым, чаму яна не заўважае гэтага, чаму не спіхне і не абдыме мяне, як гэта было раней, калі толькі варта было нам сустрэцца ўсхваляванымі позіркамі. З другога боку, гэта жаданне давала мне надзею не толькі на тое, што ў мяне ажыве ранейшая цяга да Эміліі, але і што яно выкліча ў яе такое ж пачуццё ў адказ.

— Калі нічога не перамянілася, дакажы мне гэта,— ціха сказаў я.

— Але ж я даказваю табе гэта кожны дзень, кожную хвіліну.

— Не, дакажы цяпер.

Я прыўзняўся і, амаль груба схапіўшы яе за валавы, хацеў пацалаваць. Эмілія паддалася, але ў апош-

нюю хвіліну матнула галавой і ўхілілася ад пацалунка, мае вусны даткнуліся ёй толькі да шыі.

— Ты не хочаш, каб я цябе пацалаваў? — спытаўся я, выпускаючы яе з абдымкаў.

— Не ў гэтым справа, — усё з той жа абьякаваасцю сказала Эмілія і паправіла валасы. — Калі б гэта толькі пацалавацца, я з радасцю пацалавала б цябе... Але ж ты не задаволішся гэтым... А цяпер позна ўжо.

Яе халодная развага мяне пакрыўдзіла.

— Ну, на гэта ніколі не позна.

Я зноў хацеў пацалаваць Эмілію і, узяўшы яе за руку, прыхінуў да сябе.

— Ой! Мне балюча! — крыкнула яна.

Я толькі даткнуўся да яе; перш, у час нашай блізкасці, здаралася, што я душыў яе ў сваіх абдымках і яна нават ні разу не застагнала.

— Раней табе не было балюча, — сказаў я ўзлаваўшыся.

— У цябе не рукі, а клешчы, — адказала Эмілія, — ты зусім забываеш пра гэта... Цяпер у мяне застанецца сіняк.

Усё гэта яна сказала абьякава, без ніякага кацтва.

— Ну дык што, — спытаўся я рэзка, — хочаш ты мяне пацалаваць ці не?

— Калі ласка. — Яна прыўзнялася і, як маці, прытулілася губамі да майго лба. — А цяпер пусці мяне, я хачу спаць... Позна ўжо.

Я нічога не разумеў і зноўку абняў яе за талію.

— Эмілія, — сказаў я, нахіляючыся да яе, бо яна адсоўвалася ўсё далей, — я хацеў, каб ты пацалавала мяне не так.

Яна адпыхнула мяне і сказала, цяпер ужо са злосцю:

— Пусці мяне... Мне балюча.

— Маніш, не можа быць,— прамармытаў я, сціскаючы яе ў абдымках.

Гэты раз Эмілія вызвалілася з абдымкаў, зрабіўшы некалькі моцных і рэзкіх рухаў, устала і, раптам рашыўшыся, сказала мне ў вочы:

— Калі табе так ужо прыспічыла, калі ласка... Толькі не круці мне балюча рукі, я не хачу, каб са мной абыходзіліся груба.

У мяне заняла ў душы. Гэты раз голас у Эміліі быў халодны, сухі, у ім не было нават намёку на якое-небудзь пачуццё. На імгненне я аслупянеў; сядзеў на ложку, заціснуўшы рукі між калень і апусціўшы галаву. Пасля зноў пачуў яе голас:

— Калі ты вельмі хочаш, я буду тваёй... Хочаш...

Не ўзнімаючы галавы, я ціха адказаў:

— Хачу.

Я маніў, я цяпер ужо не жадаў яе. Але мне трэба было перамагчы яе, прагнаць прэч гэту нейкую незразумелую новую ўпартасць, а можа, і варожасць. Я пачуў, як яна сказала: «Ну, добра»,— пасля прайшла па пакоі і мне за спіну — за ложка. «Ёй трэба зняць адну толькі сарочку»,— падумаў я і ўспомніў, што перш глядзеў на яе ў такія хвіліны зачараванымі вачыма, як разбойнік у казцы, які, сказаўшы магічнае слова, бачыць, як паволі расчыняюцца дзверы пячоры і перад вачыма блішчаць і ззяюць скарбы — незлічонае багацце. Але цяпер я не хацеў глядзець. Я разумеў, што глядзеў бы на яе ўжо іншымі вачыма — не адкрытымі і чыстымі, хоць і страснымі, а такімі, якімі іх зрабіла Эміліна раўнадушша — прагавітымі і сквапнымі, што абражае і яе і мяне. Я паранейшаму сядзеў, нізка апусціўшы галаву і заціснуўшы рукі між калень. Праз нейкі час я пачуў, як ціха рыпнулі пружыны матраца: Эмілія лягла ў пасцель, залезшы пад коўдру. Пачуўся шорах, відаць, Эмілія

ўкладвалася зручней. Пасля яна сказала ўсё тым жа новым жахлівым тонам:

— Дык ідзі ж да мяне... Чаго ты чакаеш?

Я не азірнуўся, нават не зварахнуўся; пасля раптам падумаў, а ці не былі нашы адносіны і раней такія ж. Былі, суцяшаў я сябе; было ўсё больш ці менш так, як цяпер. Эмілія распраналася, клалася ў пасцель, а як жа магло быць інакш? Але ў той жа час усё было зусім па-іншаму. Перш ніколі не было гэтай бяздушнай, халоднай, пасіўнай падатлівасці, якая цяпер адчувалася не толькі ў тоне Эміліі, але нават у рыпенні пружын, у шораху пакамячанай коўдры. Перш усё адбывалася ў віхуры натхнёнага неўсвядомленага парыву, у п'янасці ўзаемнага пачуцця. Бывае, калі захопіць цябе цалкам якая-небудзь думка, здарэцца, схінеш з вачэй якую рэч — кнігу, шчотку, чаравік — і пасля цэлую гадзіну дарэмна шукаеш яе, пакуль нарэшце не заўважыш яе ў самым нечаканым месцы, куды і пакласці было цяжка — на шафе, ці ў самым далёкім кутку пакоя, ці ў шуфлядзе ў стале. Так перш здаралася са мной у хвіліну кахання. Усё адбывалася імгненна, у нейкім ап'яненні і чароўным самазабыцці: я апынаўся ў абдымках Эміліі, амаль не памятаючы, як гэта здаралася і што адбылося паміж той мінутай, калі мы сядзелі адно супраць аднаго, яшчэ спакойныя, не адчуваючы жадання, і тым імгненнем, калі нашы істоты зліваліся адна з адной. Цяпер у Эміліі не было і кроплі самазабыцця, а таму не было яго і ў мяне. Цяпер я мог бы спакойна і прагна разглядваць яе, а яна, вядома, магла б гэтак жа спакойна разглядваць мяне. Такое адчуванне, якое ўсё больш паглынала мяне, нечакана падказала мне адзін дакладны вобраз: перада мной была ўжо не жонка, якую я кахаў і якая кахала мяне, перада мной была прастытутка, не вельмі цярплівая і не вельмі вопытная, якая падрыхтавалася аб'якава перанесці мае

абдымкі, спадзеючыся, што гэта не будзе доўга цягнуцца і не вельмі яе стоміць. На імгненне гэты вобраз застыў у маіх вачах, як прывід, пасля ён нібыта мінуў мяне і зліўся з Эміліяй, якая ляжала за маёй спіной. У тую ж хвіліну я ўстаў і, не аглядаючыся, сказаў:

— Не трэба... Я ўжо не хачу... Пайду спаць у гасціную... Заставайся тут.— І выйшаў на пальчыках са спальні.

Канапа ў гасцінай была засцелена, коўдра адвернута, побач ляжаў Эмілін халат з закасанымі рукавамі. Я ўзяў начную сарочку, шлёпанцы, што стаялі на падлозе, халат, які Эмілія паклала на крэсла, і, вярнуўшыся ў спальню, паклаў усё гэта на другое крэсла. Гэты раз, не ўтрымаўшыся, я зірнуў на яе. Эмілія ляжала ўсё ў той жа паставе, якую прыняла, сказаўшы мне: «Дык ідзі ж да мяне», голая, адна рука закладзена за галаву, твар з шырока раскрытымі, абыякавымі, як сляпымі, вачыма быў павернуты да мяне, другая рука выцягнутая ўздоўж цела. Гэта была ўжо не прастытутка, а прывід, ахутаны сумам па тым, што ўжо ніколі не збудзецца. Эмілія была побач, за некалькі крокаў ад мяне, але здавалася такая далёкая, — нібыта яна была істотай з іншага свету, які існаваў за мяжой рэальнага.

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

У той вечар я, безумоўна, ужо прадчуваў, што жыццё ў мяне пачнецца не простае, але, дзіўная рэч, я не зрабіў з паводзін Эміліі тых вывадаў, якія, здавалася, напрашваліся самі. Вядома, тады яна была абыякавая, а я палічыў за лепшае адмовіцца ад блізкасці, не жадаючы яе ў такіх умовах. Але я кахаў Эмілію, а каханне прымушае не толькі спадзявацца, але і забываць. Прайшоў дзень, і, не помню нават ча-

му, учарашні выпадак, які пасля здасца мне значным, нават фатальным, страціў для мяне ўсякі сэнс; цяжкое пачуццё варожасці паміж намі знікла, мы толькі крыху пасварыліся. Тое, пра што не хочацца ўспамінаць, забываеш лёгка. Ды забыць пра той выпадак, думаю, памагла мне і сама Эмілія, якая хоць і спала цяпер у гасцінай адна, але больш ніколі не праганяла мяне, калі я жадаў блізкасці. Праўда, Эмілія, як і раней, была халодная і пасіўная, што мяне перш вунь як абурала; але, як гэта часта здараецца, тое, што перш здавалася благім, праз некалькі дзён пачало здавацца мне не толькі благім, але нават прыемным. Адным словам, сам таго не заўважаючы, я апынуўся ў такім стане, калі мая душа не хацела мірыцца з маной, жадала яе, а мірыцца не хацела, і таму абьякаваць Эміліі на другі дзень мне здавалася самым гарачым коханнем. У той першы вечар я абурываўся, падумаўшы, што Эмілія паводзіць сябе, як прастытутка, але не прайшло і тыдня, як я ўжо быў згодзен мець з ёй блізкасць, як з прастытуткай. У душы я, відаць, баяўся, што Эмілія да мяне зусім астыла, таму быў удзячны ёй нават за яе халодныя і абьякавыя адносіны да мяне, нібыта такімі і павінны былі быць адносіны мужа з жонкай.

Я ўсё яшчэ стараўся думаць, што Эмілія кахае мяне, як і раней, а калі сказаць праўду — я наогул стараўся не думаць пра наша каханне. І ўсё ж мяне непакоілі здагадкі, што адносіны паміж намі змяніліся. Я нават пачаў па-іншаму глядзець на сваю работу. Адмовіўшыся на час ад мары пра тэатр, я зацікавіўся кіно толькі дзеля таго, каб задаволіць жаданне Эміліі мець уласны дом. Пакуль я быў упэўнены, што Эмілія кахае мяне, работа сцэнарыста здавалася мне не такая ўжо і цяжкая, але пасля таго, што адбылося ў той вечар, я нечакана пачаў заўважаць, што мне сумна ад маёй работы, што я ёй незадаволены і што

яна гідкая. Так яно, мусіць, і было, бо я згадзіўся пісаць сцэнарый для кіно, як згадзіўся б на любую іншую работу, нават менш удзячную і цікавую, толькі таму, што кахаў Эмілію. Цяпер, калі яна пераставала мяне кахаць, работа гэта страціла для мяне ўсякі сэнс і здавалася мне нявольніцтвам, рабствам.

Зараз я хачу сказаць некалькі слоў пра работу сцэнарыста, хоць бы для таго, каб усе зразумелі, што я ў той час мог адчуваць. Як вядома, сцэнарыст — гэта той, хто, часцей за ўсё, супрацоўнічаючы з другім сцэнарыстам і рэжысёрам, піша сцэнарый, гэта значыць, стварае канву, на аснове якой потым узнікае фільм. У адпаведнасці з тым, як разгортваюцца падзеі, у сцэнарыі пазначаюцца ўсе жэсты і рэплікі акцёраў, а таксама розныя павароты здымачнай камеры. Такім чынам, сцэнарый — гэта ў адзін і той жа час і п'еса, і кінематаграфічная распрацоўка, і рэжысёрскі план. Але хоць роля сцэнарыста ў стварэнні фільма не малая і ў гэтым сэнсе ён займае месца адразу за рэжысёрам, па традыцыі, якая існуе ў кіно да гэтага часу, сцэнарыст лічыцца фігурай другараднай, не заўсёды бывае навідавоку. Калі глядзець на мастацтва як на непасрэднае выяўленне — а інакш і нельга, — то сцэнарыст — гэта мастак, які аддае фільму ўсю сваю душу, не маючы пры гэтым ніякага задавальнення з таго, што раскрыў у фільме самога сябе. Праца яго творчая, але ўсё ж ён толькі пастаўшчык знаходак, выдумкі, тэхнічных, псіхалагічных і літаратурных указанняў; рэжысёр пасля павінен апрацаваць увесь гэты матэрыял у залежнасці ад свайго таленту і выявіць сябе ў фільме. Сцэнарыст, такім чынам, чалавек, які заўсёды застаецца на другім плане; ён ахвяруе крывёю свайго сэрца дзеля поспеху іншых, і, хоць лёс фільма на дзве траціны залежыць ад яго, сам ён ніколі не бачыць свайго прозвішча на афішах, дзе красуюцца прозвішчы рэжысёра, акцёраў і прадзюсера. Бывае,

што часта і сцэнарыст можа дасягнуць высокага май-стэрства і зарабляць вялікія грошы, але ён ніколі не можа сказаць: «Гэты фільм зрабіў я... У гэтым фільме я раскрыў сябе... Гэты фільм — я сам». Сказаць так можа толькі рэжысёр. А сцэнарыст павінен задаволіцца тым, што можа зарабіць, і, хоча ён таго ці не, грошы ўрэшце робяцца адзінай і асноўнай яго мэтай. Таму сцэнарысту застаецца браць ад жыцця ўсё, што ён хоча, калі, вядома, ён на гэта здольны, і рабіць гэта ўсё на грошы, якія ён сам зарабіў, пішучы сцэнарый за сцэнарыем: камедыю, трагедыю, прыгодніцкі фільм, меладраму — без пярэдыху, адно за адным; амаль так, як некаторыя гувернанткі пераходзяць ад аднаго дзіцяці да другога: не паспеўшы прывыкнуць да аднаго, яны кідаюць яго і ідуць выхоўваць другое, а ўсе вынікі іхніх клопатаў належаць маці, якая адна мае права назваць дзіця сваім.

Але, апроч гэтых галоўных і заўсёдных, калі можна так сказаць, недахопаў, рамяство сцэнарыста мае і іншыя непрыемныя бакі, якія змяняюцца ў залежнасці ад якасці і жанру фільма, ад характару людзей, якія яго ставяць, — але не робяцца ад гэтага лягчэйшыя. У адрозненне ад рэжысёра, якому прадзюсер дае поўную свабоду, сцэнарыст можа толькі згаджацца ці не згаджацца працаваць над прапанаванай яму тэмай, а згадзіўшыся, не мае права выбіраць сабе супрацоўнікаў: яго — выбіраюць, ён — не. Здараецца, што асабістыя сімпатыі прадзюсера, яго выгада, ці капрыз, альбо проста розныя выпадковасці змушаюць сцэнарыста супрацоўнічаць з антыпатычнымі яму людзьмі, намнога ніжэйшымі за яго па культурным узроўні, з людзьмі, чые манеры і характар толькі злуюць і раздражняюць. Працаваць сумесна над сцэнарыем — гэта не тое, што, скажам, працаваць разам у канторы ці на фабрыцы, дзе кожны робіць сваю справу незалежна ад суседа, дзе асабістыя

адносіны могуць быць звязаны да мінімуму альбо нават зусім адсутнічаць. Працаваць над сцэнарыем — гэта значыць з ранку да вечара звязваць сябе, свой розум, свае пачуцці, сваю душу з пачуццямі і душой астатніх супрацоўнікаў, жыць з імі адным жыццём; адным словам, гэта значыць, на працягу двух-трох месяцаў, пакуль робіцца фільм, ствараць між сабой і імі штучныя адносіны, адзіная мэта чаго — сцэнарый, а значыць, у выніку, як я ўжо казаў, — грошы. Такія адносіны самыя непрыемныя, ад іх стамляешся, яны нервуюць, дакучаюць; такія адносіны нават уявіць цяжка, таму што яны заснаваны не на маўклівай напружанай працы, як гэта здараецца з вучонымі, што праводзяць сумесна які-небудзь эксперымент, а на бясконцых размовах. Звычайна рэжысёр збірае сваіх супрацоўнікаў рана — так дыктуе кароткі тэрмін вытворчасці фільма, — і з самай раніцы да позняга вечара сцэнарысты толькі тое і робяць, што размаўляюць больш за ўсё пра фільм, але, бывае, каб ад яго адпачыць, балбочуць пра што папала. Адны расказваюць непрыстойныя анекдоты, другія выказваюць свае палітычныя погляды, трэція абмяркоўваюць паводзіны агульнага знаёмага, чацвёртыя гавораць пра акцёраў і актрыс, а то і пра свае беды, між тым пакой, дзе ўсе сабраліся для работы, напаўняецца тытунёвым дымам, на сталах побач з лістамі сцэнарыя нагрувашчваюцца кубкі з-пад кавы, а сцэнарысты, якія прыйшлі сюды раніцай у адпрасаваных гарнітурах і прычасаныя, вечарам, паскідаўшы пінжакі, сядзяць ужо ўскудлачаныя, спацелыя і змучаныя. Бяздушны аўтаматызм, з якім фабрыкуюцца фільмы, — гэта своеасаблівае разбэшчванне таленту; тут хутчэй за ўсё пануе ўпартасць і карыслівая выгада, чымся натхненне і шчырасць. Бывае, вядома, што сцэнарый здараецца і высокамастацкі, а рэжысёр і яго супрацоўнікі звязаны даўняй дружбаю і паважаюць адзін аднаго, адным сло-

вам, бывае, што работа робіцца ў тых ідэальных умовах, якія можна сустрэць у любой галіне чалавечай дзейнасці, нават самай няўдзячнай. Але такое шчаслівае спалучэнне вельмі рэдкае, як і добрыя фільмы.

Пасля таго як я падпісаў кантракт на другі сцэнарый — ужо не з Бацістам, а з іншым прадзюсерам, — мяне раптам ахапіў адчай, і я пачаў ужо са злосцю і агідай глядзець на тыя непрыемныя бакі маёй работы, пра якія я толькі што сказаў. Наступны дзень ужо з самага пачатку здаваўся мне марным, які дарэшты згараў ад агню вымучанага натхнення. Як толькі я заходзіў у кабінет да рэжысёра, ён сустракаў мяне дзяжурным воклікам, накшталт: «Ну, што ты прыдумаў за ноч? Знайшоў рашэнне?» Гэта злавала мяне і выклікала агіду. У час работы ўсё мяне раздражняла: жарты, якімі рэжысёры і сцэнарысты стараліся ажывіць свае доўгія разважанні і спрэчкі, дурнота і тупасць маіх сааўтараў ці проста нашы разыходжанні, якія ўзнікалі ў нас у працэсе работы над сцэнарыем; нават калі рэжысёр хваліў мяне за мае знаходкі і рашэнні, гэта выклікала ў мяне толькі горкае пачуццё прыкрасці, таму што, як я ўжо сказаў, мне здавалася: я аддаю лепшае, што ў мяне ёсць, нечаму таму, да чаго мне, у сутнасці, няма ніякай справы і ў чым я прымаю ўдзел не па сваёй ахвоце. Я зусім не мог цярапець, калі мяне хвалілі. Кожны раз, калі рэжысёр з уласцівым многім асобам гэтай прафесіі пафасам і фамільярнасцю падскокваў у крэсле і крычаў: «Брава! Ты — геній!» — я з прыкрасцю думаў: «Добра было б уключыць гэта ў якую-небудзь сваю драму ці камедыю». Але — і ў гэтым была мая дзіўная і прыкрая супярэчнасць — нягледзячы на ўсю сваю агіду да работы ў кіно, я не мог абыякава адносіцца да сваіх абавязкаў сцэнарыста. Работа над сцэнарыем нагадвае старасвецкую запрэжку чацвёркай, дзе ёсць і моцныя, жвавыя коні, якія і на самай справе цягнуць карэту, і коні,

якія робяць выгляд, што цягнуць, а самі толькі бягуць следам. Вось я пры ўсёй сваёй зласлівасці і незадаволенасці работай і быў тым самым канём, які цягне. Вельмі хутка я заўважыў, што рэжысёр і мой сааўтар, калі ўзнікаюць якія-небудзь цяжкасці, кожны раз чакаюць, калі я спраўлюся з імі і пацягну воз далей. І рабіць гэта змушаў мяне не дух саборніцтва, а, хутчэй, усведамленне абавязку: калі ўжо мне плацяць, я павінен працаваць. Але кожны раз пры гэтым мне было сорамна перад самім сабой, і мяне мучыла сумленне, нібыта я прадаў за паўцаны нешта дарагое, што я мог бы збыць намнога лепш.

Як я ўжо сказаў, усе гэтыя непрыемнасці ў кіно сталі мне вельмі надакучаць толькі праз два месяцы пасля таго, як я падпісаў свой першы кантракт з Бацістам. Спачатку я не разумеў, чаму не заўважаў іх у першыя дні і чаму мінула гэтулькі часу, пакуль я звярнуў на гэта ўвагу. Але пачуццё агіды і незадаволенасці, якое выклікала ў мяне любімая перш работа, рабілася ўсё большае, і паступова я пачаў звязваць гэта са сваімі адносінамі з Эміліяй. Урэшце я зразумеў: работа ў кіно выклікае ў мяне агіду таму, што Эмілія мяне больш не кахае ці, урэшце, хоча паказаць, што не кахае. Я зразумеў, што смела і рашуча браўся за работу над сцэнарыем, пакуль быў упэўнены, што Эмілія мяне кахае. Цяпер, калі ў мяне больш не было такой упэўненасці, у мяне зніклі смеласць і рашучасць і работа ў кіно пачала здавацца мне рабствам, гвалтам над талентам, пустой тратай часу.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

У той час я нагадваў чалавека, якога мучае страшэнная хвароба, але які ніяк не рашаецца пайсці да доктара. Інакш сказаць, я стараўся менш думаць пра

паводзіны Эміліі і пра сваю работу. Я ведаў: рана ці позна мне давядзецца задумацца над адным і над другім, але менавіта таму, што я разумеў непазбежнасць гэтага, мне хацелася, каб усё адбылося як мага пазней; тое нешматлікае, што ўжо я падазраваў, змусіла мяне гнаць прэч падобныя думкі і неяк бессвадома іх баяцца. Нашы з Эміліяй адносіны нікольні не змяніліся з таго часу, як я ўпершыню падумаў, што яны сапсаваліся; але цяпер, баючыся горшага, я стараўся, хоць і не вельмі паспяхова, пераканаць сябе ў тым, што адносіны ў нас самыя звычайныя: днём — абьякавыя, пустыя і няшчырыя размовы, ноччу — час ад часу каханне, якое я, можа, нават жорстка ёй навязваў і на якое яна абьякава згаджалася. Я працаваў у кіно шчыра і ўпарта, але ўсё з большай неахвотай і агідай. Калі б у мяне тады хапіла смеласці разабрацца ў тым становішчы, якое было склалася, я без вагання адмовіўся б і ад работы ў кіно, і ад Эмілінага кахання, бо заўсёды быў упэўнены, што і тое, і другое звязаны паміж сабой. Але ў мяне не хапіла на гэта мужнасці: магчыма, я трохі спадзяваўся, што з часам усё само сабой вырашыцца. Праўда, з часам усё вырашылася, але зусім не так, як мне гэтага хацелася б. Значыць, Эміліі абрыдла маё каханне, а мне абрыдла мая работа. Я жыў у цяжкім і пакутлівым чаканні.

Тым часам сцэнарый, які я пісаў Бацісту, быў амаль закончаны. Баціста тады ж намякнуў мне, што ён хоча, каб я прыняў удзел у новай рабоце, больш сур'ёзнай, чымся гэта. Як і ўсе прадзюсеры, Баціста быў чалавек слізкі, ухілісты; намёкі, якія ён кідаў між іншым, нічога не значылі: «Мальтэні, як толькі вы скончыце гэты сцэнарый, мы адразу ж возьмемся за другі... Але ўжо за сапраўдны». Альбо ён мог сказаць: «Рыхтуйся, Мальтэні, на днях я думаю вам сёе тое прапанаваць». Ці нешта больш канкрэтнае: «Не падпісвайце ніякіх кантрактаў, Мальтэні, праз два

тыдні вы падпішаце кантракт са мной». Такім чынам, я быў папярэджаны, што пасля гэтага нецікавага сцэнарыя Баціста збіраецца даручыць мне работу над другім сцэнарыем, які будзе куды больш значны ў мастацкіх адносінах, і за яго, вядома, заплацяць мне намнога больш. Прызнаюся, што, нягледзячы на яшчэ большую агіду да такой сваёй дзейнасці, першае, пра што я тады падумаў, была ўсё тая ж кватэра і грошы, якія мне трэба было за яе ўнесці. Таму прапанова Бацісты мяне нават узрадавала.

Хаця такая ўжо работа кінасцэнарыста: нават калі, як гэта было са мной, яе не любіш, усякая новая прапанова прымаецца з удзячнасцю, а калі ніякіх новых прапаноў табе не робяць, пачынаеш хвалявацца і лічыць, што цябе абышлі.

Але я не сказаў Эміліі пра новую прапанову Бацісты, і вось чаму: перш за ўсё я яшчэ не ведаў, ці згаджуся я на яе, а пасля, як я зразумеў, мая работа больш не цікавіла Эмілію, таму я рашыў нічога ёй не гаварыць, каб канчаткова не пераканацца ў яе абьякавасці, якой я ўсё яшчэ ўпарта стараўся не надаваць значэння. Я крыху яшчэ звязваў новую прапанову Бацісты з абьякавасцю Эміліі; і я не быў упэўнены, ці згаджуся я на новую работу менавіта таму, што адчуваў: Эмілія мяне больш не кахае. Калі б яна мяне кахала, я, вядома, раскажаў бы ёй пра Баціставу прапанову, а раскажаць ёй пра гэта — ужо значыла б для мяне: згадзіцца.

У адзін такі дзень я выйшаў з дому і накіраваўся да рэжысёра, з якім я працаваў над першым сцэнарыем для Бацісты. Я ведаў, што іду да яго апошні раз — заставалася дапісаць толькі некалькі старонак, — і гэта мяне радавала: нарэшце цяжкая праца будзе закончана і хоць палову дня я змагу рабіць што захачу. Як гэта нярэдка здараецца пры рабоце над сцэнарыем, мне было дастаткова двух месяцаў, каб у мяне ўзнік-

ла сапраўдная варожасць і да герояў фільма, і да яго сюжэта. Я ведаў, што неўзабаве буду мець справу з новымі героямі і з новым сюжэтам і яны таксама хутка мне надакучаць; але ад гэтых-то я пазбаўлюся; і ад адной толькі такой думкі я ўжо адчуваў вялікую палёгка.

Надзея, што я хутка вызвалюся, акрыліла мяне, і тую раніцу я працаваў з уздымам. Заставалася толькі ўнесці ў сцэнарый дзве-тры маленькія праўкі, над якімі мы безвынікова біліся вось ужо колькі дзён. У парыве натхнення мне ўдалося адразу накіраваць абмеркаванне ў правільным кірунку і адну за адной перамагчы ўсе астатнія цяжкасці. Не мінула і трох гадзін, як мы ўбачылі, што работа над сцэнарыем закончана, і гэты раз — поўнасьцю. Так бывае ў час бясконцага пад'ёму на гару, калі ўжо думаеш, што ніколі не дасягнеш вяршыні, а яна раптам узнікне за бліжэйшым паваротам. Я напісаў фразу і здзіўлена ўсклікнуў:

— Але ж на гэтым можна і кончыць!

Пакуль я пісаў, седзячы за сталом, рэжысёр увесь час хадзіў па кабінеце з кутка ў куток; тут жа ён падышоў да мяне, паглядзеў на рукапіс і сказаў, таксама здзівіўшыся, нібы не верыў самому сабе:

— Ты маеш рацыю, на гэтым можна закончыць.

Я напісаў слова «канец», загарнуў папку і ўстаў з-за стала.

Мінуту мы абодва моўчкі глядзелі на стол, дзе ляжала папка з ужо закончаным сцэнарыем, — зусім як два змораныя альпіністы глядзяць на возера ці ўцёс, якога яны дасягнулі з такой цяжкасцю.

Пасля рэжысёр сказаў:

— Мы даканалі яго... Ну вот, — паўтарыў ён зноў, — нарэшце мы даканалі яго.

У рэжысёра было прозвішча Пазецці. Гэта быў маляды бландзінчык, вуглаваты, сухі, нейкі ўвесь прыгладжаны і прылізаны. Ён быў больш падобны не на

рэжысёра, а на педантычнага настаўніка геаметрыі ці рахункавода.

Пазецці быў маіх год, але, як гэта часта здараецца пры рабоце над сцэнарыем, адносіны паміж намі былі такія, якія складваюцца паміж начальнікам і падначаленым: рэжысёр у рабоце над фільмам заўсёды мае большы аўтарытэт, чым усе астатнія.

Памаўчаўшы крыху, Пазецці сказаў з уласцівым яму цяжкім гумарам:

— Павінен сказаць, Рыкарда, што ты, як конь, які чуе канюшню... Я быў упэўнены, што нам давядзецца карпець яшчэ сама мала дні чатыры... А мы ўсё закончылі за дзве гадзіны... Перспектыва ганарару падагнала цябе!..

Нягледзячы на ўсю сваю абмежаванасць і амаль невераемную тупасць, Пазецці не выклікаў у мяне антыпатыі. Пры адносінах, якія склаліся паміж намі, мы ў нейкай ступені дапаўнялі адзін аднаго: ён чалавек без фантазіі і нерваў, але ведае свае магчымасці, а яны былі на ўзроўні пасрэднасці, я ж, наадварот, чалавек вельмі гарачы і даравіты, увесь ва ўладзе фантазіі і суцэльны камяк нерваў.

— Ну, вядома,— адказаў я ягоным тонам і пераводзячы ўсё на жарт.— Ты праўду сказаў: перспектыва ганарару.

Закурыўшы цыгарэту, Пазецці сказаў:

— Але не думай, што на гэтым так усё і скончылася. Мы давялі пакуль што толькі чарнавік сцэнарыя. Нам давядзецца яшчэ перагледзець усе дыялогі. Рана думаць пра лаўры.

Я яшчэ раз падумаў, што Пазецці, як заўсёды, сыпле штампамі і збітымі фразамі. Крадком зірнуўшы на гадзіннік — была ўжо гадзіна,— я сказаў:

— Не хвалюйся... Калі што-небудзь давядзецца перарабляць, я да тваіх паслуг.

Пазецці паківаў галавой:

— Знаю я вашага брата... Каб ты не размагніч-ваўся, я скажу Бацісту,— хай ён затрымае выплату апошняй часткі твайго ганарару.

Ён умеў жартаваць і ў той жа час, хоць і быў малады, умеў нахабна прышпорваць сваіх супрацоўнікаў, робячы то папрокі, то пахвалы, то ліслівіў, то рабіў суровыя заўвагі, то прасіў, то загадваў; у гэтым сэнсе ён мог лічыцца добрым рэжысёрам, таму што рэжысура на дзве трэці заключаецца ва ўменні як мага лепш выкарыстаць падначаленых.

Як заўсёды, даўшы Пазецці магчымасць нагаварыцца ўволю, я засупярэчыў:

— Не, ты скажаш, каб мне выплацілі ўвесь ганарар, а я абяцаю, што буду поўнасьцю ў тваім распараджэнні, калі спатрэбіцца зрабіць якія-небудзь праўкі.

— А нашто табе гэтулькі грошай? — спытаўся ён з недарэчным смяшком.— Табе заўсёды мала... А ты ж не іграеш і не маеш ні палюбоўніцы, ні дзяцей...

— Мне трэба ўнесці чарговы ўзнос за кватэру,— адказаў я сур'ёзна і апусціў вочы. Яго нетактоўнасць пачала мяне абураць.

— А шмат табе яшчэ трэба выплаціць?

— Амаль усе.

— Ручаюся, што жонка не дае табе спакою. Я так і чую: «Рыкарда, не забудзься, што ты павінен унесці чарговы ўзнос».

— Ага, жонка,— сказаў я.— Ты ведаеш, якія жанчыны... Дом для іх — усё.

— Каму ты гаворыш!

І Пазецці пачаў расказаць пра сваю жонку, якая была вельмі падобная на яго самога, але якую, як я зразумеў, ён чамусьці лічыў істотай дзівацкай, капрызнай і здольнай на самыя нечаканыя выхадкі, адным словам, жанчынай з ног да галавы. Я рабіў выгляд, нібы ўважліва яго слухаю, хоць на самай справе думаў зусім пра іншае.

— Усё гэта, вядома, цудоўна, — зусім нечакана закончыў свае разважанні Пазецці. — Але я вас, сцэнарыстаў, ведаю: вы ўсе адным мірам мазаны... Атрымаеце грошы — толькі вас і бачылі... Усё ж скажу Бацісту, каб ён прытрымаў выплату твайго ганарару.

— Не трэба, Пазецці. Прашу цябе.

— Ну, там будзе відаць... Але не вельмі на мяне разлічвай.

Я зноў крадком зірнуў на гадзіннік. Я даў Пазецці магчымасць пафанабэрыцца — ён пафанабэрыўся, цяпер можна было і пайсці.

— Ну вось, — сказаў я, — вельмі рады, што сцэнарыый напісаны, ці, як ты кажаш, закончаны чарнавы варыянт... А цяпер, бадай, мне пара ісці.

— Нічога падобнага! — лагодна ўсклікнуў ён. — Мы павінны выпіць за поспех фільма... Якога чорта... Сцэнарыый напісаны, і ты ад мяне так проста не выйдзеш...

— Ну, калі трэба выпіць, — сказаў я пакорліва, — што ж, я гатовы.

— Тады пойдзем... Думаю, жонка з радасцю падтрымае нашу кампанію.

Я выйшаў за ім з кабінета па вузкім пустым белым калідоры, у якім чуваць быў пах кухні і дзіцячых плялёнак. Пазецці адчыніў перада мной дзверы ў гасціную і крыкнуў:

— Луіза, мы з Мальтэні закончылі работу над сцэнарыем... Вып'ем за поспех фільма.

Сіньёра Пазецці ўстала з крэсла і ступіла некалькі крокаў нам насустрач. Гэта была маленькая жанчына з маленькай галавой і вельмі бледным прадаўгаватым тварам, які акаймоўвалі чорныя бліскучыя валасы. Яе вялікія, але цьмяныя і невыразныя вочы ажывалі толькі ў прысутнасці мужа: тады яна не зводзіла з яго позірку, як адданы сабака. Але калі мужа не было, яна сядзела панурыўшыся, строячы з сябе непры-

ступную цнатлівую жанчыну. Кволая і мініяцюрная, яна за чатыры гады замужжа нарадзіла чацвёрта дзяцей.

— Ну і нарэжамся мы сягоння,— са штучнай веселасцю абвясціў Пазецці.— Я падрыхтую кактэйль.

— Толькі не мне, Д жына,— папярэдзіла яго сінёра Пазецці.— Ты ж ведаеш, што я не п'ю.

— Ну, а мы вып'ем.

Я апусціўся ў абцягнутае ўзорыстай тканінай крэсла, якое стаяла ля каміна, зробленага з чырвонай цэглы. Агледзеўшыся, я падумаў, што пакой падобны на свайго гаспадара. Гэта была стандартная гасціная ў псеўдавысковым стылі, чысценькая і акуратная і ў той жа час мізэрная, як у якога-небудзь педантычнага бухгалтара ці рахункавода. Я сядзеў і азіраўся па баках, толькі гэта мне і заставалася рабіць, бо сінёра Пазецці не палічыла патрэбным нават размаўляць са мной. Яна сядзела насупраць, амаль нерухома, апусціўшы вочы і склаўшы на жываце рукі. Я пачаў сачыць за Пазецці, які прайшоў па пакоі і наблізіўся да нейкай нягеглай шафкі, дзе былі ўманціраваны радыёпрыёмнік і бар, апусціўся на свае худыя калені і дастаў адтуль бутэльку вермуту, бутэльку джыну, тры бакалы і шэйкер. Я заўважыў, што абедзве бутэлькі былі не пачатыя; відаць, Пазецці не вельмі часта піў той кактэйль, які ён збіраўся цяпер зрабіць. Бліскучы шэйкер таксама здаваўся зусім новы. Пазецці сказаў, што трэба прынесці лёду, і выйшаў.

Мы доўга маўчалі. Нарэшце, каб загаварыць, я сказаў:

— Вось мы і закончылі работу над сцэнарыем!

Не падымаючы вачэй, сінёра Пазецці адказала:

— Ага, Д жына мне ўжо гаварыў.

— Упэўнены, што гэта будзе добры фільм.

— І я ўпэўнена ў гэтым, інакш бы Д жына за яго не ўзяўся.

— Вы ведаеце сюжэт?

— Ага, Джына мне расказваў.

— Вам падабаецца сюжэт?

— Калі падабаецца Джына, значыць, падабаецца і мне.

— Вы заўсёды згаджаецеся адно з адным?

— Джына і я? Заўсёды.

— А хто ў вас галоўны ў сям'і?

— Ну, вядома, Джына.

Я заўважыў, што яна ўхітраецца назваць імя Джына кожны раз, як толькі адкрые рот. Я стараўся размаўляць жартам, але яна адказвала мне зусім сур'ёзна.

Прыйшоў Пазецці, несучы вядзерца з лёдам.

— Рыкарда, цябе кліча да тэлефона жонка,— сказаў ён.

У мяне зноў заняла душа, дзесьці на дне яе ажыў трывожны неспакой. Я машынальна ўстаў і ступіў да дзвярэй. Пазецці спыніў мяне:

— Тэлефон на кухні... Але калі ты хочаш, можаш гаварыць адсюль... Я пераклучу апарат.

Тэлефон стаяў на тумбачцы ля каміна. Я падняў трубку і пачуў голас Эміліі.

— Прабач, але сёння табе давядзецца дзе-небудзь перакусіць... Я іду абедаць да мамы.

— Чаму ж ты не сказала пра гэта раней?

— Не хацелася адрываць цябе ад работы.

— Добра,— сказаў я,— паабедаю ў рэстаране.

— Ubачымся вечарам. Да сустрэчы.

Яна павесіла трубку, і я павярнуўся да Пазецці.

— Рыкарда,— спытаўся ён,— ты не будзеш абедаць дома?

— Не, пайду ў рэстаран.

— Паабедай тады з намі. Чым багаты — тым і рады...

Пры адной толькі думцы, што трэба ісці абедаць у

рэстаран, мяне ахапіў чамусьці сум — мусіць, я наперад радаваўся, што пахвалюся Эміліі: «Работа над сцэнарыем закончана». Можна б, я і не зрабіў гэтага, ведаючы, як я ўжо казаў, што Эмілія больш не цікавіцца, чым я займаюся, але спачатку паддаўся старой прывычцы, якая засталася ад нашых ранейшых адносін. Запрашэнне Пазецці мяне ўзрадавала. Я пачаў яму шчыра дзякаваць.

Тым часам Пазецці адкаркаваў бутэлькі і жэстам фармацэўта, які дазіруе мікстуру, наліў у мензурку джыну і вермуту, а пасля пераліў усё гэта ў шэйкер.

Сінёра Пазецці, як звычайна, не зводзіла вачэй са свайго мужа. Калі Пазецці, старанна страсянуўшы шэйкер, пачаў разліваць кактэйль у бакалы, яна сказала:

— Мне толькі глыток, прашу цябе... І ты, Джына, многа не пі... Табе можна зрабіцца блага...

— Ну што ты, сцэнарый заканчваеш не кожны дзень.

Пазецці наліў поўныя бакалы мне і сабе, а ў трэці, па просьбе жонкі, пліхнуў толькі крыху. Мы чокнуліся.

— За сотню яшчэ такіх жа сцэнарыяў,— сказаў Пазецці, прыгубіўшы кактэйль і ставячы бакал на столік.

Я выпіў усё адразу. Сінёра Пазецці адпіла некалькі маленькіх глыткоў і ўстала.

— Пайду пагляджу, што робіць кухарка,— сказала яна.— Выбачайце.

Яна выйшла, Пазецці сеў на яе месца ў крэсле. І мы кінуліся ў размовы. Сказаць шчыра, гаварыў адзін Пазецці, і амаль увесь час пра сцэнарый, а я толькі слухаў, згаджаўся, ківаючы галавой, і піў кактэйль. Бакал Пазецці быў яшчэ амаль поўны, ён не адпіў нават палавіны, а я асушаў свой ужо тройчы. Не ведаю чаму, але я раптам адчуў сябе няшчасным і піў,

спадзеючыся, што хмель прагоніць гэта пачуццё. На жаль, алкаголь на мяне заўсёды мала дзейнічае, а кактэйль Пазецці быў яшчэ і вельмі разбаўлены вадой. Таму тры ці чатыры выпітыя бакалы толькі пагоршылі мой прыкры настрой. Раптам я спытаў у сябе: «А чаму, уласна кажучы, я адчуваю сябе такім няшчасным?» І тут я ўспомніў, як заняла ў мяне душа ў той момант, калі я пачуў па тэлефоне голас Эміліі, халодны, разважліва-абыякавы, зусім не падобны на голас сінёры Пазецці, калі тая з замілаваннем называла магічнае імя Джына. Добра, што мяне вывела з гэтага роздуму сінёра Пазецці, якая зайшла ў гэты час і запрасіла нас у сталовую.

Сталовая Пазецці была падобна і на ягоны кабінет, і на ягоную гасціную: тая ж новая крыклівая, танная мэбля з непафарбаванага дрэва; каляровы фаянсавы посуд; бакалы і бутэлькі з тоўстага зялёнага шкла, абрус і сурвэткі з саломкі. Мы селі ў маленькай сталовай, большую частку якой загарадзіў стол, і служанцы, калі яна падавала нам ежу, кожны раз даводзілася каго-небудзь трывожыць.

Мы елі моўчкі, засяродзіўшыся. Пасля, калі служанка памянцала талеркі, я, каб пачаць гутарку, задаў Пазецці пытанне пра яго планы на будучае. Ён адказаў мне, як заўсёды, спакойна і дакладна. Мізэрнасць і поўная адсутнасць фантазіі адчувалася не толькі ў ягоных фразях, але нават у саміх інтанацыях. Я маўчаў, таму што планы Пазецці мяне не цікавілі, а калі б нават і цікавілі, то ад аднаго манатоннага і невыразнага голасу я страціў бы ўсялякую ахвоту слухаць. Я бегаў вачыма з аднаго прадмета на другі, ні на чым не затрымліваючыся, і нарэшце спыніўся на твары сінёры Пазецці, якая слухала мужа, упёршы падбародак у складзеныя далоні і, як заўсёды, не зводзячы з яго вачэй. Я зірнуў на яе, і мяне ўразіў выраз яе твару: у вачах іскрылася адданая любоў, да якой да-

лучалася бясконцае зачараванне і глыбокая ўдзячнасць, парыў страсці і амаль меланхалічная боязь. Гэта здзівіла мяне, здалося чымсьці на самай справе загадкавым: чалавек сухі, невыразны, пасрэдны, які яўна не можа прывабліваць жанчын, Пазецці, па-мойму, не здольны быў выклікаць да сябе такіх пачуццяў. Пасля я падумаў, што кожны мужчына, урэшце, знаходзіць жанчыну, якая яго цэніць і любіць, і што нельга меркаваць пра пачуцці іншых людзей, толькі зыходзячы са сваіх назіранняў. Мне пачала падабацца сін'ера Пазецці за такую адданасць мужу, і я парадаваўся за самога Пазецці, да якога, не зважаючы на яго мізэрнасць, я, як ужо сказаў, адчуваў своеасаблівую іранічную добразычлівасць. Мой сум сціхаў. І раптам адна думка, ці, дакладней сказаць, раптоўнае адчуванне, зноў здзівіла мяне: «У вачах у сін'еры Пазецці ўвесь час іскрыцца любоў да мужа... І Пазецці задаволены сабой і сваёй работай, таму што ягоная жонка яго кахае... Эмілія ўжо даўно на мяне так не глядзіць... Эмілія мяне не кахае і тым больш — ужо ніколі так не пакахае...»

Гэта думка прычыніла мне амаль фізічны боль, я паморшчыўся, і сін'ера Пазецці заклапочана спыталася, ці не трапіўся мне выпадкова перасмажаны кавалак мяса. Я адказаў: «О не, мяса зусім не перасмажанае». Па-ранейшаму робячы выгляд, нібыта слухаю Пазецці, які расказваў пра свае планы на будучае, я хацеў разабрацца ў тым пачуцці, якое авалодала мной і прынесла гэтулькі смутку. Я зразумеў, што ўвесь апошні месяц стараўся прыстасавацца да таго невыноснага становішча, у якім апынуўся, але гэта мне не ўдалося: далей так працягвацца не можа, я не магу жыць з Эміліяй, калі яна мяне не кахае, і займацца работай, якая мне праціўная толькі таму, што Эмілія да мяне астыла. Нечакана я сказаў сам сабе: «Хопіць... Я павінен раз і назаўсёды выясніць адносіны

з Эміліяй. Калі трэба будзе, я пайду ад яе і кіну работу ў кіно».

Але, хоць я і думаў пра гэта з рашучасцю і адчаем, я ніяк не мог паверыць у тое, што адбылося: я не пераканаўся яшчэ поўнасцю ў тым, што Эмілія мяне больш не кахае, і ў тым, што змагу расстацца з ёй, кінуць работу ў кіно і зноў жыць халасцяком. Словам, я быў вельмі няўпэўнены: мае пачуцці мне падказвалі адно, а розум — другое, і, можа, нават бяспрэчнае.

Чаму я больш не падабаюся Эміліі? Чаму яна стала абыякавай да мяне? У мяне тужліва сціскалася сэрца, я ведаў, што для таго, каб поўнасцю пераканацца ў сваіх меркаваннях — што само па сабе вельмі балюча, — патрэбны будуць канкрэтныя доказы, а ад гэтага яшчэ больш будзе балець душа. Адным словам, я быў перакананы, што Эмілія мяне больш не кахае, але не ведаў, чаму і як гэта здарылася; каб развеяць усе сумненні, трэба будзе выясніць з ёй адносіны, трэба будзе ва ўсім разабрацца, увесці бязлітасны зонд аналізу ў рану, якой я да гэтага часу стараўся не заўважаць. Я зжахнуўся ад такой думкі, тым не менш я разумеў: толькі разабраўшыся ва ўсім да канца, я знайду сілу зрабіць тое, што збіраўся зрабіць у хвіліны адчаю — пайсці ад Эміліі.

Не заўважаючы нікога, я еў, піў і слухаў Пазецці. Дзякуй богу, што абед нарэшце скончыўся. Мы зноў вярнуліся ў гасціную, і гаспадары акружылі мяне мяшчанскімі клопатамі і ўвагай: кава з адным ці двума кавалачкамі цукру, лікёр, ад якога трэба адмаўляцца, размовы амаль ні пра што, каб толькі прабавіць час. Нарэшце, калі мне здалося, што можна развітацца, я ўстаў з-за стала. У гэту хвіліну гвернантка прывяла ў пакой старэйшую дачку Пазецці, каб паказаць яе бацькам перад штодзённай прагулкай. Гэта была цёмнавалосая дзяўчынка, бледная, з вялікімі вачыма, — нічым яна асабліва не вылучалася, як і яе бацькі. Па-

мятаю, калі я глядзеў, як маці лашчыць яе, у мяне мільгнула думка: «А вось я ніколі не буду такі шчаслівы... У нас з Эміліяй ніколі не будзе дзіцяці». І адразу гэта думка падкінула другую, яшчэ горшую: «Як гэта ўсё пошла і трывіяльна... Я раблюся такі самы, як усе мужы, якіх разлюбілі жонкі... Я зайздросчу любому мужу і жонцы, якія сюсюкаюць над сваім дзіцем... Такое б адчуў кожны няўдачнік, калі б апынуўся на маім месцы».

Ад такіх горкіх думак тая замілавая сцэна, якую я вымушаны быў назіраць, зрабілася мне невыноснай. Я рэзка сказаў, што павінен пайсці.

Пазецці з люлькай у зубах правёў мяне да дзвярэй. Я адчуў, што мае хуткія ўцёкі здзівілі і пакрыўдзілі сінёру Пазецці: відаць, яна вунь як чакала, што мяне расчуліць гэты павучальны ўрок шчырай мацярынскай любові.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Работа над другім сцэнарыем пачыналася ў чатыры гадзіны, і ў мяне заставалася яшчэ шмат часу. Выйшаўшы на вуліцу, я мімаволі накіраваўся дамоў. Я ведаў, што Эміліі няма дома, што яна пайшла абедаць да сваёй маці, але, ахоплены пачуццём разгубленасці і неспакою, амаль верыў, што гэта не так і што я застану яе дома. Тады, падбадзёрваў я сябе, набяруся смеласці, пагавару з ёй шчыра, і мы нарэшце высветлім канчаткова свае адносіны. Я ведаў, што гэта паўплывае не толькі на нашы з Эміліяй узаемаадносіны, але і на маю далейшую работу. Але цяпер, пасля ўсіх вартых жалю, няшчырых ухіленняў, мне здавалася, што лепей любая катастрофа, толькі каб прыйшоў канец таму ненармальнаму становішчу, якое рабілася для мяне ўсё больш рэальным і невыносным.

Магчыма, мне давядзецца пайсці ад Эміліі і адмовіцца ад работы над другім сцэнарыем Бацісту. Ну што ж, тым лепей. Праўда, якой бы яна ні была, лепш за гэту няпэўнасць, калі ты яшчэ і маніш сабе, сам сябе шкадуеш, зневажаючы сваю чалавечую годнасць.

Калі я дабрый да сваёй вуліцы, мяне зноў ахапіла нерашучасць: вядома, Эміліі дома няма і ў нашай новай кватэры, якая здавалася мне цяпер не толькі чужой, але нават варожай, я буду адчуваць сябе яшчэ больш адзінокім і няшчасным, чым дзе-небудзь у іншым месцы. Я ўжо зусім быў рашыўся вярнуцца назад і правесці рэштку часу — свае паўтары гадзіны — у кафэ. Але тут — фатальная непазбежнасць — я ўспомніў, што мне паабяцаў пазваніць Баціста і дамовіцца пра сустрэчу. Я запэўніў тады Бацісту, што ў гэты час ён, як звычайна, знойдзе мяне дома. Праўда, я мог бы і сам пазваніць яму з кафэ, але я не быў упэўнены, што яго застану, таму што Баціста часта абедаў у рэстаране, апрача таго, у тым стане поўнай разгубленасці, у якім я знаходзіўся, мне трэба было хоць за што зачапіцца, каб вярнуцца дамоў. Усё і вырашыў званок Бацісты.

Я зайшоў у пад'езд, пасля ў ліфт, зачыніў за сабою дзверцы і націснуў на кнопку апошняга паверха, на якім мы жылі. Але пакуль падымаўся ліфт, мне прыйшло ў галаву, што, па сутнасці, я не маю ніякага права дамаўляцца з Бацістам пра сустрэчу, бо сам яшчэ не ведаю, ці згаджуся я на ягоную новую прапанову. Усё будзе залежаць ад таго, як мы высветлім адносіны з Эміліяй. І калі Эмілія скажа мне шчыра, што яна мяне больш не кахае, я не толькі не стану займацца гэтым сцэнарыем, але наогул кіну работу ў кіно назаўсёды. Але ж Эміліі няма дома. Калі пазваніць Баціста, я не змагу яму дакладна сказаць, згаджуся я абмяркоўваць яго прапанову ці не. Дамовіцца, а пасля перадумаць я не мог. Так робяць толькі мярзотнікі...

Я яшчэ больш пачаў нервавацца, рэзка спыніў ліфт і націснуў на кнопку першага паверха. Будзе лепш, суняшаў я сябе, будзе лепш, калі Баціста, пазваніўшы, не застане мяне дома. Сёння ж вечарам я высветлю адносіны з Эміліяй. А заўтра дам адказ прадзюсеру.

Ліфт між тым зніжаўся: за яго чыста вымытымі вокнамі адзін за адным мільгалі паверхі, і я сачыў за гэтым з такім адчаем, з якім, мусіць, сочыць рыба за тым, як зніжаецца ўзровень вады ў акварыуме. Нарэшце ліфт спыніўся, і я хацеў ужо адчыніць дзверцы. Але тут мне стукнула ў галаву: лёс маёй будучай работы ў Бацісты залежыць ад высвятлення маіх адносін з Эміліяй, а што, калі сёння вечарам Эмілія дакажа, што кахае мяне? Тады Баціста, не застаўшы мяне дома, можа раззлавацца і я страчу работу! Прадзюсеры — я ведаў гэта з свайго вопыту — капрызныя, як усе дробненькія тыраны. Гэтага можа быць зусім дастаткова, каб Баціста перадумаў і запрасіў другога сцэнарыста. Такія думкі круціліся ў гарачай галаве, выклікаючы ў мяне горкае ўсведамленне нікчэмнасці. «Ты і ёсць чалавек, які сапраўды варты жалю,— думаў я,— цябе вабяць то грошы, то каханне, і ты ніяк не можаш зрабіць выбар і прыняць сваё цвёрдае рашэнне».

Хто ведае, ці доўга прастаяў бы я ў ліфце, не ведаючы, што рабіць, калі б дзверцы не адчыніла маладая дама з цэлым бярэмам пакупак. Убачыўшы мяне, яна закрычала, пасля, ачуўшыся ад спалоху, зайшла ў ліфт і спыталася, які паверх мне патрэбен. Я адказаў. «А мне трэці»,— сказала дама, націскаючы на кнопку. Ліфт зноў пачаў падымацца.

Апынуўшыся на пляцоўцы свайго паверха, я адчуў палёгку. Але тут жа схамянуўся: «Што ж гэта са мной адбываецца, калі я так раблю? Да чаго я дайшоў?» Думачы так, я машынальна адкрыў дзверы ў кватэру, замкнуў іх за сабой і пайшоў у гасціную.

І раптам я згледзеў Эмілію — яна ляжала ў халаце на канапе і чытала часопіс. Побач на маленькім століку стаялі талеркі, не прынятыя пасля яды. Эмілія нікуды не хадзіла, яна не абедала ў маці, адным словам, яна мяне абвяла вакол пальца.

Выгляд у мяне, мусіць, быў жахлівы, бо Эмілія, зірнуўшы на мяне, спыталася раптам:

— Што з табой? Што здарылася?

— Няўжо ты не збіралася абедаць у маці? — прархрыпеў я. — Чаму ты тады дома? Ты ж сказала мне, што пойдзеш.

— Пасля нашай размовы пазваніла мама і сказала, каб я да яе не ішла, — спакойна адказала Эмілія.

— Дык чаму ж ты не перазваніла?

— Мама пазваніла ў самы апошні момант... Вось нядаўна... Я падумала, што ты пайшоў ужо ад Пазецці.

Я адразу падумаў, што Эмілія маніць, не ведаючы нават чаму, але, не могучы даказаць гэта не толькі ёй, але нават і самому сабе, змоўчаў і таксама сеў на канапу. Праз нейкі час яна спыталася, перагортваючы часопіс і не глядзячы на мяне:

— А ты што рабіў?

— Пазецці запрасіў да сябе на абед.

У гэты момант у суседнім пакоі зазвінеў тэлефон. Я падумаў: «Гэта Баціста... Зараз скажу яму, што рашыў больш сцэнарыямі не займацца... Да д'ябла! Хіба не відаць, што гэта жанчына ні кроплі мяне не кахае».

— Падыдзі паслухай, хто звоніць... — як заўсёды абьякавым тонам сказала Эмілія. — Гэта, вядома, табе.

Я ўстаў і выйшаў.

Тэлефон стаяў у суседнім пакоі на тумбачцы. Перш чым узяць трубку, я зірнуў на ложка, убачыў там самотную падушку і канчаткова цвёрда рашыў: усё кончана, адмоўлюся ад сцэнарыя, а пасля пайду ад Эмі-

ліі. Я падняў трубку, але замест голасу Бацісты пачуў голас цешчы.

— Рыкарда, Эмілія дома?

Я адказаў, не думаючы:

— Не, яе няма... Яна сказала, што пойдзе да вас абедаць... Яна пайшла... Я думаў, яна ў вас.

— Але ж я званіла, каб яна не ішла. Сёння ў прыслугі выхадны дзень,— пачала яна здзіўлена тлумачыць мне. У гэту хвіліну я падняў вочы і ў расчыненыя дзверы ўбачыў на канапе Эмілію. Яна ляжала і глядзела на мяне. У яе пільным позірку былі спачатку здзіўленне, пасля агіда, з пагардай і нянавісцю. Я падумаў, што з нас дваіх зманіў-то я, і Эмілія ведае, чаму я гэта зрабіў. Я нешта прамармытаў, развітваючыся з цешчай, пасля, нібыта апамятаўшыся, закрычаў:

— Не... Пачакайце... Эмілія толькі што зайшла... Зараз я паклічу яе.— Гаворачы, я жэстам паказваў Эміліі, каб яна падышла да тэлефона.

Эмілія ўстала з канапы, прыйшла ў спальню і моўчкі, не глядзячы на мяне, узяла трубку. Я выйшаў у гасціную. Нецярплівым махам рукі Эмілія загадала мне зачыніць дзверы. Я зачыніў іх за сабой, збянтэжана сеў на канапу і пачаў чакаць.

Эмілія размаўляла доўга. Я нецярпліва чакаў, калі яна закончыць, і мне нават здавалася, што яна знарок зацягвае размову. Але Эмілія заўсёды доўга размаўляла па тэлефоне са сваёй маці. Эмілія вельмі любіла яе. Эміліна маці, застаўшыся ўдавою, жыла адна, і, апрача дачкі, у яе нікога не было. Думаю, што Эмілія давярала ёй усе свае сакрэты.

Нарэшце адчыніліся дзверы і зайшла Эмілія. Я маўчаў, заўважыўшы, што ў яе пасуравеў твар: яна ўзлавалася на мяне.

— Ты што, здурнеў? — прымаючы са стала посуд, сказала Эмілія.— Навошта ты сказаў маме, што я пайшла?

Збянтэжаны яшчэ больш яе тонам, я не знайшоў, што адказаць.

— Каб праверыць, ці гаварыла я праўду? — не змаўкала Эмілія. — Каб дазнацца, ці папярэджвала мяне мама, што не змога са мною паабедаць?

— Можа, і так, — з цяжкасцю адказаў я.

— Вельмі прашу цябе — больш так не рабі... Я ніколі не маню... І мне нечага ад цябе хаваць... Такіх штук я цярэць не магу.

Яна сказала гэта рашуча, узяла паднос, паставіла на яго талеркі і выйшла з пакоя.

Застаўшыся адзін, я адразу адчуў на хвіліну нават нейкае горкае задавальненне. Выходзіць, гэта праўда: Эмілія мяне больш не кахае. Перш яна, вядома, са мною так не размаўляла б. Яна пяшчотна і са шчырым — калі б толькі шчырым? — здзіўленнем сказала б: «Няўжо ты мог падумаць, што я табе зманіла?» — а пасля пасмяялася б з усяго гэтага, як з дзіцячага свавольства; а можа б, і намякнула, што ёй гэта нават прыемна: «А ты і сапраўды раўнуеш? Ты ж ведаеш, што я кахаю цябе аднаго?» Усё скончылася б мацярынскім пацалункам, яе доўгія пальцы пагладзілі б мой лоб, — прагналі б мае трывожныя думкі. Праўда, раней бы я і не падумаў, каб хоць у чым-небудзь западозрыць Эмілію; тым больш я не змог бы не паверыць ёй. Усё перамянілася; і яе каханне і маё. І, відаць, трэба чакаць яшчэ горшага.

Але чалавеку заўсёды хочацца верыць, нават калі ён ведае, што верыць больш некаму: цяпер я ўжо меў доказ, што Эмілія мяне больш не кахае, і ўсё ж я яшчэ сумняваўся, спадзеючыся на тое, што я памыліўся ў гэтым яе нязначным учынку. Я стрымліваўся, не хацеў паскараць падзеі: хай Эмілія сама скажа, што яна мяне больш не кахае, толькі яна можа назваць доказы, якіх яшчэ мне не хапае... Такія думкі круціліся ў мяне ў галаве адна за адной, а я сядзеў на канапе і

напружана глядзеў як усё роўна ў пустату. Потым дзверы ў пакой адчыніліся: вярнулася Эмілія.

Не глядзячы на яе, я сказаў:

— Хутка пазвоніць Баціста, ён збіраецца прапанаваць мне работу над новым сцэнарыем... Над вельмі сур'ёзным сцэнарыем.

— Ну і што, ты задаволены? — пачуў я яе спакойны голас.

— На гэтым сцэнарыі, — сказаў я, — можна добра зарабіць... Ва ўсякім выпадку, можна зарабіць на два чарговыя ўзносы за кватэру.

Гэты раз яна прамаўчала. Я дадаў:

— Апрача таго, гэты сцэнарыў будзе многа значыць і для маёй далейшай работы... Калі я яго зраблю, мне яшчэ закажуць... І сцэнарыў вялікага фільма.

Яна спыталася абьякава, як чалавек, які размаўляе, не жадаючы адарвацца ад кнігі:

— А што гэта за фільм?

— Не ведаю, — адказаў я. Пасля, памаўчаўшы, дадаў амаль урачыста: — Але я рашыў ад яго адмовіцца.

— А чаму? — Яе тон быў па-ранейшаму спакойны і абьякавы.

Я ўстаў, абышоў канапу і сеў насупраць Эміліі. Яна чытала часопіс, але, згледзеўшы, што я сеў насупраць, апусціла яго і падняла на мяне вочы.

— Таму што, — прызнаўся я шчыра, — ты ведаеш, як я ненавіджу гэту работу. Я займаюся ёю толькі дзеля таго, каб захаваць тваю любоў... бо трэба плаціць за кватэру, якой ты так даражыш ці робіш выгляд, што даражыш. Але цяпер я добра ведаю: ты мяне больш не кахаш... І ўсё гэта ўжо не мае ніякага значэння...

Эмілія глядзела на мяне, утаропіўшыся і не могучы нічога сказаць.

— Ты мяне больш не кахаш, — гаварыў я, — і я не думаю брацца за гэту работу... Ну а кватэра? Хаця,

залажу яе ці прадам... Сама бачыш, далей так жыць я не магу, прыйшоў час сказаць табе пра гэта... Ну вось, цяпер ты ведаеш усё... Скора пазвоніць Баціста, і я пашлю яго да д'ябла.

Я ўсё сказаў. Настала хвіліна, калі трэба было рашуча высветліць адносіны. Яе я так доўга чакаў, мучыўся і баяўся. Але калі я падумаў пра гэта, адчуў амаль палёгка і з нечаканай для Эміліі смеласцю пглядзеў на яе: ага, што яна мне запяе?

Эмілія крыху памаўчала. Яе здзівіў мой рэзкі тон. Нарэшце, каб выйграць час, яна неяк няпэўна спытала:

— Але чаму ты думаеш, што я цябе больш не кахаю? Што цябе змушае так думаць?

— Усё,— смела адказаў я.

— Напрыклад?

— Перш за ўсё скажы, праўда гэта ці не?

Эмілія ўпарта паўтарыла:

— Не, ты скажы, што цябе змушае так думаць?

— Усё! — зноў адказаў я.— Тое, як ты размаўляеш са мной, як глядзіш на мяне, як сябе паводзіш са мной... Усё... Месяц назад ты захацела спаць адна. Перш ты гэтага не хацела.

Эмілія глядзела на мяне, не ведаючы, што адказаць. Пасля па агеньчыку ў вачах я зразумеў, што яна прыняла рашэнне. Вось цяпер, падумаў я, яна рашыла, як паводзіць сябе са мной, і пасля ўжо не адступіцца ад гэтага, што б я ні гаварыў і ні рабіў.

Нарэшце яна ціха сказала:

— Павер, я магу нават паклясціся, што мне цяжка заснуць пры адчыненым акне... Я люблю, каб было цёмна і ціха, клянуся табе.

— Але ж я згадзіўся спаць пры зачыненых вокнах.

— Ведаеш,— яна падумала,— я мушу табе сказаць, што ты не ўмееш спаць ціха.

— Як гэта?

— Ты храпеш.— Яна ўсміхнулася, пасля сказала: — Кожную ноч ты будзіў мяне сваім храпам... Таму я і рашыла спаць адна.

Пачуўшы, што, сплучы, я моцна храплю, я сумеўся. Але мне цяжка было гэтаму паверыць: я спаў з іншымі жанчынамі, і ніводная яшчэ не гаварыла мне, што я храплю.

— Ты не кахаеш мяне,— сказаў я,— таму што жонка, якая кахае свайго мужа...— мне зрабілася нават сорамна, я крыху памаўчаў, не ведаючы, як лепш сказаць тое, што думаў,— не адносіцца так да кахання, як ты... з нейкага часу.

Эмілія адразу ж засупярэчыла, і ў яе голасе я пачуў сум і злосць.

— Не ведаю, чаго ты хочаш... Я бываю тваёй кожны раз, калі ты жагадэш... Няўжо я табе калі-небудзь адмовіла?

Калі мы пачыналі гаварыць пра такое, звычайна саромеўся і бянтэжыўся толькі я. А заўсёды такая стрыманая і сціплая Эмілія ў хвілі нашай блізкасці, здавалася, не мела сораму, і гэта яе ніколькі не бянтэжыла. Мяне заўсёды здзіўляла і прываблівала тая натуральнасць і прастата, з якой Эмілія гаварыла пра патаемны бок кахання — шчыра, неяк надта вольна, без намёкаў ці якой-небудзь сентыментальнасці.

— Не, не адмовіла...— ціха адказаў я.— Але...

Эмілія зноў пачала наступаць:

— Кожны раз, калі ты хацеў гэтага, я была твая... Ты не з тых мужчын, якія бываюць задаволены звычайнай блізкасцю... Ты ўмееш кахаць.

— Ты так думаеш? — спытаўся я, амаль усцешаны.

— Ага,— сказала яна суха, не глядзячы на мяне.— Але калі б я цябе не кахала, гэтае тваё ўменне кахаць мне дакучала б. Жанчына заўсёды знойдзе прычыну, каб адмовіць. Ці не так?

— Ну добра, — сказаў я, — ты прымаеш маё каханне, ты ніколі мне не адмаўляла. Але ты прымаеш маё каханне не так, як гэта робіць жанчына, якая кахае па-сапраўднаму.

— А як?

Я павінен быў адказаць: «Як прастытутка, якая пакорліва падпарадкоўваецца кліенту і чакае толькі, каб усё скончылася як мага хутчэй. Вось як». Але з павагі да Эміліі і да самога сябе я вырашыў змоўчаць. Ды і што б гэта дало? Эмілія, вядома, сказала б, што я не маю рацыі, і, бадай, напаміла б мне з грубава-тай тэхнічнай дакладнасцю пра некаторыя свае шчырыя парывы, дзе быў вопыт, прага асалоды, страсць, эратычнае шаленства — усё, апрача пяшчоты і невыказанага самазабыцця сапраўднага кахання.

Убачыўшы, што высвятленне адносін, чаго я вельмі хацеў, нічым не закончылася, я сказаў з распаччу:

— Адным словам, як бы там ні было, цяпер я ведаю, што ты мяне больш не кахаеш. Вось і ўсё.

Перш, чым адказаць, Эмілія яшчэ раз уважліва паглядзела на мяне. Здавалася, яна старалася зразумець па выразу майго твару, як ёй трэба сябе паводзіць. Я даўно ўжо заўважыў адну яе характэрную рысу: калі Эміліі цяжка было рашыцца на нешта такое, што было ёй не па душы, яе прыгожы, звычайна такі правільны і сіметрычны твар скажаўся — адна шчака нібы ўвальвалася, рот перакошваўся, разгубленыя, схмурненыя вочы хаваліся пад павекамі, нібы за сямю пячацямі. Я ведаў гэту яе асаблівасць — так было заўсёды, калі Эміліі даводзілася прымаць непрыемнае для яе рашэнне ці пайсці супроць сваёй волі.

Раптам яна, ірвануўшыся, абняла мяне за шыю.

— Ну навошта ты мне ўсё гэта гаворыш, Рыкарда? — ускрыкнула яна, але ў голасе ў яе прагучалі фальшывыя ноткі. — Я кахаю цябе... І не менш, чым раней.

Яна горача дыхнула мне ў вуха. Паглядзіла мне лоб, скроні, валасы; пасля ў дзве рукі моцна прыціснула маю галаву да сваіх грудзей.

Мне здалася, што Эмілія абняла мяне так, каб я не бачыў яе твару, які цяпер, відаць, быў заклапочаны і напружаны, як у чалавека, што змушае сябе рабіць тое, чаго яму не хочацца. Жадаючы яе кахання, я прыціснуўся да яе амаль голых грудзей і ўсё ж падумаў: «Яна прыкідваецца... Але яе абавязкова выдасць якая-небудзь фраза ці інтанацыя».

Я чакаў гэтага некалькі хвілін. Пасля пачуў яе асцярожны голас:

— А што б ты зрабіў, калі б я цябе і сапраўды разлюбіла?

«Мая праўда,— падумаў я, святкуючы горкую сваю перамогу,— яна выдала сябе. Ёй хочацца ведаць, што я зраблю, каб узважыць і ацаніць, чым яна рызыкуе, калі адважыцца сказаць мне праўду». Не зварухнуўшыся, я адказаў:

— Я табе ўжо гаварыў... Перш за ўсё адмоўлюся ад новай работы для Бацісты.— Мне захацелася яшчэ дадаць: «І пайду ад цябе», але ў мяне не хапіла духу сказаць гэта ў тую хвіліну, калі я прыціскаўся шчакой да яе грудзей, а яе пальцы гладзілі мой лоб. Я ўсё яшчэ спадзяваўся, што Эмілія мяне кахае, і баяўся, што нам і праўда давядзецца разлучыцца, калі я скажу пра такую магчымасць.

Усё яшчэ моцна абдымаючы мяне, Эмілія сказала:

— Але ж я кахаю цябе... Усё гэта проста недарэчна... Ведаеш, што табе трэба зрабіць?.. Калі пазвоніць Баціста, ты дамовішся сустрэцца з ім, а пасля пойдзеш і згодзішся на прапанову.

— Чаму я павінен так рабіць, ведаючы, што ты мяне больш не кахаеш? — крыкнуў я са злосцю.

Гэты раз Эмілія адказала з крыўдай, але разважліва:

— Я кахаю цябе, і не змушай мяне бясконца паўтараць адно і тое. Я хачу застацца ў нашай кватэры... Калі табе не падабаецца работа над гэтым фільмам, я не буду цябе ўгаворваць... Але калі ты не хочаш брацца за яе, лічачы, што я цябе больш не кахаю і не даражу кватэрай, то ведай — ты памыляешся.

У мяне мільганула надзея, што Эмілія кажа праўду. Я зразумеў, што па крайняй меры сёння яна мяне пераканала. Але цяпер мне захацелася пераканацца яшчэ больш. Нібыта ўгадаўшы маё жаданне, Эмілія выпусціла мяне з абдымкаў і прашаптала:

— Пацалуй мяне, хочаш?

Я ўстаў і, перш чым пацалаваць Эмілію, зірнуў на яе. Мяне ўразіла страшэнная стома на яе твары, больш чым калі сумным і нерашучым. Нібыта, размаўляючы са мной, лашчачы і абдымаючы мяне, яна рабіла цяжкую нечалавечую работу, а цяпер чакае пацалунка, як нечага яшчэ больш цяжкага і невыноснага.

Я ўзяў Эмілію за падбародак і наблізіў свае губы да яе губ. У гэты момант затрашчаў тэлефон.

— Гэта Баціста,— сказала Эмілія, з палёгкай вызваляючыся з маіх абдымкаў і бегучы ў суседні пакой.

Я застаўся сядзець на канапе і праз адчыненыя дзверы ўбачыў, як Эмілія падняла трубку.

— Ага... Ён дома...— сказала яна.— Зараз я яго паклічу... Як маецца?

Эмілія яшчэ крыху паразмаўляла, пасля, шматзначна кіўнуўшы мне, сказала:

— Мы толькі што размаўлялі пра вас і пра ваш новы фільм.

Пасля яна зноў сказала ў трубку некалькі няпэўных фраз, тады павярнулася да мяне:

— Ага, у бліжэйшы час убачымся... А цяпер перадаю трубку Рыкарда.

Я ўстаў, зайшоў у спальню і ўзяў тэлефонную трубку. Як я і думаў, Баціста паведамляў мне, што

заўтра апоўдні будзе чакаць мяне ў сваёй канторы. Я адказаў, што прыйду, яшчэ мы пагаварылі пра сее-тое, і я павесіў трубку. Толькі цяпер я заўважыў, што пакуль я размаўляў з Бацістам, Эмілія выйшла са спальні. І раптам я падумаў, што яна пайшла, таму што дабілася свайго, змусіўшы мяне згадзіцца на сустрэчу з Бацістам: цяпер не было ніякай неабходнасці быць ёй пры мне, а тым больш лашчыцца і мілавацца.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Назаўтра ва ўмоўлены час я накіраваўся на сустрэчу з Бацістам. Кантора Бацісты займала ўвесь першы паверх старога палаца. Некалі гэты палац належаў нейкай сям'і патрыцыя, цяпер тут размясцілася некалькі акцыянерных таварыстваў. Вялікія залы з размаляванымі століямі і сценамі Баціста разгарадзіў звычайнымі дашчанымі перагародкамі на шмат маленькіх пакояў, якія абсталяваў канцылярскай мэбляй. Там, дзе некалі віселі старасвецкія карціны на міфічныя і біблейскія сюжэты, цяпер стракацелі яркія каляровыя афішы кінафільмаў. Усюды былі развешаны фатаграфіі акцёраў і актрыс, павыразаныя з часопісаў кадры фільмаў, граматы, атрыманыя на фестывалях, і іншыя ўпрыгожанні, якія можна ўбачыць у памяшканні любой кінафірмы. У прыёмнай уздоўж сцен з пабляклымі фрэскамі стаяў доўгі зялёны металічны бар'ер, за якім тры ці чатыры сакратаркі прымалі наведвальнікаў. Баціста быў яшчэ даволі малады прадзюсер, у апошнія гады стварыў сабе імя на вытворчасці пасрэдных фільмаў. Але яны прыносілі добрыя зборы. Яго фірма са сціплай назвай «Трыумф-фільм» была ў той час вядомай і мела вялікі поспех.

Калі я зайшоў у прыёмную, яна ўжо была перапоўнена. Я ўжо меў вопыт і з першага позірку мог

беспамылкова сказаць, кім будзе кожны з наведвальнікаў; тут круцілася некалькі сцэнарыстаў — я пазнаў іх па змораных і ў той жа час бесклапотных тварах, па папках, якія яны сціскалі пад пахай, па нядбайна-элегантнай манеры апранацца; нейкі адміністратар, вельмі падобны на ўпраўляючага з маэнтка ці на гандляра жывёлай; дзве ці тры дзяўчыны, якія хацелі стаць актрысамі, ці, дакладней сказаць, статысткамі, маладыя, нават грацыёзныя, але ўжо разбэшчаныя віном: гэта было відаць па іх завучаных позах, залішняй касметыцы і вычварных туалетах; нарэшце, было тут некалькі асоб, якіх заўсёды сустранеш у прыёмнай любога прадзюсера: беспрацоўныя актёры, няўдачнікі сцэнарысты і розныя папрашайкі. Яны хадзілі ўзад-уперад па бруднай мазаічнай падлозе ці пакалыхваліся на пазалочаных крэслах, расстаўленых уздоўж сцен, пазяхалі, курылі сігарэты і размаўлялі паціху між сабой. Сакратаркі ці гаварылі па шматлікіх тэлефонах, ці сядзелі нерухома за бар'ерам, утаропіўшыся перад сабой тупымі ад суму вачыма. Кожную хвіліну рэзка і непрыемна трашчаў званок, сакратаркі называлі прозвішча, адзін з наведвальнікаў хуценька падскокваў з крэсла і знікаў за пазалочанымі створамі вялікіх дзвярэй.

Я назваўся і сеў у самым далёкім кутку. На душы ў мяне было гэтак жа прыкра, як і ўчора, але адчуваў я сябе спакайней. Пасля размовы з Эміліяй я цвёрда пераканаўся, што яна зманіла, калі сказала, што кахае мяне. Але гэты раз — часткова таму, што я вельмі быў змораны, а часткова таму, што мне вельмі хацелася высветліць з ёй адносіны начыстую, без хітрыкаў, — я рашыў пакуль што нічога не пачынаць; інакш, я не адмаўляўся ад новай работы ў Бацісты, хоць добра ведаў, наколькі яна цяпер бязмэтная, як, між іншым, і маё жыццё. Пасля, думаў я, як толькі мне ўдасца прымусіць Эмілію сказаць мне ўсю праў-

ду, я плюну на работу і пашлю ўсё да д'ябла. У нейкай ступені такое далёка не мірнае рашэнне маёй задачы падабалася мне нават больш, чым тое, пра якое я думаў раней. Скандал і матэрыяльны ўрон яшчэ больш падкрэслілі б мой адчай, а таксама маё цвёрдае жаданне пакончыць з усякімі недагаворкамі і кампрамісамі.

Як я ўжо сказаў, я быў зусім спакойны. Але спакой гэты ішоў ад апатыі і абьякавасці. Прадчуванне невядомай бяды выклікае трывожны неспакой — таму што ў глыбіні душы да апошняй хвіліны спадзяешся, што, можа, усё наладзіцца; усведамленне ж непазбежнасці бяды, наадварот, выклікае на нейкі час цяжкі пануры спакой. Я быў зусім спакойны, але ведаў, што гэта ненадоўга: першая стадыя — стадыя падазрэння — мной пройдзена; хутка на змену ёй прыйдзе стадыя мук і пакут, разрыву і раскайвання. Я ведаў, што так яно і будзе. Але ведаў таксама і тое, што між гэтымі дзвюма стадыямі часова настаў перыяд мёртвага штылю, які напамінае мірны зацішак перад новай лютай і раз'юшанай бурай.

Пакуль я чакаў, калі мяне выкліча Баціста, мне стукнула ў галаву, што да гэтага часу я толькі хацеў даведацца, кахае мяне Эмілія ці не. Цяпер жа, здавалася мне, я пераканаўся ўжо, што яна мяне не кахае. Значыць, вырашыў я, знішчаны ўшчэнт гэтым адкрыццём, трэба думаць пра другое пытанне: а чаму яна мяне не кахае? Як толькі я знайду прычыну, будзе лягчэй змусіць Эмілію выказаць мне ўсё.

Мушу прызнацца, такое пытанне ў першую хвіліну здалося мне бязглуздым. Гэта ж проста дзіўна: у Эміліі не магло быць ніякай прычыны разлюбіць мяне. На чым грунтавалася такая мая ўпэўненасць, я не мог бы сказаць, як не змог бы сказаць і пра тое, чаму, хоць у Эміліі, здавалася, не было ніякай прычыны разлюбіць мяне, яна тым не менш відавочна мяне не любіць.

Супярэчнасць паміж тым, што я адчуваў, і довадамі розуму змусіла мяне на момант разгубіцца. Урэшце, нібы студэнт, які даказвае тэарэму, я сказаў сабе: «Дапусцім, ідучы ад процілеглага, што прычына ёсць, але ж у чым яна?»

Я заўважыў: чым больш сумняваюцца людзі, тым ахвотней яны хапаюцца за ўяўную лагічную відавочнасць, спадзеючыся пры дапамозе розуму прасвятліць тое, што затуманьваецца і зацямняецца пачуццём. У той момант, калі інстынкт падказваў мне такія супярэчлівыя адказы, мне хацелася, нібы сышчыку з дэтэктыўнага рамана, прымяніць лагічны аналіз. Дапусцім, забілі чалавека. Неабходна знайсці прычыну забойства. Знайшоўшы прычыну, лёгка знайсці і забойцу... Дык вось, думаў я, прычыны могуць быць дваюкага характару: па-першае, звязаныя з Эміліяй, па другое — са мной. Я адразу рашыў, што прычыны першага характару можна звесці толькі да адной: Эмілія больш не кахае мяне таму, што кахае другога.

Я думаў пра гэта цэлую мінуту і вырашыў, што ад такога меркавання трэба адмовіцца. Нічога ў паводзінах Эміліі не сведчыла пра тое, што ў яе паявіўся які-небудзь іншы мужчына. Наадварот, у апошні час яна стала весці больш замкнутае і вельмі цесна звязанае са мной жыццё. Я ведаў, што Эмілія сядзіць дома, нікуды амаль не выходзіць, чытае, размаўляе па тэлефоне з маці ці займаецца хатнімі справамі. Усе яе забавы — кіно, прагулкі, абеды ў рэстаране — залежалі толькі ад мяне. Безумоўна, першы час пасля нашага вяселля яе жыццё было больш рознабаковае і ў нейкай меры больш свецкае. Тады Эмілія яшчэ падтрымлівала адносіны са сваімі былымі сяброўкамі; але хутка яны зніклі з яе гарызонта, і жыццё яе настолькі стала залежаць ад майго, што гэта мяне нават пачало турбаваць. Такая залежнасць ніколькі не аслабела і пасля таго, як Эмілія да мяне астыла. Эмілія не зрабіла

ніводнай спробы, каб неяк адцерці мяне ад сябе; ужо не кахаючы мяне, яна, як і раней, чакала, калі я вярнуся з работы, і яе рэдкія забавы былі звязаны толькі са мной. У гэтай залежнасці без кахання было нават нешта ўзвышанае і сумнае. Эмілія нібыта зрабілася падобнай на тых жанчын, чый лёс быў у тым, каб заставацца вернай жонкай, захоўваючы вернасць нават тады, калі на гэта няма ўжо ніякіх падстаў. Адным словам, хоць яна мяне больш не кахала, у яе жыцці, вядома, не было нікога, апрача мяне.

І яшчэ было ў мяне адно меркаванне, якое змусіла мяне адмовіцца ад думкі, што Эмілія кахае другога. Я знаў, што ведаю яе вельмі добра. Я знаў, што яна не здольна маніць перш за ўсё таму, што была прамая і шчырая. Любая мана здавалася ёй нечым не столькі ганебным, колькі нудным. Нарэшце, амаль поўная адсутнасць фантазіі не дазваляла ёй упэўнена гаварыць пра тое, чаго ў сапраўднасці не адбылося і рэальна не існуе. Я быў упэўнены: калі б Эмілія закахалася ў другога, яна з яе характарам не знайшла б нічога лепшага, як адразу паведаміць мне пра гэта з бессвядомай жорсткасцю і рэзкасцю, якая ўласціва мяшчанскаму асяроддзю, адкуль яна паходзіла. Эмілія магла зрабіцца маўклівай і замкнутай, такой яна і была цяпер, паколькі перамяніліся яе пачуцці да мяне; але ёй было б вельмі цяжка весці дваіное жыццё, каб схаваць адзюльтэр: прыдумваць розныя сустрэчы з мадысткамі і краўчыхамі, маніць, што яна хадзіла да сваякоў ці сябровак, а вяртаючыся дамоў позна, вініць ва ўсім, як гэта звычайна робяць у такіх выпадках жанчыны, тэатр ці гарадскі транспарт. Не, тое, што яна астыла да мяне, не значыла, што яна ўспыхнула страсцю да другога. Калі і была прычына — а не быць яе не магло, — шукаць яе трэба было не ў Эміліным жыцці, а ў маім.

Я так задумаўся, што не заўважыў, як да мяне

падышла сакратарка. Яна стаяла перада мной і, усміхаючыся, паўтарала:

— Сіньёр Мальтэні... Доктар Баціста чакае вас...

Я страпянуўся і, выкінуўшы з галавы ўсякія пабочныя думкі, паспяшыў у кабінет прадзюсера.

Баціста сядзеў у глыбіні вялікай залы з размалёванай столлю і пазалочанымі сценамі за металічным пісьмовым сталом зялёнага колеру.

Хоць я ўжо даволі многа расказваў пра Бацісту, я да гэтага часу не абмаляваў яго знешнасці. Думаю, цяпер гэта трэба было б зрабіць.

Дык вось, Баціста быў адным з тых, каго супрацоўнікі і падначаленыя за вочы завуць «ласкавымі» мянушкамі, накшталт: Жывёліна, Малпа, Скаціна, Гарыла. Нельга сказаць, што знешні воблік Бацісты не даваў падставы для такіх эпітэтаў. Але мне ніколі не прыйшло ў галаву самому назваць яго якой-небудзь мянушкай — можа, таму, што я цярапец не магу ўсякіх такіх мянушак, а можа, што ніводная з іх, як мне здаецца, не стасавалася з яго сапраўдным характарам: яго выключнай хітрасцю, якая хавалася пад маскай знешняй грубасці. Бясспрэчна, Баціста быў таўстаскурай жывёлінай з вялізнай жыццёвай сілай. Але сіла гэта выяўлялася не толькі ў яго страшэнных апетытах, а і ў дзелавых аперацыях, часта вельмі тонкіх, якія служылі задавальненню гэтых апетытаў.

Баціста быў сярэдняга росту, але шыракаплечы, з вузкімі бёдрамі і кароткімі нагамі, гэта і надавала яму падабенства з вялікай малпай, — таму ў яго і была такая мянушка. З твару ён таксама быў нечым падобны на малпу: зачэсаныя назад валасы адкрывалі на лбе з бакоў дзве залысіны; меў ён густыя бровы, маленькія вочкі, кароткі шырокі нос, вялікі, але амаль без вуснаў, тонкі, як лязо нажа, рот і характэрны падбародак, які вытыркаўся наперад. Жывата ў Бацісты зусім не было, і таму моцна выпіналіся грудзі. Ягоня муску-

лістыя рукі ад самых запясцяў былі ўкрытыя чорнымі валасамі; убачыўшы яго неяк на пляжы, я звярнуў увагу, што ў яго вельмі валасатыя і грудзі і спіна. Але гэты чалавек з ягонай грубай знешнасцю гаварыў мякка, лісліва, пераканаўча, з лёгкім замежным акцэнтам — Баціста нарадзіўся ў Аргенціне. Голас Бацісты здзіўляў сваім нечаканым мяккім гучаннем, і гэта таксама ішло ад яго хітрасці і спрыту.

Баціста быў у кабінцеце не адзін. Ля стала сядзеў мужчына, якога ён, знаёмячы са мной, назваў Рэйнгольдам. Я шмат пра яго чуў, але сустрэў яго ўпершыню. Рэйнгольд быў нямецкім кінарэжысёрам. У дафашыцкай Германіі ён паставіў некалькі фільмаў — «калосаў», якія мелі ў свой час даволі вялікі поспех. Вядома, Рэйнгольд не лічыўся рэжысёрам такога маштабу, як Пабст ці Ланг, але ўсё ж гэта быў буйны рэжысёр; ён ніколі не ставіў чыста камерцыйных фільмаў і меў свае, няхай спрэчныя, але зусім канкрэтныя эстэтычныя погляды і прынцыпы. Калі прыйшоў да ўлады Гітлер, пра Рэйнгольда ніхто ніколі не чуў. Казалі, нібыта ён працаваў у Галівудзе, але апошнія гады ў Італіі не паказвалі ніводнага яго фільма. І вось цяпер зусім нечакана ён паявіўся ў канторы Бацісты.

Пакуль гаварыў Баціста, я з цікавасцю разглядаў Рэйнгольда. Ці бачылі вы калі на якой-небудзь стара-свецкай гравюры твар Гётэ? Дык вось, у Рэйнгольда быў такі ж высакародны і строгі твар алімпійца. І таксама, як у Гётэ, галаву яго аздабляў асляпляльны німб белых валасоў. Адным словам, ён меў галаву генія. Але, уважліва прыгледзеўшыся, я прыкмеціў, што высакароднасць і веліч Рэйнгольда трохі штучныя: абрысы яго твару, буйныя і ў той жа час рыхлыя, нагадвалі кардонную маску; здавалася, пад ёй нічога няма, як пад тымі агромністымі галовамі, якія на карнавалах надзяюць на сябе карлікі. Рэйнгольд устаў, каб паціснуць мне руку. Пры гэтым ён злёгка схіліў галаву і

шчоўкнуў абцасамі з чыста нямецкай важнасцю. Вось тут я і заўважыў, што ён маленькага росту, хоць плечы ў яго, падкрэсліваючы высакароднасць ягонай знешнасці, былі вельмі шырокія. Вітаючыся, ён ветліва ўсміхнуўся шырокай месяцападобнай усмешкай, паказаўшы два рады вельмі роўных і вельмі белых зубоў, якія здаліся мне, не ведаю чаму, штучнымі. Але калі ён сеў, усмешка неяк раптам адразу знікла з яго твару, нібы на месяц набегла хмара; твар зрабіўся суровы, непрыемны, уладарны і патрабавальны.

Баціста, як заўсёды, пачаў здалёку. Кіўнуўшы ў бок Рэйнгольда, ён сказаў:

— Мы з Рэйнгольдам успаміналі пра Капры... А вы, Мальтэні, ведаеце Капры?

— Крыху, — адказаў я.

— У мяне на Капры свая віла, — працягваў Баціста. — Я толькі што расказваў Рэйнгольду, якое цудоўнае месца Капры... Там нават такі дзелавы чалавек, як я, робіцца крыху паэтам.

Гэта быў адзін з любімых трукіў Бацісты: ён любіў павыхваляцца тым, што заўсёды захапляецца прыгажосцю і высакароднасцю — адным словам, усім тым, што залічваецца ў сферу ідэальнага. Але больш за ўсё мяне здзівіла тое, што захапленне гэта было, відаць, шчырае, хоць далёка не заўсёды бескарэслівае.

Баціста зноў загаварыў, здавалася, расчулены тым, што сказаў:

— Выключная прырода, чароўнае неба, заўсёды блакітнае мора... і кветкі, усюды кветкі. Калі б я быў, як вы, Мальтэні, пісьменнікам, я жыў бы толькі на Капры — для натхнення... Не разумею, чаму мастакі замест таго, каб пісаць пейзаж Капры, малююць свае агідныя карціны, на якіх нічога не разбярэш... На Капры ёсць, так сказаць, ужо гатовыя цудоўныя карціны... Трэба толькі ўзяць і скапіраваць іх.

Я памаўчаў. Зірнуўшы крадком на Рэйнгольда, я

Ўбачыў, што ён згодна ківае галавой: усмешка на ягоным твары зноў нагадала серп месяца на бяхсмарным небе. А Баціста не змаўкаў:

— Мне заўсёды хацелася пажыць там хоць месяц, нічога не робячы і ні пра што не думаючы. Але зрабіць гэта мне ні разу не ўдалося. Тут, у горадзе, мы жывём не натуральным жыццём... Чалавек створаны не на тое, каб жыць сярод папак, у канторы... На самай справе, жыхары Капры выглядаюць больш шчаслівымі, чымся мы... Паглядзіце на іх, калі яны вечарам выходзяць на прагулянку: хлопцы, дзяўчаты, спакойныя, прыгожыя, вясёлыя, усміхаюцца... І гэта толькі таму, што ў іхнім жыцці не адбываецца нічога асаблівага, а іх памкненні і інтарэсы — нязначныя... М-так, вось ім і весела...

Памаўчаўшы, Баціста працягваў далей:

— Дык вось, як я ўжо сказаў, на Капры ў мяне віла, але, на жаль, я там ніколі не бываю... З таго часу, як я купіў гэту вілу, я пражыў на ёй, калі палічыць, не больш як два месяцы... Я і сказаў Рэйнгольду, што мая віла — самае лепшае месца для работы над сцэнарыем. Па-першае, вас будзе натхняць пейзаж. Але, апроч гэтага, я ўжо сказаў Рэйнгольду, пейзаж гэты поўнасьцю адпавядае сюжэту нашага будучага фільма.

— Сіньёр Баціста, — сказаў Рэйнгольд, — працаваць можна ўсюды... Вядома, і Капры можа быць адпаведным месцам... Асабліва, калі, як я мяркую, мы будзем рабіць натурныя здымкі ў Неапалітанскім заліве.

— Вось іменна. Рэйнгольд кажа, што ён любіць жыць лепш у гасцініцы. У яго свае звычкі, апрача таго, ён любіць калі-нікалі паразважаць на адзіноце. Але мне здаецца, што вы, Мальтэні, маглі б пасяліцца ў мяне на віле... Разам з жонкай... За гэта я буду вам вельмі ўдзячны — нарэшце там хто-небудзь будзе жыць. На віле ёсць усе выгоды, а жанчыну, якая будзе весці гаспадарку, падшукаць не цяжка.

Як звычайна, я перш за ўсё падумаў пра Эмілію. Падумаў і пра тое, што жыццё на Капры, ды яшчэ на багатай віле, магло б вырашыць многія нашы цяжкасці. Калі сказаць праўду, не ведаю чаму, але ў мяне ўзнікла ўпэўненасць, што я нарэшце вырашу ўсе нашы праблемы.

— Дзякую, — шчыра сказаў я Бацісту. — Таксама думаю, што Капры якраз тое месца, дзе можна пісаць сцэнарый. Мы з жонкай будзем вельмі рады пагасціць у вас.

— Цудоўна, дамовіліся, — сказаў Баціста і падняў руку, нібы жадаючы спыніць паток маёй удзячнасці, хоць я і не думаў вельмі ўжо яму дзякаваць. — Дамовіліся. Вы адправіцеся на Капры, а я прыеду да вас пагасціць... Цяпер пагаворым трохі пра фільм.

«Даўно пара», — падумаў я і паглядзеў уважліва на Бацісту. Цяпер я раскайваўся ў тым, што так паспешліва прыняў ягонае запрашэнне. Не ведаю чаму, але я адчуў, што Эмілія не ўхваліла б маёй паспешлівасці. «Я павінен быў сказаць, што мне трэба ўсё гэта абдумаць, параіцца з жонкай», — папракнуў я сябе зласліва. Пачуццё ўдзячнасці, з якім я прыняў прапанову Бацісты, здалося мне цяпер недарэчным і ганебным.

— Усе нібыта згодны з тым, — працягваў далей Баціста, — што ў кіно варта знайсці нешта новае... Пасляваенны перыяд скончыўся, і ўзнікла неабходнасць у новай формуле... Возьмем, напрыклад, неарэалізм, ён ужо даволі ўсім надакучыў. Прааналізаваўшы прычыны, згодна якіх гледачам надакучылі неарэалістычныя фільмы, мы, магчыма, зможам зразумець, якой магла б быць новая формула.

Я ўжо казаў, што Баціста не любіў ісці ў адкрытую. Ён не быў цынікам, ва ўсякім выпадку, стараўся ім не быць. У адрозненне ад большасці прадзюсераў Баціста рэдка гаварыў пра касавыя зборы; тэму прыбытку, якая мела для яго не меншае, а можа, нават большае

значэнне, чым для іншых, ён заўсёды пакідаў на пасля. Калі, дапусцім, яму здавалася, што сюжэт фільма не дасць добрага прыбытку, Баціста ніколі не гаварыў, як іншыя прадзюсеры: «На такім сюжэце не заробіш ні граша». Ён казаў: «Гэты сюжэт не падабаецца мне таму і таму». І прычыны, якія ён называў, заўсёды былі прычынамі эстэтычнага ці маральнага плану. Аднак урэшце ўсё для яго вырашаў прыбытак. Пасля доўгіх спрэчак аб прыгожым і маральным у кінамастацтве, пасля ўсяго, што я называў дымавой заслонай Бацісты, ён кожны раз выбіраў найбольш выгаднае рашэнне ў камерцыйным плане. Таму я ўжо даўно страціў цікавасць да частых доўгіх і складаных разважанняў Бацісты пра добрыя і блага фільмы, пра фільмы амаральныя і са здравой мараллю. Я звычайна чакаў, пакуль ён не пяройдзе да справы — а ёю заўсёды былі фінансы. Цяпер я таксама падумаў: «Вядома, Баціста не сазнаецца, што неарэалістычныя фільмы надакучылі прадзюсерам таму, што яны больш не даюць прыбытку. Паслухаем, як ён усё гэта прадасць...»

І сапраўды, Баціста сказаў:

— Па-мойму, неарэалістычныя фільмы надакучылі ўсім таму, што гэта нездаровыя фільмы.

Пасля гэтага ён змоўк. Я скоса зірнуў на Рэйнгольда — той нават не зміргнуў. Баціста, які сваім маўчаннем хацеў падкрэсліць слова «нездаровыя», растлумачыў:

— Я хачу сказаць, што яны не памагаюць жыць, не ўмацоўваюць веры ў жыццё. Неарэалістычныя фільмы прыгнятаюць глядача, яны песімістычныя, змрочныя. І да таго ж яны выстаўляюць Італію краінай жабракоў, на радасць іншаземцам, якім вельмі выгадна думаць, што наша краіна — жабрачка. Не кажучы ўжо пра тое, што само па сабе вунь як важна, неарэалістычныя фільмы надта ж падкрэсліваюць усё негатыўнае, усё ганебнае, бруднае, ненармальнае ў жыцці

чалавека... Адным словам, гэта песімістычныя, шкодныя фільмы, фільмы, якія напамінаюць людзям пра цяжжасці, замест таго, каб памагаць ім перамагаць гэтыя цяжжасці.

Я глядзеў на Бацісту і не мог зразумець, сапраўды ён думае тое, што гаворыць, ці гэта толькі прыём. У яго тоне адчувалася нават нейкая шчырасць. Магчыма, гэта была ўсяго толькі шчырасць чалавека, які ахвотна згаджаецца верыць у тое, у што яму выгадна верыць, але ўсё ж ён здаваўся шчырым.

А Баціста развіваў свае думкі. Тэмбр голасу ў яго быў нейкі ненатуральны, амаль металічны, нават тады, калі ён імкнуўся быць ветлівым.

— Рэйнгольд прыйшоў да мяне з прапановай, і ёй я зацікавіўся. Ён звярнуў маю ўвагу на тое, што ў апошні час вялікі поспех мелі фільмы на біблейскія сюжэты. Яны давалі самыя вялікія зборы.

Баціста адзначыў гэта, але нібыта ўзяўшы ўсё ў дужкі, як факт, якому асабіста ён не хацеў бы надаваць вялікага значэння.

— А чаму?.. А таму, што Біблія — самая здаровая кніга з тых, якія калі-небудзь існавалі... Дык вось, Рэйнгольд сказаў мне: «У англасаксаў ёсць Біблія, а ў вас, людзей міжземнаморскай культуры, ёсць Гамер...» Ці не так?

Ён павярнуўся да Рэйнгольда, нібыта пытаючыся, ці правільна ён перадаў сэнс яго слоў.

— Іменна так,— пацвердзіў Рэйнгольд, але на яго твары, які расплыўся ва ўсмешцы, мільгнуў цень трывогі.

— Для вас, міжземнаморцаў,— Баціста і далей цытаваў Рэйнгольда,— Гамер — тое ж, што Біблія для англасаксаў. Дык чаму б нам не зрабіць фільм, напрыклад, па «Адысеі»?

Стала ціха. Я быў ашаломлены і, хочучы выйграць у часе, спытаўся:

— Маецца на ўвазе «Адысея» цалкам ці які-небудзь яе эпізод?

— Гэта мы ўжо абмяркоўвалі,— хуценька адказаў Баціста,— і прыйшлі да высновы, што лепш будзе ахапіць матэрыял усёй «Адысеі». Між іншым, гэта не так ужо і важна. Важней другое.— Ён узвысіў голас.— Перачытаўшы «Адысею», я нарэшце знайшоў у ёй тое, чаго я ўжо даўно шукаў і не знаходзіў... Тое, чаго нельга знайсці ў неарэалістычных фільмах. І тое, чаго, напрыклад, ніколі не знаходзіў у тых сюжэтах, якія ў апошні час прапаноўвалі мне вы, Мальтэні. Адным словам, тое, што я адчуваю, але не магу як след выказаць і што гэтак жа неабходна для кінамастацтва, як і для жыцця — паэзію.

Я зноў глянуў на Рэйнгольда. Той па-ранейшаму ўсміхаўся. Бадай, яго усмешка была ўжо весялейшая. Ён згодна ківаў галавой. Нечакана для самога сябе я рэзка сказаў:

— Вядома, паэзіі ў «Адысеі» шмат. Задача ў тым, каб перадаць яе ў фільме.

— Правільна,— сказаў Баціста. Ён узяў са стала лінейку і нацэліўся ў мяне.— Правільна... Але на гэта і існуеце вы абодва: вы, Мальтэні, і вы, Рэйнгольд... Я ведаю, што паэзія там ёсць, а ваша задача здабыць яе адтуль.

— «Адысея»,— сказаў я,— гэта цэлы свет... З яе можна здабыць усё, чаго пажадаеш. Трэба, аднак, ведаць, з якога боку да яе падступіцца.

Здавалася, Баціста здзівіўся, што ягоная прапанова не выклікала ў мяне ніякага энтузіязму. Ён уважліва паглядзеў на мяне, нібыта хацеў зразумець, што хаваецца за маёй абыякавасцю. Пасля, відаць, адклаўшы разгадку ўсяго гэтага на нейкі час, устаў з-за стала і, адкінуўшы назад галаву і ўсунуўшы рукі ў кішэні, пачаў хадзіць па пакоі з кутка ў куток. Мы павярнуліся і сачылі за ім. Ходзячы па пакоі, Баціста гаварыў:

— Больш за ўсё мяне ўразіла ў «Адысеі» тое, што паэзія Гамера заўсёды носіць характар відовішча. Кажучы пра відовішча, я маю на ўвазе тое, што заўсёды безагаворачна падабаецца публіцы. Возьмем, напрыклад, эпізод з Наўзікайі. Прыгожыя голыя дзяўчаты плёскаюцца ў вадзе, а Адысей назірае за імі, схаваўшыся ў кустах... Ды гэта ж проста варыянт сцэны з «Прыгажунь, якія купаюцца». Ці возьмем Паліфема: аднавокае страшыдла, велікан, казачная пачвара... Але ж гэта Кінг-Конг — адзін з папулярных персанажаў даваеннага кіно. Або ўспомнім Цырцэю з яе палацам. Гэта ж Антынея з «Атлантыды»... Вось што мы называем відовішчам. Але, як я сказаў, тут не проста відовішча, тут і паэзія.— Баціста быў у захапленні. Спыніўшыся ля нас, ён сказаў: — Вось як я ўяўляю сабе «Адысею», якую выпусціць кінафірма «Трыумф-фільм».

Я прамаўчаў. Я разумеў, што паэзія для Бацісты зусім не тое, што для мяне. І калі браць за аснову яго разуменне паэзіі, «Адысея» вытворчасці «Трыумф-фільм» павінна быць зроблена на ўзор галівудскіх фільмаў на біблейскія сюжэты — з пачварамі, голымі жанчынамі, спакуслівымі сцэнамі, эротыкай і тэатральнай пампезнасцю. У сутнасці, падумаў я, у Бацісты такі ж густ, як і ў італьянскіх прадзюсераў эпохі Д'Анунцыё. Ды і як можа быць інакш?

Баціста сеў за пісьмовы стол і спытаўся:

— Ну, дык што вы на гэта можаце сказаць, Мальтэні?

Кожнаму, хто знаёмы з работай у кіно, вядома: ёсць фільмы, пра якія яшчэ да таго, як напісаны хоць адзін радок сцэнарыя, можна з упэўненасцю сказаць, што яны будуць пастаўлены; і ёсць другія фільмы — нават пасля таго як заключаны кантракт і напісаны сотні старонак сцэнарыя, цвёрда знаеш, што яны ніколі не будуць закончаны. Пакуль Баціста гаварыў, прафе-

сійнае чуццё адразу ж падказала мне, што яго «Адысея» — адзін з тых фільмаў, пра якія многа шумяць, але якіх так і не выпускаюць на экран. Чаму я так рашыў? Я не змог бы на гэта адказаць. Не ведаю, можа, таму, што такі фільм з вельмі вялікімі прэтэнзіямі, а можа быць, дзякуючы таму ўражанню, якое зрабіла на мяне знешнасць Рэйнгольда, такога велічнага, пакуль ён сядзеў, і такога маленькага, калі ён устаў. Я адчуваў, што, падобна Рэйнгольду, фільм будзе мець цудоўны пачатак і бездапаможны, варты жалю канец. Зусім як у вядомым радку пра сірэн — «Desinit in piscem»¹. Але чаму Баціста захачеў паставіць такі фільм? Я ведаў, што ён вельмі асцярожны і не любіць рызыкаваць. Можа быць, падумаў я, ён спадзяецца, выкарыстаўшы імя Гамера і «Адысею» — гэту, як сказаў Рэйнгольд, Біблію міжземнаморскіх народаў, — атрымаць вялікія асігнаванні, можа, нават з Амерыкі. У той жа час я ведаў, што, калі фільм не будзе пастаўлены, Баціста — у гэтым ён нікольні не адрозніваўся ад іншых прадзюсераў — знойдзе якую-небудзь прычыну, каб не аплаціць маю работу. Так бывае заўсёды: калі работа над фільмам аказваецца дарэмнай, прадзюсер у большасці выпадкаў прапаноўвае адкласці аплату ўжо напісанага сцэнарыя да пастаноўкі наступнага фільма, і бедаку сцэнарысту нічога не застаецца рабіць, як згадзіцца. Таму я рашыў, што, як бы там ні было, мне трэба засцерагчы сябе, патрабаваўшы неадкладна падпісаць кантракт, а галоўнае, выплаціць мне аванс. Для гэтага існаваў толькі адзін спосаб: згадзіцца на цяжкасці і змусіць Бацісту дабівацца майго супрацоўніцтва.

— Мне здаецца, што гэта цудоўная думка, — адказаў я суха.

¹ «Усё канчаецца рыбіным хвостом» (лац.). З «Паслання пізонам» Гарацыя.

— Але ж не відаць, каб ад яе вы прыйшлі ў захапленне.

— Баюся, што гэта не мой жанр, што я... не спраўлюся.

— Але чаму? — Відаць было, што Баціста злуе.— Вы заўсёды гаварылі, што хацелі працаваць над сур'ёзнымі фільмамі... А цяпер, калі я даю вам такую магчымасць, вы адмаўляецеся.

— Разумеце, Баціста,— засупярэчыў я,— у мяне схільнасць да псіхалагічных фільмаў. А гэты фільм, калі я правільна вас зразумеў, павінен быць відовішчам, нахштальт амерыканскіх фільмаў на біблейскія сюжэты.

Баціста не паспеў адказаць — зусім нечакана ў размову ўмяшаўся Рэйнгольд.

— Выслухайце мяне, сіньёр Мальтэні,— сказаў ён, выпускаючы на твар сваю месяцападобную ўсмешку, і гэта нагадала мне жэст, якім акцёр прыклеівае сабе вусы. Крыху нахіліўшыся ўперад, ён загаварыў з павагай, нават з ліслівасцю.— Сіньёр Баціста цудоўна расказаў пра нашу задуму... Ён даў вельмі дакладнае ўяўленне аб тым, які фільм я павінен паставіць з вашай дапамогай. Але сіньёр Баціста гаварыў як прадзюсер, звяртаючы ўвагу галоўным чынам на элементы відовішча... Калі вы схільны да псіхалагічных сюжэтаў, вам абавязкова трэба працаваць над гэтым фільмам. Таму што ў фільме будзе дадзены псіхалагічны аналіз узаемаадносін Адысея і Пенелопы... Я хачу зрабіць фільм пра чалавека, які кахае сваю жонку, а яна яго — не.

Я разгубіўся, і, мусіць, таму, што азораны тэатральнай усмешкай твар Рэйнгольда наблізіўся да мяне і, здавалася, адрэзаў усе шляхі да адступлення. Трэба было нешта адказаць, і прытым адразу ж. І ў той самы момант, калі я збіраўся засупярэчыць: «Але ж няпраўда, што Пенелопа не кахае Адысея»,— апошняя

фраза рэжысёра нечакана напамніла мне пра мае адносіны з Эміліяй, я ж сам быў чалавекам, які кахае сваю жонку, а яна яго не. І ў той жа момант па нейкай незразумелай асацыяцыі мне ўспомнілася нешта такае, што, як я тут жа вырашыў, магло даць адказ на пытанне, якое я задаваў сабе ў прыёмнай, чакаючы выкліку да Бацісты: чаму Эмілія больш мяне не кахае?

Цяпер, калі я раскажваю, можа здацца, што на гэта пайшло шмат часу. У сапраўднасці ж успаміны пранесліся ў мяне ў галаве імгненна, у якую долю секунды. Дык вось, пакуль Рэйнгольд схіляў да мяне свой твар з усмешкай, я раптам убачыў сябе ў нашай гасцінай: я дыктаваў сцэнарый. Дыктаваў ужо некалькі дзён, работа набліжалася да завяршэння, а я ўсё яшчэ не мог сказаць: прыгожая была машыністка ці не. Нязначны выпадак, так сказаць, адкрыў мне на гэта вочы. Машыністка друкавала чарговую фразу, калі я, зірнуўшы на ліст паперы праз яе плячо, убачыў, што яна зрабіла памылку. Я нахіліўся і выправіў памылку — сам надрукаваў патрэбнае слова. Кладучы пальцы на клавішы, я міжвольна даткнуўся да яе рукі. Я заўважыў, што рука ў яе вялікая, дужая і неяк зусім не стасуецца з хілай фігурай. Яна не прыняла сваёй рукі. Я надрукаваў наступнае слова і гэты раз, бадай, ужо наўмысна крануў яе пальцы. Пасля я глянуў ёй у твар, яна таксама глядзела на мяне — чакала і нібы падахвочвала. Раптам, нібы ўбачыўшы яе першы раз, я зразумеў, што яна прыгожая. У яе быў маленькі пажадлівы рот, капрызны носік і густыя, зачасаныя назад валасы. Яе далікатны, бледны твар быў расчараваны і злосны. І яшчэ адна дэталю — калі машыністка сказала з грымасай: «Даруйце, я задумалася» — мяне здзівіў рэзкі, сухі тэмбр яе даволі непрыемнага голасу. Дык вось, глянуўшы на яе, я заўважыў, што яна не толькі не апусціла вочы, але нават паглядзела на мяне з выклі-

кам. Мусіць, я крыху збянтэжыўся, і з гэтай хвіліны на працягу некалькіх дзён мы толькі тое і рабілі, што абменьваліся позіркамі. Дакладней сказаць, паглядала на мяне яна — прычым нахабна, з бессаромным выклікам. Яе пагляд сачыў за маім, калі я адводзіў вочы ўбок; стараўся затрымаць мой пагляд, калі нашы позіркі сустракаліся, і паглыбляўся ў мае вочы, калі я глядзеў на яе. Спачатку яна паглядала на мяне толькі зрэдку, пасля ўсё часцей і часцей. Урэшце, не ведаючы, як ухіліцца ад яе позірку, я пачаў дыктаваць, ходзячы ў яе за спіной. Але ўпартая какетка сумела знайсці выйсце з такога становішча — пазірала на мяне ў вялікае люстэрка, што вісела на супрацьлеглай сцяне. Кожны раз, калі я падымаў вочы, я сустракаў у люстэрку яе пільны дапытлівы позірк. Урэшце здарылася тое, чаго яна так старанна дабівалася. Адноўчы, зноў выпраўляючы праз яе плячо чарговую памылку, я ўзняў на яе вочы, нашы позіркі сустрэліся, і вусны самкнуліся ў кароткім пацалунку. Характэрна, што, пацалаваўшыся са мной, яна тут жа сказала: «Нарэшце! Я пачынала ўжо думаць, што ты так ніколі і не адважышся». Відаць, яна была ўпэўнена, што цяпер я ў яе ў руках, і настолькі ўпэўнена, што не стала больш цалавацца са мной і адразу ўзялася за работу. Я збянтэжыўся і пакаяўся. Вядома, дзяўчына мне падабалася, інакш я не стаў бы яе цалаваць, але я ведаў, што яе не люблю. Я пацалаваў яе таму, што мяне змусіла да таго яе смелая, грубаватая і пахвальная для майго мужчынскага гонару настойлівасць. Цяпер яна друкавала, не падымаючы вачэй ад машынкi. Я глядзеў на яе бледны круглы твар, на густую грыву чорных валасоў, і яна здавалася мне ўсё больш прыгожай. Пасля, відаць, знарок, яна зноў зрабіла памылку і, хочучы яе выправіць, зноў нахілілася над сталом. Яна сачыла за кожным маім рухам. Як толькі мая галава наблізілася да яе твару, яна хуценька павярнулася,

абняла мяне і, схапіўшы маю галаву, прыціснула да маіх губ свой рот. У гэту хвіліну расчыніліся дзверы і ў пакой зайшла Эмілія.

Я думаю, што не варта падрабязна раскадваць, што пасля гэтага адбылося. Эмілія адразу ж выйшла. Я хуценька сказаў машыністцы: «Сіньёра, сёння работа закончана... Ідзіце дамоў» — і ледзь не бягом кінуўся ў пакой да Эміліі. Я чакаў сцэны рэўнасці, але, калі я зайшоў, Эмілія мне толькі сказала: «Ты хоць бы сцёр з губ памаду». Я выцер губы, сеў побач з ёй і пачаў апраўдвацца, раскадваючы, як усё адбылося. Яна слухала мяне крыху недаверліва, але, у сутнасці, спагадліва і памяркоўна, а пасля сказала, што калі я і праўда люблю машыністку, то не трэба прасіць прабачэння, яна, Эмілія, вядома, згодзіцца даць мне развод. Яна сказала гэта без ніякай злосці, мякка і з сумам, нібы прасіла мяне без слоў сказаць «не». Урэшце мае доўгія тлумачэнні і крайні адчай (я скалануўся ад думкі, што Эмілія пакіне мяне), відаць, пераканалі яе, і, крыху паўпарціўшыся, яна згадзілася мне дараваць. У той жа дзень у прысутнасці Эміліі я пазваніў машыністцы і паведаміў ёй, што больш у яе паслугах не маю патрэбы. Дзяўчына хацела прызначыць мне спатканне, але я ўхіліўся і з таго часу яе больш не бачыў.

Як я ўжо казаў, можа здацца, што гэтыя ўспаміны занялі шмат часу, а ў сапраўднасці яны азарылі маю памяць як успышка маланкі: я раптам убачыў Эмілію, якая адчыняла дзверы ў той самы момант, калі я цалаваў машыністку. Безумоўна, падумаў я, падзеі разгортваліся наступным чынам: Эмілія зрабіла выгляд, што не надала гэтаму выпадку ніякага значэння, але на самай справе ён працягваў яе мучыць, хоць сама яна таго, можа быць, і не ўсведамляла. Пазней, успамінаючы гэты выпадок, яна накручвала вакол яго ўсё больш цвёрды клубок расчаравання, якое не сціхала, а ўсё расло і расло. Пацалунак, які быў для мяне мінутнай

слабасцю, нанёс яе душы, кажучы мовай псіхіятараў, траўму, рану, якая з часам не толькі не зарубцавалася, але зрабілася яшчэ больш балючай.

Мусіць, пакуль я думаў пра гэта, выгляд у мяне быў вельмі разгублены, таму што раптам, нібы з густога туману, да мяне даляцеў устрывожаны голас Рэйнгольда:

— Вы слухаеце мяне, сіньёр Мальтэні?

Туман раптоўна рассяўся, я страпянуўся і ўбачыў перад сабой рэжысёра з усмешкай на твары.

— Даруйце,— сказаў я.— Крыху задумаўся над тым, што вы мне казалі: чалавек любіць жонку, а яна яго не...— Не ведаючы, аднак, што гаварыць далей, я ўхапіўся за адзін факт, які раптам прыйшоў мне ў галаву: — Але ж у паэме Гамера Пенелопа кахае Адысея... У пэўным сэнсе ўся паэма трымаецца на каханні Пенелопы да Адысея.

— Гэта вернасць, сіньёр Мальтэні,— усміхнуўся Рэйнгольд,— а не каханне... Пенелопа верная Адысею, але мы не ведаем, кахае яна яго ці не. А як вам вядома, можна быць вунь якім верным і не кахаць... Часам вернасць можа стаць нават помстай, расплатай за каханне... Вернасць, а не каханне.

Гэтыя словы Рэйнгольда мяне зусім ашаламілі. Я зноў падумаў пра Эмілію. Я падумаў, ці не аддаў бы я перавагу яе здрадзе з наступным раскайваннем — вернасці і абьякавасці. Вядома, аддаў бы. Калі б Эмілія здрадзіла мне, пасля адчула сябе вінаватай, я мог бы трымацца з ёй больш упэўнена. Але ж я толькі што пераканаў сябе, што не Эмілія здрадзіла мне, а я здрадзіў Эміліі. З зноў паглыбіўся ў свае думкі, калі раптам пачуў голас Бацісты:

— Словам, Мальтэні, мы дамовіліся, вы будзеце працаваць з Рэйнгольдам.

— Дамовіліся,— выціснуў я цераз сілу.

— Цудоўна.— У голасе Бацісты я пачуў задаваль-

ненне.— Зробім так: заўтра раніцай Рэйнгольд павінен ехаць у Парыж, ён прабудзе там тыдзень, за гэты тыдзень вы, Мальтэні, напішаце і прадставіце мне лібрэта сцэнарыя «Адысеі»... Як толькі Рэйнгольд вернецца з Парыжа, вы абодва паедзеце на Капры і неадкладна пачнеце работу над фільмам.

Пасля гэтай апошняй фразы, якая падагульніла нашу размову, Рэйнгольд устаў, і я машынальна падняўся ўслед за ім. Я ведаў, што мне трэба сказаць пра кантракт і пра аванс, інакш Баціста абвядзе мяне вакол пальца. Але мяне непакоілі думкі пра Эмілію, а яшчэ горш — пра дзіўнае супадзенне рэйнгольдаўскай інтэрпрэтацыі Гамера з фактамі майго асабістага жыцця. Усё ж, калі мы падышлі да дзвярэй, я прамармытаў:

— А кантракт?

— Кантракт падрыхтаваны, — нечакана лагодна адказаў Баціста.— А разам з кантрактам і аванс... Вам трэба толькі зайсці ў канцылярыю, падпісаць кантракт і атрымаць грошы...

Я разгубіўся ад нечаканасці. Я думаў, што, як раней, пры рабоце над іншымі сцэнарыямі, Баціста будзе віляць і так і сяк, стараючыся знізіць мой ганарар ці зацягнуць выплату авансу, а тут раптам ён плаціць мне адразу, без затрымкі. Пакуль мы ішлі ў суседні пакой, дзе была канцылярыя, я не стрымаўся і прамармытаў:

— Дзякуй, Баціста... Ведаеце, я цяпер без грошай.

Я кусаў сабе губы. Перш за ўсё, я маніў, што сядзеў без грошай, ва ўсякім выпадку, справы мае былі не такія кепскія, як можна было зрабіць вывад з маёй фразы, якую я толькі што сказаў. Ды і наогул я адразу адчуў, не ведаючы нават чаму, што мне не трэба было гэтага гаварыць. Баціста падліў масла ў агонь.

— Я здагадваўся пра гэта, мой дарагі, — сказаў ён, паблажліва паляпваючы мяне па плячы, — і пра ўсё паклапаціўся.

І, звярнуўшыся да аднаго з сакратароў, што сядзелі за бар'ерам, ён распарадзіўся:

— Гэта — сіньёр Мальтэні... кантракт і аванс...

Сакратар устаў, адгарнуў папку і дастаў з яе ўжо гатовы кантракт, да якога сашчэпкай быў прыколаты бланк распіскі ў атрыманні авансу. Паціснуўшы Рэйнгольду руку, Баціста зноў паляпаў мяне па плячы, пажадаўшы мне ўдачнай работы, і вярнуўся да сябе ў кабінет.

— Сіньёр Мальтэні,— сказаў Рэйнгольд, падыходзячы да мяне і падаючы руку,— мы ўбачымся, як толькі я вярнуся з Парыжа... Тым часам зрабіце лібрэта сцэнарыя «Адyseі», пакажыце яго сіньёру Бацісту і абмяркуйце з ім.

— Добра,— адказаў я, паглядзеўшы на яго крыху са здзіўленнем, мне здалося, што ён вельмі спрыяльна і па-сяброўску кіўнуў мне.

Заўважыўшы мой здзіўлены позірк, Рэйнгольд раптам узяў мяне за руку і прашаптаў на вуха:

— Не хвалюйцеся і не бойцеся... Хай Баціста гаворыць усё, што хоча... Мы зробім псіхалагічны фільм... толькі псіхалагічны.

Я звярнуў увагу, што слова «псіхалагічны» Рэйнгольд вымавіў на нямецкі манер: «псюхалагічны». З ледзь улоўным паклонам ён паціснуў мне руку і выйшаў, стукаючы абцасамі. Я правёў яго позіркам. Голас сакратара змусіў мяне ўздрыгнуць:

— Сіньёр Мальтэні... Зрабіце ласку,— распішыцеся вась тут...

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

Калі я вярнуўся дамоў, было толькі сем гадзін. Я паклікаў Эмілію, але яна не адгукнулася — кватэра была пустая. Эміліі не было дома, і, відаць, яе трэба

было чакаць не раней як на вячэру. Я быў расчараваны і нават крыху засмучаны тым, што яе не было дома: я разлічваў, што застану яе і, не адкладваючы, пагавару з ёй пра выпадак з машыністкай. Я вырашыў, што прычынай нашага разладу быў менавіта той пацалунак, і, упэўнены ў сабе, спадзяваўся, што мне ўдасца хутка, без лішніх слоў высветліць непаразуменне, а пасля паведаміць ёй прыемную навіну пра тое, што ўжо заключаны кантракт, атрыманы аванс і што мы хутка паедзем на Капры. Хоць высвятленне адносін з Эміліяй адкладвалася ўсяго толькі на дзве гадзіны, я ўсё адно адчуваў расчараванне і горыч і нават думаў, што гэта кепскі знак. Цяпер я быў упэўнены ў сабе, але хто ведае, ці змагу я знайсці такія пераканальныя словы гадзіны праз дзве. Хоць я і ашукваў сябе, цешачы думкай, што мне ўдалося знайсці канец ніткі і разблытаць клубок, разабрацца, у чым сапраўдная прычына, чаму Эмілія мяне разлюбіла, у глыбіні душы я зусім у гэта не верыў. І дастаткова было мне не застаць Эміліі дома, як я зноў адчуў трывогу.

Прыгнечаны, раззлаваны і разгублены, я пайшоў у кабінет і пачаў капацца ў кніжнай шафе, шукаючы «Адысею» ў перакладзе Піндамонтэ. Знайшоўшы кнігу, я сеў за пісьмовы стол, уставіў у пішучую машынку ліст паперы і, закурыўшы, падрыхтаваўся пераказаць кароткі змест паэмы. Я спадзяваўся, што работа паможа мне супакоіцца ці хоць забыць пра ўсё. Так я рабіў і раней. Разгарнуўшы кнігу, я не спяшаючыся прачытаў першую песню. Пасля надрукаваў загаловак: «Кароткі змест «Адысеі» — і ўзяўся за работу. «Траянская вайна, — пачаў я друкаваць, — закончылася некалькі гадоў назад. Усе грэкі, якія ўдзельнічалі ў ёй, паварочаліся дамоў. Толькі адзін Адысей знаходзіцца яшчэ далёка ад роднага вострава і сваёй сям'і». Аднак, дайшоўшы да гэтага месца, я спыніўся, сумняваючыся, а ці трэба ў кароткім пераклазе апісваць раду багоў,

на якой абмяркоўвалася вяртанне Адысея на Ітаку. Я лічыў гэты эпізод важным момантам, бо ён уносіць у паэму ідэю неадступнасці лёсу, марнасці і разам з тым узвышэння гераічных намаганняў чалавека. Выкінуць гэты эпізод азначала знішчыць увесь незямны свет паэмы, адмаўляць усялякае боскае ўмяшанне і ўрэшце адмовіцца ад стварэння такіх любых і поўных высокай паэзіі багоў. Баціста, вядома, не жадае нават слухаць пра іх — ён лічыць багоў усяго толькі пустымі балбатунамі, якія клапаціцца пра тое, з чым героі паэмы цудоўна могуць саўладаць і самі. Што да Рэйнгольда, то ягонае недвухсэнсовае жаданне стварыць чыста псіхалагічны фільм таксама не абяцала багам нічога добрага: псіхалагізм, вядома, выключаў ідэю лёсу і саму магчымасць боскага прадвызначэння: прыхільнікі псіхааналізу, у лепшым выпадку, бачаць фатальную непазбежнасць у глыбінях чалавечай душы, у цёмных закутках так званай падсвядомасці. Таму багі тут і лішнія — яны не эфектныя сцэнічна і неапраўданы псіхалагічна... Я думаў пра гэта ўсё больш і больш вяла, думкі мае пачыналі блытацца. Час ад часу я пазіраў на пішучую машынку і пераконваў сябе працягваць работу, але мне гэта не ўдавалася, не хапала сілы нават варухнуць пальцам; я сядзеў нерухома за пісьмовым сталом, задумаўшыся і ўтаропіўшыся ў пустату. На самай справе я не так раздумваў, як стараўся асэнсаваць усе тыя супярэчлівыя і непрыемныя пачуцці, якія напоўнілі маё сэрца горыччу і ледзяным холадам. Але я быў так прыгнечаны, адчуваў такую стому і глухую злосць, што ніяк не мог разабрацца, што ж адбываецца ў маёй душы. І раптам зусім нечакана — так па стаячай вадзе ў сажалцы прабягаюць лёгкія кругі — у мяне мільганула думка: «Зараз я буду аперыраваць «Адысею», як звычайна аперыруюць любы мастацкі твор пры экранізацыі..., а калі будзе закончаны сцэнарый, кніга стане назад у шафу да тых

тамоў, якія я ўжо выкарыстаў пры рабоце над іншымі сцэнарыямі... і праз некалькі гадоў, калі я зноў буду шукаць якую-небудзь кнігу, каб яе гэтак жа знявечыць для чарговага фільма, я зноў убачу «Адысею» і скажу сам сабе: «Ага-а... тады я пісаў сцэнарый разам з Рэйнгольдам... а пасля ўсё скончылася нічым... скончылася нічым, пасля таго, як мы цэлымі днямі з раніцы да вечара гаварылі пра Адысея, Пенелопу, цыклопаў, Цырцэю, пра сірэн... і гаварылі марна, таму... таму што не знайшлося грошай на пастаноўку». Пры такой думцы я адчуў, як у мяне зноў расце агіда да таго рамяства, якім я змушаны быў займацца. І зноў з вострым болям я адчуў, што агіда гэта падмацоўвае маю ўпэўненасць у тым, што Эмілія мяне больш не кахае. Дагэтуль я працаваў дзеля Эміліі, толькі дзеля яе адной; калі ж я пераканаўся, што яна мяне больш не кахае, мая праца страціла для мяне ўсякі сэнс.

Не ведаю, колькі часу я прасядзеў у такой позе, нерухома застыўшы ля пішучай машынкi і ўтаропіўшыся ў акно. Раптам я пачуў, як грукнулі ўваходныя дзверы, пасля да мяне даляцеў стук абцасаў з гасцінай, і я здагадаўся — вярнулася Эмілія. Але я не скрануўся з месца, не зрабіў ніводнага руху. Праз нейкі час у мяне за плячыма прыадчыніліся дзверы і пачуўся голас Эміліі. Яна спыталася:

— Ты тут? Што ты робіш? Працуеш?

Тады я павярнуўся да яе.

Яна стаяла на парозе ў капялюшыку і са скруткам у руках. Я адказаў ёй з нейкай ненатуральнай лёгкасцю, якая пасля гэтулькіх сумненняў і роздуму здзівіла мяне самога:

— Ды не, не працую... Думаю, наогул, брацця пісаць для Бацісты гэты новы сцэнарый ці не...

Яна зачыніла за сабой дзверы, падышла да мяне.

— Ты быў у Бацісты?

— Быў.

— І вы не сышліся? Ён табе мала прапанаваў?

— Ды не, прапанаваў ён мне не мала... мы дамовіліся.

— Тады ў чым жа справа?.. Можа, табе не падабаецца сюжэт?

— І сюжэт не блігі.

— А што за сюжэт?

Перш чым адказаць, я зірнуў на яе: яна была ўсё такая ж няўважлівая і абьякавая і размаўляла са мной, як адбываючы павіннасць.

— «Адысея»,— кратка адказаў я.

Яна паклала скрутак на пісьмовы стол, пасля задёрла рукі і, асцярожна зняўшы капялюшык, страснула галавой, каб распушыліся прымятыя валасы. Але твар яе нічога не выражаў, яна па-ранейшаму была абьякавая: ці не зразумела, што гаворка ідзе пра бесмяротную паэму, ці, можа, такая назва — бадай, так яно і было,— хоць яна і чула, нічога ёй не падказвала.

— Ну дык што,— спыталася яна нарэшце нецярпіва,— яна табе не падабаецца?

— Я табе ўжо адказаў, што падабаецца.

— Гэта тая самая «Адысея», якую праходзяць у школе? Чаму ж ты тады не хочаш за яе брацца?

— Таму што я наогул не думаю гэтым займацца.

— Але ж яшчэ сёння раніцай ты вырашыў даць згоду!

І раптам я зразумеў: настаў момант, каб мы нава, на гэты раз канчаткова, высветлілі нашы адносіны. Я ўскочыў, схпіў яе за руку і сказаў:

— Пойдзем у другі пакой, я павінен з табой пагаварыць.

Яна спалохалася, можа, не гэтулькі майго тону, колькі таго, як я моцна спіснуў ёй руку.

— Ты што, звар'яцеў? Што з табой?

— Не, я не звар'яцеў, пойдзем пагаворым.

Сказаўшы гэта, я, хоць яна і ўпіралася, павалок

Эмілію ў гасціную і, расчыніўшы дзверы, падштурхнуў яе да крэсла.

— Садзіся.

Сам сеў насупраць і сказаў:

— Цяпер пагаворым.

Яна паглядзела на мяне, у вачах яе быў недавер і ранейшы спалох.

— Ну гавары, я цябе слухаю.

— Учора, як ты помніш,— пачаў я халодным і абыякавым тонам,— я сказаў табе: мне не хочацца пісаць гэты сцэнарый, бо я не ўпэўнены, што ты мяне кахаеш... А ты адказала, што кахаеш мяне і раіш мне ўзяцца за яго... Было так?

— Было.

— Дык вось,— сказаў я рашуча,— я думаю, што ты мне зманіла... Не ведаю чаму, можа, ад шкадобы да мяне, а можа, ад якой-небудзь уласнай выгады...

— Пра якую выгаду ты гаворыш? — перабіла яна ў гневе.

— А вось пра якую: ты зможаш па-ранейшаму жыць у кватэры, якая табе падабаецца.

Я здзівіўся, з якой рэзкасцю яна абуралася. Устаўшы з крэсла, яна амаль закрычала:

— Адкуль ты гэта ўзяў?.. Ды мне не патрэбна гэта кватэра, не патрэбна зусім... Я гатова ў любую мінуту, хоць зараз, пераехаць зноў у мэбляваны пакой... Відаць, ты мяне не ведаеш... ды яна мне зусім не патрэбна...

Ад яе слоў мне стала балюча, так бывае, калі з пагардай адхіляюць твой падарунак, дзеля якога табе давалося прынесці шмат чаго ў ахвяру. Да таго ж, у гэтай кватэры, пра якую яна гаварыла цяпер з такой знявагай, у апошнія два гады прайшло наша жыццё, дзеля гэтай кватэры я ахвяраваў любімай работай, адмовіўся ад усіх сваіх заповітных мар.

Не верачы сваім вушам, я ціха спытаўся:

— Яна табе не патрэбна?

— Не, не патрэбна зусім,— голас яе дрыжаў ад незразумелай злосці і пагарды,— не патрэбна... Ты чуеш? Не патрэбна!

— Але ўчора ты сказала, што хацела б застацца ў гэтай кватэры.

— Я сказала, каб не сапсаваць табе настрой... думала, ты сам ёю даражыш.

Я здзівіўся: выходзіць, гэта я, хто ахвяраваў сваім прызваннем драматурга, я, хто ў жыцці і сапраўды ніколі не надаваў значэння такім рэчам, як кватэра, выходзіць, гэта я даражыў ёю? Зразумеўшы, што па нейкай невядомай мне прычыне яна пачынае весці спрэчку надобрасумленна, я рашыў: не трэба падліваць масла ў агонь, прырэччы ёй і напамінаючы пра тое, чаго яна перш так хацела і што цяпер так упарта адмаўляе. Урэшце, кватэра была толькі дэталлю, важна было зусім іншае.

— Не будзем чапаць кватэры...— сказаў я, хочучы супакоіцца і захаваць прымірэнчы і разважлівы тон,— я не пра гэта хацеў пагаварыць з табой, а пра твае пачуцці да мяне... Учора ты, не ведаю, з якой мэтай, зманіла мне, сказаўшы, што кахаеш мяне... Ты мне зманіла, і менавіта таму я не хачу больш працаваць у кіно... Бо рабіў я гэта толькі дзеля цябе, а калі ты мяне больш не кахаеш, то нечага мне ўсім гэтым займацца.

— Але адкуль ты ўзяў, што я зманіла? На якой падставе ты так думаеш?

— А на ніякай... І разам з тым на добра нам вядомай... Пра гэта мы ўжо гаварылі з табой учора, я не хачу зноў пачынаць размову... Такія рэчы цяжка вытлумачыць, іх трэба адчуваць... І я адчуваю, што ты мяне разлюбіла...

Эмілія раптам неяк дзіўна павярнулася і ўпершыню за ўвесь час размовы загаварыла шчыра.

— Ну чаго ты ўсё дапытваешся? — гледзячы ў акно, спыталася яна нечакана сумным і змораным голасам. — Чаго? Пакінь усё як ёсць... Так будзе лепш для нас абаіх...

— Значыць, — не адступаўся я, — ты прызнаеш, што, магчыма, мая праўда?

— Нічога я не прызнаю... Я хачу толькі аднаго, каб ты пакінуў мяне ў спакоі... — У яе голасе пачуўся плач. — Ну хопіць, я пайду... мне трэба пераапануцца.

Устаўшы, яна накіравалася да дзвярэй. Але я паспеў спыніць яе, схапіўшы за руку. Так, як я рабіў гэта раней: бывала, яна ўстане, гаворачы, што ёй трэба ісці, а я, калі яна праходзіла міма, лавіў яе за руку, сціскаючы вузкае і доўгае запясце. Перш я не адпускаў яе, таму што ў мяне нечакана паяўлялася жаданне, яна гэта ведала і паслухмяна спынялася, прывычна чакаючы, а я, не ўстаючы, прыхінаў яе да сябе і прыціскаўся тварам да яе сукенкі ці садзіў сабе на калені. Усё гэта пасля кароткага супраціўлення і ласкі звычайна канчалася абдымкамі на тым жа крэсле ці на суседняй канапе. Але гэты раз — я заўважыў з горыччу — у мяне не было такога і ў думках. Яна не вырывалася, але адхілілася і, гледзячы на мяне зверху ўніз, спыталася:

— Ну чаго ты ад мяне ўрэшце хочаш?

— Праўды.

— Ты, відаць, хочаш сапсаваць нашы адносіны... Вось чаго ты хочаш!

— Значыць, ты думаеш, што гэта праўда будзе мне непрыемнай?

— Нічога я не думаю.

— Але ж ты сказала, што нашы адносіны могуць сапсавацца.

— Я сказала гэта проста так... а цяпер пусці мяне.

Але яна не вырывалася, нават не краталася, а проста чакала, калі я яе выпушчу. Я падумаў, што лепш

было б, каб яна замест гэтага халоднага і пагардлівага цярпення ўспыхнула лютай злосцю, і, слаба спадзеючыся распаліць у яе пачуццё любові, я абняў. На Эміліі была доўгая і вельмі шырокая спадніца з процьмай складак: пад маімі рукамі яна, нібы спушчаны парус вакол карабельнай мачты, шчыльна абвілася вакол яе стройных і тугіх ног. Я адчуў, як у мяне ўспыхнула жаданне, яно было міжвольнае, і ў той жа час я добра ведаў, што яго зусім немагчыма ажыццявіць. Ад гэтага ў мяне аж зайшлося сэрца. Падняўшы галаву, я спытаўся:

— Эмілія, што ты затаіла супраць мяне?

— Нічога абсалютна... А цяпер пусці!

Абедзвюма рукамі я яшчэ мацней абхапіў яе ногі, уткнуўшыся галавой у падол. Звычайна пасля гэтага я чуў, як яна клала на маю галаву сваю вялікую руку, дотык якой я так любіў, і ціха, пяшчотна гладзіла валасы. Гэта было прыкметай яе хвалявання ў адказ, яе знакам згоды. Але на гэты раз рука была вялая, як нежывая. І гэта раніла мяне ў самае сэрца. Я адпусціў яе, але адразу ж зноў схапіў за руку.

— Не, пачакай,— усклікнуў я,— ты павінна сказаць мне праўду... Зараз жа... Я цябе не адпушчу, пакуль ты мне не скажаш усю праўду.

Яна па-ранейшаму стаяла, гледзячы на мяне зверху ўніз, я не бачыў яе твару, але мне здавалася, я адчуваю скіраваны на маю паніклую галаву нерашучы позірк.

— Ну што ж,— сказала яна нарэшце,— калі ты настойваеш... Я ж згаджалася, каб усё было па-ранейшаму... Але калі ты сам гэтага хочаш, дык слухай: я цябе і на самай справе больш не кахаю... Вось табе і праўда.

Мы колькі хочам можам уяўляць самыя непрыемныя перспектывы і нават быць упэўненымі, што яно так і будзе на самай справе. Але калі гэтыя нашы меркаванні, ці лепш сказаць упэўненасць, пацвярджаюцца,

гэта заўсёды бывае для нас нечаканым і балючым. Вядома, я даўно ведаў, што Эмілія мяне разлюбіла. Але калі я пачуў пра гэта ад яе самой, сэрца маё сціснулася. Яна мяне не любіць — словы, якія я гэтулькі разоў паўтараў у думках, цяпер, калі яна іх сказала сама, набылі зусім новы сэнс. Цяпер гэта быў факт, а не здагадкі, якія, між іншым, таксама былі не без падстаў. Цяпер словы набылі рэальнасць, якой ніколі раней не мелі ў маім уяўленні. Я ўжо добра не помню, як успрыняў тыя словы. Магчыма, пачуўшы іх, я ўздрыгнуў: так чалавек, які становіцца пад ледзяны душ, добра ведаючы, што ён ледзяны, усё ж, трапіўшы пад струмень, уздрыгвае ад холаду, нібыта гэта было для яго поўнай нечаканасцю. Я пастараўся ўзяць сябе ў рукі.

— Ідзі сюды,— як мага мякчэй сказаў я,— сядзь і растлумач, чаму ты мяне разлюбіла.

Яна паслухалася і зноў села, гэты раз на канапу. Пасля крыху раздражнёна адказала:

— Тлумачыць тут нечага... Я цябе больш не кахаю, гэта ўсё, што я магу табе сказаць.

Чым больш я стараўся быць спакойным і разважлівым, тым больш у мяне сціскалася сэрца. Нарэшце, усміхнуўшыся цераз сілу, я сказаў:

— Але згадзіся, ты павінна мне хоць што-небудзь растлумачыць... Нават калі адмаўляюць служанцы, ёй тлумачаць прычыну.

— Я цябе разлюбіла, мне нечага больш сказаць.

— Але чаму?.. Ты ж кахала мяне?

— Кахала... вельмі... А цяпер больш не кахаю.

— Ты мяне вельмі кахала?

— Вельмі, а цяпер усё кончана.

— Але чаму? Мусіць жа, нейкая павінна быць прычына?

— Можа, яна і ёсць... Але я не магу яе растлумачыць... Ведаю толькі, што больш цябе не кахаю.

— Ды не паўтарай ты гэта так часта! — я ледзь не закрычаў.

— Ты сам змушаеш мяне паўтараць... Ты ніяк не хочаш зразумець таго, што я гавару, таму я і паўтараю.

— Цяпер я ўжо зразумеў.

Мы замаўчалі. Эмілія закурыла сігарэту; курыла апусціўшы вочы. Я сядзеў сагнуўшыся і сціснуўшы галаву рукамі. Нарэшце я спытаўся:

— А калі я назаву табе прычыну, ты прызнаеш яе?

— Я сама яе не ведаю...

— Але калі ты пачуеш гэта ад мяне, ты, можа быць, згодзішся?

— Ну што ж, гавары.

Мне хацелася ёй крыкнуць: «Не дазволю так абыходзіцца са мной!» — так ужо балюча зрабілася мне ад яе голасу, у якім чуваць былі абыякавасць і жаданне хутчэй скончыць нашу размову. Але я стрымаўся і, стараючыся быць памяркоўным, сказаў:

— Ты памятаеш тую дзяўчыну, якая некалькі месяцаў назад прыходзіла да нас перадрукоўваць сцэнарыі... машыністку?.. Ты застала нас, калі мы цалаваліся... Гэта была з майго боку дурная слабасць... Але той пацалунак, клянуся табе, быў першы і апошні, у мяне з ёй нічога не было, і пасля таго я ніколі яе больш не бачыў. Цяпер скажы мне праўду: ты пасля таго пацалунка пачала аддаляцца ад мяне?.. Скажы мне праўду... Няўжо пасля гэтага ты магла мяне разлюбіць?

Гаворачы гэта, я ўважліва сачыў за Эміліяй. Спачатку ў яе на твары адбілася здзіўленне, потым яна адмоўна пакруціла галавой, нібыта мая здагадка здалася ёй вунь якім глупствам. Пасля я ўбачыў, як змяніўся выраз яе твару — відаць, у яе нечакана з'явілася нейкая думка.

— Ну, а калі так... — марудліва адказала яна, —

калі ўся прычына ў тым пацалунку? Цяпер ты супакоішся?

Я адразу адчуў, што прычына зусім не ў пацалунку, як яна цяпер хацела мяне пераканаць. Усё было ясна: спачатку Эмілія здзівілася майму меркаванню, такому далёкаму ад праўды, а пасля ёй нечакана прыйшла ў галаву думка, што ёй выгадна з гэтым згадзіцца. Я адчуваў, што прычына тут у нечым больш сур'ёзным, чымся нейкі мімалётны пацалунак. Магчыма, яна не хацела адкрываць мне гэтай прычыны, бо яшчэ па-ранейшаму паважала мяне. Эмілія не была злым чалавекам і не любіла каго-небудзь крыўдзіць. Відаць, сапраўдную прычыну яна лічыла для мяне крыўднай.

— Няпраўда, справа тут не ў тым пацалунку, — паціху засупярэчыў я.

Яна здзівілася:

— Чаму?.. Я ж табе сказала, што ўсё менавіта ў ім.

— Не-е, справа не ў пацалунку... Тут нешта іншае.

— Не разумею, што ты хочаш гэтым сказаць.

— Ты ўсё выдатна разумееш!

— Не, не разумею, чэснае слова.

— А я кажу, што разумееш.

На яе твары адбілася нецярпенне, і яна сказала мне, нібы ўгаворваючы непаслухмянае дзіця:

— Ну нашто табе гэта ведаць?.. Што ты такі за чалавек... вечна табе трэба да ўсяго дапытвацца... Якая табе розніца?

— Я лічу за лепшае ведаць праўду, якая б яна ні была, а не задавольвацца маной... І яшчэ, калі ты не скажаш мне праўды, я магу ўявіць сабе бог ведае што... можа быць, самае горшае...

Яна моўчкі і неяк дзіўна паглядзела на мяне.

— Якая табе розніца, — паўтарыла яна, — у цябе ж сумленне спакойнае?

— Ясна, спакойнае.

— Дык якая табе справа да ўсяго астатняга?

— Значыць, праўда...— я ўсё настойваў,— значыць, што-небудзь вельмі кепскае?

— Я гэтага не гаварыла... Я сказала толькі, што калі ў цябе сумленне спакойнае, то той пацалунак можа цябе не хваляваць.

— Маё сумленне спакойнае, гэта праўда, але гэта яшчэ нічога не значыць... бывае, і сумленне падвесці можа.

— Толькі не тваё, ці не праўда? — сказала яна з прыхаванай іроніяй, якую, аднак, я не мог не заўважыць і якая здалася мне нават яшчэ больш крыўднай, чымся яе абьякавы тон.

— І маё таксама.

— Ну добра, мне трэба ісці,— нечакана сказала яна,— ты хочаш мне яшчэ што-небудзь сказаць?

— Не, але ты не пойдзеш, пакуль не скажаш мне праўды.

— Я ўжо сказала табе праўду: я цябе больш не кахаю.

Як глыбока паранілі мяне гэтыя яе пяць слоў! Я збялеў і са слязьмі ў голасе сказаў:

— Я ж прасіў цябе не паўтараць гэтага так часта... Мне вельмі балюча гэта слухаць.

— Ты сам вымушаеш мяне паўтараць... Мне ад гэтага таксама непрыемна.

— Чаму табе так хочацца, каб я абавязкова паве-рыў, што ты разлюбіла мяне праз той недарэчны пацалунак? — настойваў я на сваім.— Падумаеш... Гэта бы-ло проста легкадумнае дзяўчо, якога больш я і ў вочы ніколі не бачыў... Ты ўсё гэта добра ведаеш і разу-мееш... Не, справа не ў гэтым — цяпер я гаварыў ма-рудна, стараючыся як лепш выказаць свае яшчэ цьмя-ныя здагадкі,— разлюбіла ты мяне не таму... Адбы-лося нешта, што перамяніла твае пачуцці да мяне... Ці,

дакладней, спачатку ты перамяніла свае адносіны да мяне, а пасля і пачуцці.

— Трэба прызнаць, што ты не дурны, — сказала яна са шчырым здзіўленнем і ледзь не з пахвалою.

— Значыць, я сказаў праўду.

— Я гэтага не гавару... Я толькі сказала, што ты не такі дурны.

Я стараўся дакапацца да ісціны і адчуваў, што амаль наблізіўся да яе.

— Значыць, да таго, як штосьці адбылося, — настойваў я, — ты была пра мяне добрай думкі... А пасля стала кепска думаць пра мяне... і нарэшце разлюбіла.

— Ну, дапусцім, што гэта так.

Мне зрабілася кепска. Мой разважлівы тон — я сам гэта адчуваў — гучаў фальшыва. Я не мог больш трываць. Не мог больш быць разважлівым, я пакутаваў, пакутаваў вельмі моцна, кідаючыся ў злосць і адчай: ну навошта мне гэты разважлівы тон? Не ведаю, што са мной здарылася ў тую мінуту. Я ўскочыў з крэсла і, не ведаючы, што раблю, закрычаў:

— Не думай, што я збіраюся займацца пустой балбатнёй! — І, кінуўшыся на Эмілію, схапіў яе за горла і паваліў на канапу. — Скажы праўду! — закрычаў я ёй у твар. — Скажы нарэшце... зараз жа скажы!

Пада мной кідалася яе вялікае цела, якое я так любіў. Твар Эміліі пачырванеў і нібы разбух — відаць, я вельмі моцна сціснуў ёй горла. Я раптам адчуў, што, не ўсведамляючы таго, хачу яе задушыць.

— Скажы мне нарэшце праўду! — Крывучы, я яшчэ мацней сціснуў пальцы; у мяне мільганула думка: «Зараз я задушу яе... Хай лепш яна задушыцца, чымся будзе маім ворагам». Я адчуў, што яна хоча ўдарыць мяне каленам у жывот, гэта нарэшце ёй удалося, удар быў настолькі моцны, што мне заняло дыхаць. Ён прычыніў мне амаль такі ж боль, як тая фраза: «Я больш цябе не кахаю», — такі ўдар і сапраўды

мог нанесці толькі вораг, які стараецца як мага больш балюча ўдарыць праціўніка. Але ў тую ж хвіліну я адчуў, што мая злосць і маё жаданне задушыць яе прайшлі. Я аслабіў рукі, і Эмілія вырвалася, адштурхнуўшы мяне з такой сілай, што я ледзь не ўпаў з канапы. І, перш чым я паспеў апамятацца, яна са злосцю крыкнула:

— Я пагарджаю табой... Вось што я да цябе адчуваю, вось у чым прычына, што я цябе разлюбіла... Я пагарджаю табой, я адчуваю агіду кожны раз, калі ты да мяне дакранаешся... Вось табе твая праўда... Я пагарджаю табой, мне агідна на цябе глядзець!

Я ўстаў. Позірк мой улавіў цяжкую шклянкую попелніцу на сталe, пасля да яе пацягнулася рука. Эмілія, відаць, падумала, што я збіраюся яе забіць; яна спалохана закрычала і закрыла твар далонямі. Але мой анёл-заступнік стрымаў мяне гэты раз: не ведаю як, але я ўзяў сябе ў рукі, паставіў попелніцу на месца і выйшаў з пакоя.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

Як я ўжо гаварыў, Эмілія не мела вялікай адукацыі, яна скончыла толькі пачатковую школу, два-тры гады правучылася ў сярэдняй, пасля закінула навуку і вывучылася на машыністку-стэнаграфістку. З шаснаццаці гадоў яна ўжо служыла ў канторы аднаго адваката. Праўда, паходзіла яна, як кажуць, з добрай сям'і, гэта значыць, з сям'і, якая некалі была багатай і валодала сякой-такой маёмасцю паблізу Рыма. Але дзед яе разарыўся на няўдалых камерцыйных спекуляцыях, а бацька да самай смерці быў дробным чыноўнікам міністэрства фінансаў. Вырасла яна ў беднасці; і па выхаванні і па складу думак яе, бадай, можна было назваць жанчынай з прастанароддзя; як многія про-

стыя жанчыны, яна прывыкла спадзявацца толькі на свой цвярозы розум і так упарта верыла ў яго, што часам гэта здавалася нават дурнотай ці проста абмежаванасцю. Але, маючы ў сваім арсенале толькі такую зброю, як цвярозы розум і развагу, яна зусім нечакана для мяне часам выказвала думкі і дала ацэнкі абсалютна правільныя і меткія, як гэта ўласціва менавіта простым людзям — яны бліжэй, чым мы, да прыроды, і галава ў іх не забіта ўсялякімі ўмоўнасцямі і забабонамі. Звычайна свае меркаванні Эмілія выказвала, толькі ўсё добра абдумаўшы, выказвала з усёй сур'ёзнасцю, шчырасцю і адкрытасцю — і ад гэтага яе словы гучалі надзіва пераканаўча. Але сама яна не лічыла свае меркаванні дастаткова пераканаўчымі і з уласцівай ёй сціпласцю старалася падмацоўваць іх якімі-небудзь довадамі.

Таму, калі яна крыкнула мне: «Я пагарджаю табой!» — я больш ні минуты не сумняваўся, што гэта фраза, якая ў вуснах другой жанчыны магла б не мець ніякага значэння, зляцеўшы з вуснаў Эміліі, цалкам адпавядае свайму сапраўднаму сэнсу: Эмілія на самай справе мной пагарджала, і я нічога не мог з гэтым зрабіць. Нават калі б я зусім не ведаў характару Эміліі, ужо адзін тон, якім яна гэта сказала, не пакідаў ніякага сумнення: так чалавек вымаўляе слова, якое дагэтуль ён, можа, яшчэ ні разу ў жыцці не вымаўляў, але калі змушаюць абставіны, яно амаль само вырываецца з глыбіні яго душы. Менавіта так вы можаце іншы раз раптам пачуць ад простага селяніна сярод многіх перакручаных, знявечаных і збітых фраз і дыялектызмаў словы, выдатныя па дакладнасці маральнай ацэнкі, якія б нічоў не здзівілі нас, калі б мы іх пачулі ад каго іншага, але калі іх сказаў селянін, яны здзіўляюць нас і здаюцца нам незвычайнымі. «Я пагарджаю табой» — у гэтых словах, як я гаварыў ужо з горычу, была такая ж упэўненасць, што і ў трох іншых

словах, якія яна гаварыла першы раз, калі прызналася мне ў каханні: «Я люблю цябе».

Я быў настолькі ўпэўнены ў шчырасці гэтых яе слоў, што, астаўшыся адзін у кабінеце, пачаў хадзіць узад-уперад, не могучы ні пра што думаць і не ведаючы, што рабіць. Позірк мой блукаў, рукі дрыжалі. Сказаныя мне Эміліяй словы, нібы тры шыпы, з кожнай хвілінай усё глыбей калолі мне ў сэрца, прычыняючы нясцерпны боль; і апроч гэтага пачуцця болю, якое я так выразна адчуваў, я, у сутнасці, нічога не мог успрымаць. Мацней за ўсё я, вядома, пакутаваў ад думкі, што Эмілія мяне не толькі не кахае, але нават пагарджае мной. У той жа час я не мог знайсці ніякай прычыны, хай нават самай нязначнай, якая б магла даць падставу для пагарды; мне было балюча ад крыўды, якой я не заслужыў, і мяне ахапіў страх: а можа, мяне на самай справе пакрыўдзілі недарэмна, мо пагарда грунтуецца на нейкіх аб'ектыўных фактах, на нечым такім, чаго я зусім не ведаю, тады як другім усё ясна. Дагэтуль я заўсёды лічыў, што заслугоўваю павагі, хай, на блягі канец, з нейкай доляй шкадобы, як чалавек не вельмі ўдачлівы, да якога лёс не вельмі добра-зычлівы, але ва ўсякім выпадку ніяк не чакаў, што магу выклікаць пачуццё пагарды. Цяпер жа фраза, якую я пачуў ад Эміліі, пераварочвала ўверх дном гэта маё ўяўленне пра сябе, змусіла мяне ўпершыню запозрыць, што я недастаткова добра ведаю сябе і не магу правільна пра сябе думаць, што я заўсёды быў зачараваны сабой і таму глыбока памыляўся ў ацэнцы самога сябе.

Нарэшце я пайшоў у ванную, падставіў галаву пад кран, і струмень халоднай вады ўратаваў мяне; галава мая гарэла, нібыта ад пажару, які запаліла сваімі словамі Эмілія. Я памыў твар, прычасаўся, завязаў гальштук, потым вярнуўся ў гасціную. Адзін выгляд стала, які стаяў у нішы з падрыхтаванай ежай, выклікаў у

мяне абурэнне. Няўжо мы маглі цяпер сесці, як гэта рабілі штодня, за стол у гэтым пакоі, дзе, здавалася, яшчэ гучаць сказаныя Эміліяй словы?! У гэту хвіліну адчыніліся дзверы, і на парозе паявілася Эмілія. Твар у яе ўжо быў спакойны і абыякавы. Не глядзячы на яе, я сказаў:

— Мне не хочацца сёння абедаць дома... Скажы служанцы, што мы... пойдзем у рэстаран... і хутчэй апранайся.

— Але ж усё ўжо гатова,— адказала яна крыху здзіўлена,— давядзецца выкідваць...

— Даволі! — крыкнуў я са злосцю, якая раптам ахапіла мяне.— Выкідай на памыйніцу ўсё, што хочаш, але ідзі апранайся, я ўжо сказаў, мы не будзем дома абедаць!

Я па-ранейшаму не глядзеў на яе і пачуў толькі, як яна прамармытала: «Што за манеры!» — і зачыніла за сабой дзверы.

Праз некалькі мінут мы выйшлі з дому. На вузкай вуліцы, забудаванай невялікімі новымі дамамі, як дзве кроплі вады падобнымі на той, дзе мы жылі, нас чакала, згубіўшыся сярод шыкоўных машын, мая малалітражка — нядаўняя пакупка, за якую таксама, як і за кватэру, я яшчэ павінен быў расплачвацца, разлічваючы ў асноўным на тое, што мне ўдасца зарабіць за сцэнарыі. Машыну я набыў усяго некалькі месяцаў назад, і мяне яшчэ перапаўняла пачуццё той дзіцячай гордасці, якое паяўляецца спачатку, калі займееш уласны аўтамабіль. Але ў той вечар, калі мы, не глядзячы адно на аднаго, моўчкі ішлі да машыны, я мімаволі падумаў: «Вось яшчэ адна рэч, дзеля якой я, як і дзеля кватэры, ахвяраваў усім, да чаго імкнуўся... а ахвяра аказалася нікому непатрэбнай». І на самай справе, у тую хвіліну я востра адчуваў усю бязглуздасць супярэчнасці паміж гэтай шыкоўнай вуліцай, дзе ўсё здавалася такое новенькае і прыгожае, нашай

кватэрай, вокны якой глядзелі на нас з чацвёртага паверха, машынай, што чакала за некалькі крокаў ад пад'езда, і адчуваннем бяды, якое працінала сэрца, ад чаго ўсе нашы набыткі зрабіліся адразу непатрэбнымі і выклікалі адну толькі злосць.

Сеўшы за руль, я пачакаў, пакуль залезе ў машыну Эмілія, і выцягнуў руку, каб зачыніць дзверцы; звычайна пры гэтым я датыкаўся далонямі да яе каленьці, нахіліўшыся, кранаўся вуснамі яе шчакі. Гэты раз я амаль мімаволі вырашыў не дакранацца да яе. Дзверцы са стукам зачыніліся, і мы нейкі час сядзелі нерухома і маўчалі. Пасля Эмілія спыталася:

— Куды ж мы паедзем?

Я памаўчаў, але так нічога і не прыдумаўшы, адказаў наўгад:

— Паедзем на Апіеву дарогу.

— Але ж у гэту пару года яшчэ рана ехаць на Апіеву дарогу, — са здзіўленнем запырэчыла яна, — мы ж замерзнем, ды і цяпер там нікога няма...

— Нічога... затое будзем мы.

Яна памаўчала, а я скіраваў у бок Апіевай дарогі. Выехаўшы з нашага квартала, я перасек цэнтр горада і паехаў па вуліцы Трыонфі і бульвары Паседжата Аркеалоджыка. Вось ужо відаць старасвецкая, парослая мохам гарадская сцяна, а за ёй агароды, сады, вілы, што хаваюцца сярод дрэў, — пачынаецца Апіева дарога. Вось і асвечаны двума цьмянымі ліхтарамі ўваход у катакомбы. Эмілія мела рацыю: ехаць сюды было яшчэ рана. У зале рэстарана, дзе сцены былі выкладзены з груба абчасанага каменю на манер старасвецкай кладкі, абвешаны мармуровымі абломкамі — фрагментамі грабніц, надмагільных пліт — і застаўлены глінянымі амфарамі, мы ўбачылі адных толькі афіцыянтаў каля пустых столікаў. Мы былі адзінымі наведвальнікамі, і я міжволі падумаў, што ў гэтым пустым і халодным зале, акружаныя надакучлівай увагай

цэлай арміі афіцыянтаў, мы бадай ці зможам разабрацца ў нашых адносінах і, хутчэй за ўсё, яшчэ больш забытаемся. Пасля я ўспомніў, што гады два назад, у найлепшы час нашага кахання, мы часта прыязджалі сюды на вячэру, і раптам зразумеў, чаму з усіх рэстаранаў, нягледзячы на халоднае надвор'е і адсутнасць публікі, я выбраў менавіта гэты.

Над намі схіліўся афіцыянт з раскрытым меню, а з другога боку стаяў, трымаючы напаягатове карту вінаў, бармен. Я пачаў заказваць абед, прапаноўваючы Эміліі то адно, то другое, злёгка нахіліўшыся да яе, зусім як клапатлівы і галантны муж. Яна сядзела панурыўшыся і, не падымаючы вачэй, коратка адказвала: «Так... Не... Добра». Я заказаў таксама бутэльку дарагога віна, не зважаючы на пратэсты Эміліі, якая аднеквалася, гаворачы, што не будзе піць. «Тады я ўсё вып'ю сам», — сказаў я. Бармен усміхнуўся мне пазмоўніцку і пайшоў следам за афіцыянтам.

Я не збіраюся тут апісваць гэты абед падрабязна, хачу толькі расказаць пра свой душэўны стан, які ў той вечар зусім у мяне змяніўся, стаўшы новым, хоць пасля ён зрабіўся звычайным у маіх адносінах з Эміліяй.

Кажуць, чалавеку ўдаецца жыць, не трацячы вельмі многа энергіі, толькі дзякуючы аўтаматызму, які ён выпрацаваў: большасць нашых рухаў мы робім абсалютна неўсвядомлена. Для таго, каб зрабіць усяго адзін крок, мы павінны прывесці ў рух незлічоную колькасць мышцаў, але дзякуючы аўтаматызму мы выконваем гэта падсвядома і лёгка. Таксама і ў нашых адносінах з людзьмі. Да таго часу, пакуль мне здавалася, што Эмілія кахае мяне, нашымі адносінамі кіраваў своеасаблівы шчаслівы аўтаматызм, свядомасць асвятляла толькі знешні бок маіх паводзін, усё ж астатняе акулалася ў цемень падсвядомай, ахутанай каханнем прывычкі. Але цяпер, калі ілюзія кахання

знікла, я заўважыў, што задумваюся над кожным сваім, нават нязначным, жэстам і ўчынкам. Ці я прапапоўваў Эміліі наліць віна, ці перадаваў соль, глядзеў на яе ці адводзіў позірк — любы мой рух быў загадзя абдуман, прыносіў мне боль, невыразнае пачуццё бездапаможнасці і адчаю.

Я нібыта быў звязаны па руках і нагах, аглушаны, паралізаваны; перш чым зрабіць які-небудзь жэст, я мімаволі задаваў сабе пытанне: трэба мне гэта рабіць ці не? Адным словам, я поўнасю страціў унутраны кантакт з Эміліяй. Калі маеш справу з чужымі людзьмі, заўсёды можна спадзявацца, што наладзіш добрыя адносіны, а ў дачыненні да Эміліі мне заставалася толькі суцяшаць сябе назаўсёды пахаванымі ўспамінамі пра мінулае: ніякай надзеі на лепшае ў мяне не было.

Сядзелі мы, ні пра што не размаўляючы, зрэдку маўчанне наша парушалася кароткімі фразамі: «Хочаш віна? Табе даць хлеба? Пакласці яшчэ мяса?» Мне б хацелася перадаць характар гэтага маўчання, зразумелы толькі нам адным, бо менавіта ў той вечар яно ўпершыню ўсталявалася паміж намі і больш ніколі ўжо не знікала. Гэта маўчанне, цяжкое, невыноснае, якое хавала ў сабе глыбокі разлад паміж мной і Эміліяй, было саткана з усяго таго нявыказанага, што я хацеў ёй сказаць, заглушаючы ў сабе гэта жаданне і не знаходзячы ні сілы, ні слоў. Назваць наша маўчанне варожым было б не зусім дакладна. На самай справе, мы — ва ўсякім выпадку, я, — не адчувалі адно да аднаго ніякай варожасці; мы проста не маглі ніяк высветліць нашы адносіны. Я хацеў гаварыць з ёй, мне шмат чаго трэба было ёй сказаць, але ў той жа час я разумеў, што ўсе мае словы цяпер дарэмныя, што мне бадай ці ўдасца знайсці патрэбны тон. Таму я маўчаў. Аднак гэта не было натуральным спакоем чалавека, які маўчыць толькі таму, што ў яго няма

патрэбы гаварыць: наадварот, мяне ўвесь час цягнула гаварыць, мне шмат чаго трэба было ёй сказаць, і думка пра тое, што мы не можам высветліць між сабой адносін, не давала мне спакою, нявыказаныя словы калаціліся ў мяне ў сэрцы, у горле, нібы за жалезнымі турэмнымі кратамі. Але і гэтага было яшчэ мала: я адчуваў, што цяжкае маўчанне для мяне ўсё ж найлепшае выйсце. Парушыўшы яго, хай нават асцярожна і тактоўна, я мог бы пачуць у адказ нешта яшчэ больш для сябе непрыемнае, яшчэ больш злоснае — калі б гэта наогул было магчыма, — чым само наша маўчанне.

Аднак я яшчэ не прывык маўчаць. Мы з'елі першае, пасля другое, па-ранейшаму не сказаўшы ні слова. І толькі калі падалі фрукты, я не стрымаўся і спытаў:

— Чаму ты ўвесь час маўчыш?

— Таму што мне няма чаго сказаць, — не задумваючыся, адказала яна.

Яна не была ні сумнай, ні злоснай, і гэтыя яе словы таксама прагучалі шчыра.

— Зусім нядаўна ты сказала фразу, — працягваў я далей павучальным тонам, — якую ты павінна растлумачыць.

— Забудзь яе... нібы ты яе ніколі не чуў, — зноў шчыра адказала яна.

— Як я магу яе забыць? — спытаўся я з надзеяй. — Я забыў бы, калі б ведаў, што гэта хлусня... Калі б гэта былі толькі словы, якія вырваліся ў хвіліны гневу...

Гэты раз яна нічога не адказала. І ў мяне зноў мільганула надзея. Можна, на самай справе яно так і было: яна крыкнула, што ненавідзіць мяне, у адказ на маю грубасць, калі я душыў яе, прычыняючы ёй боль.

— Ну прызнайся, — дабіваўся я асцярожна, — тое,

што ты мне сёння сказала, хлусня... У цябе вырваліся гэтыя страшныя словы неўспадзеўку, у тую хвіліну ты проста ўявіла, што ненавідзіш мяне, табе хацелася мяне абразіць...

Яна глянула на мяне і зноў прамаўчала. Мне здалося — хоць, можа, я і памыліўся, — што яе вялікія цёмныя вочы на імгненне заблішчэлі слязьмі. Асмялеўшы, я ўзяў яе за руку — рука ляжала на стале, на абрусе — і сказаў:

— Эмілія... значыць, усё гэта няпраўда?

Гэты раз яна з сілай, якой я нават не чакаў, вырвала руку і нават, як мне здалося, адхіснулася ад мяне.

— Не, гэта праўда.

Мяне ўразіў яе шчыры, хоць і журботны тон. Яна, здавалася, разумела, што варта ёй у тую хвіліну зманіць — і ўсё, хоць часова, хоць бы знешне, будзе як і раней; я добра бачыў, што было імгненне, калі яна хацела мне зманіць. Але пасля кароценькага роздуму яна адмовілася ад такой думкі. Сэрца маё сціснулася яшчэ больш, і, апусціўшы галаву, я прамармытаў праз зубы:

— Ты разумееш, што ёсць рэчы, якія нельга гаварыць проста так, без ніякай прычыны... нікому... тым больш свайму мужу?

Яна нічога не адказала, толькі зірнула на мяне са спалохам: відаць, мой твар перакасіла злосць. Нарэшце яна сказала:

— Ты сам пытаўся пра гэта, і я табе адказала.

— Але ты павінна растлумачыць...

— Менавіта што?

— Ты павінна растлумачыць, чаму... чаму ты мной пагарджаеш?

— А вось гэтага я табе ніколі не скажу... Нават калі буду паміраць.

Мяне здзівіў яе вельмі рашучы тон. Але пасля я

раптам так раззлаваўся, што нават не мог разважаць спакойна.

— Скажы,— я зноў узяў яе за руку, гэты раз не вельмі ласкава.— Скажы... за што ты мной пагарджаеш?

— Я ўжо гаварыла, што ніколі табе гэтага не скажу.

— Скажы, а не то...

Ад злосці я з усёй сілай сціснуў яе за пальцы. Нейкі час яна здзіўлена глядзела на мяне, пасля сцяла зубы ад болю, і на твары ў яе паявілася тая пагарда, пра якую яна толькі што гаварыла.

— Перастань,— рэзка сказала яна,— ты зноў хочаш зрабіць мне балюча.

Мяне здзівіла гэта «зноў», у ім, здавалася, быў намёк на нейкія тыя мукі, якія я ёй прычыняў раней; я адчуў, што мне не хапае паветра.

— Перастань... Як табе не сорамна!.. На нас глядзяць афіцыянты.

— Скажы, за што ты мной пагарджаеш?

— Ды пусці ты!

Яна рэзкім рухам вырвала руку, скінуўшы на падлогу бакал. Пачуўся звон разбітага шкла, яна ўстала і накіравалася да дзвярэй, голасна сказаўшы мне:

— Я буду чакаць у машыне... Ты пакуль расплаціся.

Яна выйшла, а я ўсё яшчэ нерухома сядзеў за сталом, здранцвеўшы не так ад сораму (афіцыянты, якія сядзелі без занятку, як і гаварыла Эмілія, утаропіўшыся, глядзелі на нас, не прапусціўшы ў час нашай сваркі ніводнага слова і ніводнага жэста), як уражаны нязвыклымі яе паводзінамі. Ніколі перш не размаўляла яна са мной такім тонам, ніколі так не абражала мяне. Апрача таго, у вушах у мяне стаяла сказанае ёю тое «зноў» — яшчэ адна сумная загадка, якую мне трэба было разгадаць. Калі, як, чым мог я параніць

яе, на што яна цяпер скардзілася сваім гэтым «зноў»? Нарэшце я паклікаў афіцыянта, расплаціўся і падаўся да дзвярэй.

Выйшаўшы з рэстарана, я ўбачыў, што надвор'е, пахмурнае з самай раніцы, зусім сапсавалася — сыпаўся густы дробны дождж. Наперадзе, за некалькі крокаў ад сябе, я згледзеў у прыцемках постаць Эміліі. Эмілія стаяла ля нашай машыны, дзверцы якой былі замкнуты, спакойна чакала мяне на дажджы.

— Даруй, я забыўся, што замкнуў машыну, — сказаў я паціху і ў адказ пачуў яе спакойны голас:

— Нічога... дождж невялікі.

Пакора, з якой яна сказала гэтыя словы, зноў абудзіла ў маім сэрцы — хоць гэта было і неразумна — надзею на прымірэнне. Няўжо яна магла, размаўляючы такім спакойным пяшчотным голасам, пагарджаць мной? Я адчыніў дзверцы і залез у машыну. Эмілія села побач. Уключыўшы матор, я сказаў ёй нечакана вясёлым, ледзь не жартаўлівым тонам:

— Ну, Эмілія, дык куды ж мы паедзем?

Не павярнуўшы галавы, глядзячы ўперад, яна адказала:

— Не ведаю... куды хочаш.

Я націснуў на стартэр, і машына зрушыла. Як я ўжо сказаў, мяне раптам, невядома адкуль нахлынуўшы, апанавала гуллінасць, мне зрабілася весела, скананасць як рукой зняло. Я раптам падумаў, што, звёўшы ўсё на жарт і глянуўшы на тое, што адбылося, не так сур'ёзна, мне ўдасца наладзіць адносіны з Эміліяй. Не ведаю, што здарылася са мной у гэту хвіліну — можа быць, адчай, нібы моцнае віно, стукнуў мне ў галаву. Я крыкнуў весела і гулліва:

— Паедзем куды вочы глядзяць... і хай будзе што будзе!

Я адчуваў, што гаворачы гэта выглядаю вельмі смешна — падобны недзе на кульгавага, які хоча

станцаваць мудрагелістае па. Але Эмілія маўчала, і я паддаўся свайму новаму настрою. Мне чамусьці здавалася, што запас маёй весялосці невычэрпны, як мора, але вельмі хутка я пераканаўся, што гэта ўсяго толькі ціхі і мелкі ручаёк. Цяпер я вёў машыну па асветленай фарамі Апіевай дарозе. Скрозь незлічоныя бліскучыя палоскі дажджу з цемнаты нечакана выныралі то кіпарысы, то нейкія чырвоныя цагляныя разваліны, то статуя з белага мармуру, то знарок пакінуты незаасфальтаваны кавалак старасвецкай рымскай дарогі, выбрукаваны буйным няроўным каменнем. Нечакана я сказаў ненатуральна ўзбуджаным голасам:

— Давай хоць раз у жыцці забудзем, хто мы такія, уявім, што мы студэнты і што мы шукаем ціхі куток, як гэта робяць закаханыя.

Яна і гэты раз нічога не адказала, яе маўчанне надало мне смеласці, і, праехаўшы яшчэ крыху, я рэзка затармазіў. Цяпер дождж ліў як з вядра, і, рухаючыся ўверх-уніз, шчотачкі на ветравым шкле не паспявалі разганяць струменьчыкі вады.

— Мы двое студэнтаў,— няўпэўнена паўтарыў я,— мяне завуць Марыя, а цябе — Марыя... Нарэшце мы знайшлі ціхае месца... Гэта нічога, што ідзе дождж... У машыне нам вельмі добра... пацалуй мяне.

Гаворачы гэта, я з рашучасцю п'янага абняў яе за плечы і хацеў пацалаваць.

Не ведаю, на што я спадзяваўся: пасля выпадку ў рэстаране я павінен быў здагадацца, што мяне цяпер чакае. Эмілія спачатку даволі мякка хацела вызваліцца з маіх абдымкаў, пасля, паколькі я не адпускаў яе і нават, узяўшы рукой за падбародак, хацеў павярнуць да сябе яе твар, з сілай адпіхнула мяне.

— Ты што, з глузду з'ехаў?.. Ці, можа, ты п'яны?

— Не, не п'яны,— прамармытаў я,— пацалуй мяне.

— І не падумаю,— адказала яна, шчыра абурыўшыся, і зноў адпіхнула мяне. Пасля дадала:

— І ты яшчэ здзіўляешся, калі я гавару, што пагарджаю табой... Як ты можаш так сябе паводзіць... пасля таго, што між намі адбылося...

— Я кахаю цябе.

— А я цябе не.

Я адчуў, што я смешны, і ад гэтага мне было нязносна балюча. Я разумеў, што апынуўся не толькі ў смешным, але і ў безвыходным становішчы. Але я не хацеў яшчэ здавацца.

— Ты пацалуеш мяне, хочаш ты таго ці не! — крыкнуў я, стараючыся, каб голас мой прагучаў як мага грубей, і накінуўся на яе.

Гэты раз яна не адштурхнула мяне, а ўзяла адчыніла дзверцы, і я паваліўся на пустое сядзенне. Выскачыўшы з машыны, Эмілія пабегла па дарозе, не звяртаючы ўвагі на моцны дождж.

На хвіліну я аслупянеў, утаропіўшыся на пустое сядзенне. Пасля, аблаяўшы сябе ў думках дурнем, таксама вылез з машыны.

Дождж ліў як з вядра, і, толькі я ступіў на зямлю, нага мая акунулася ў вадугу па костачкі. Мяне схапіла яшчэ большая злосць, і разам з тым я адчуў, што мне шкада самога сябе.

— Эмілія, ідзі сюды,— закрычаў я ў адчаі,— не бойся, я цябе не крану.

— Калі ты не супакоішся, я пайду ў Рым пехатой,— азвалася яна аднекуль з цемнаты.

— Ідзі сюды...— голас у мяне задрыжаў,— я зраблю ўсё, што ты захочаш.

Дождж не сціхаў, вада капала за каўнер, абліваючы непрыймальным холадам шыю; я адчуў, як яна сцякала струменямі з майго ілба, са скроняў. Фары ад машыны асвятлялі толькі невялікую лапіну спераду — промні выхоплівалі з начной цемені камяні нейкіх

старажытных руін і высокі чорны кіпарыс, вяршаліна якога гублялася ў цёмным небе; але, колькі я ні напружваў зрок, мне так і не ўдалося разгледзець постаць Эміліі. Захваляваўшыся, я зноў паклікаў:

— Эмілія... Эмілія!..— Голас у мяне ўздрыгнуў, як ад плачу.

Нарэшце яна выйшла з цемры, стала сярод латочыны, асветленай фарамі, і сказала:

— Значыць, ты абяцаеш, што больш мяне не зачэпіш?

— Абяцаю, не зачэплю.

Яна падышла і села ў машыну.

— Што за дурныя жарты... я ўся вымакла. І валасы мокрыя... Заўтра раніцай трэба будзе ісці ў цырульню.

Змоўчаўшы, я сеў услед за ёй у машыну, уключыў матор, і мы паехалі. Эмілія чхнула раз, пасля — другі, тады яшчэ і яшчэ, прытым вельмі моцна і не зусім натуральна, нібы хочучы паказаць, што яна праз мяне прастыла. Але я і тут змоўчаў, вёў толькі машыну, як у сне. Гэта быў вельмі кепскі сон, у якім мяне сапраўды звалі Рыкарда, і ў мяне была жонка Эмілія, і я кахаў яе, а яна мяне — не; і не толькі не кахала, але нават пагарджала мною.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦАТЫ

Назаўтра раніцай я прагнуўся стомлены, вялы, адчуваючы агіду да ўсяго, што мяне чакала ў той дзень і ў наступныя дні, а таксама да ўсяго, што можа адбыцца ў будучым. Эмілія яшчэ спала ў суседнім пакоі, а я, лежачы ў прыцемку на канапе ў гасцінай, доўга не ўставаў; паступова ачомаўшыся, я ўзнаўляў у памяці ўсё тое, што адбылося наавае і пра

што я забыўся сплочы. Перш за ўсё, думаў я, трэба рашыць: згаджацца мне працаваць над сцэнарыем «Адысеі» ці не, пасля канчаткова высветліць, чаму мной пагарджае Эмілія, і нарэшце вярнуць яе каханне.

Я ўжо сказаў, што адчуваў сябе змораным, змучаным і вялым. Маё старанне з нейкай педантычнай дакладнасцю сфармуляваць тры жыццёва неабходныя для мяне пытанні было, у сутнасці,— і я гэта адразу зразумеў,— толькі спробай падмануць сябе, змусіць паверыць, што я не страціў яшчэ энергіі і яснасці думкі, хоць гэтага ў мяне даўно ўжо нічога не было. Генерал, палітычны дзеяч ці дзялок такім вось чынам імкнецца як мага карацей і дакладней выкласці задачы, якія стаяць перад ім, звесці іх да гранічна ясных, безжыццёвых схем, якімі вельмі зручна аперываваць. Але я не быў чалавекам такога складу, зусім наадварот. І я адчуваў, што і гэта энергія, і яснасць думкі, якімі, як мне хацелася думаць, я валодаў у тую хвіліну, адразу ж знікнуць, калі я паспрабую перайсці ад разваг да справы.

Ва ўсякім выпадку, я ўсведамляў, што не здольны рашыць ніводнай з гэтых трох задач, якія я паставіў перад сабой. Нават цяпер, лежачы з заплюшчанымі вачыма на канапе, я адчуваў, што, калі я ў думках спрабую знайсці на іх адказ, маё ўяўленне адразу адлучаецца ад горкай рэчаіснасці і пачынае лунаць у воблаках фантастыкі. Мне здавалася, што напісаць сцэнарыў «Адысеі» — гэта дробязь, што я ўжо змог выясніць свае адносіны з Эміліяй і нарэшце зразумеў, што гэтыя яе жахлівыя на першы погляд словы, нібыта яна пагарджае мною,— вынік дурноты і непаразумення; і нарэшце, што я наогул памірыўся з ёй. Але разам з тым я разумеў, што ўсё гэта толькі мара пра шчаслівае выйсце са становішча, надзея на ўдалую развязку, але паміж марамі і сапраўднасцю — глыбо-

кая прорва, бездань, і я не змагу яе ніяк і нічым запоўніць.

Я ўсё яшчэ ляжаў, дрэмлючы, на канапе і, відаць, не заўважыў, як заснуў. Нечакана я зноў прачнуўся і ўбачыў Эмілію: яна сядзела ў мяне ў нагах. Жалюзі былі апушчаны, і ў гасцінай панаваў змрок, толькі на століку каля канапы гарэў начнік. Я не пачуў, як Эмілія зайшла ў пакой, запаліла начнік і села ля мяне.

Яе вольная поза, хатні халацік нагадалі мне, як я прачынаўся ў ранейшыя шчаслівыя часіны свайго жыцця, і я на імгненне паддаўся ілюзіі. Я прыўзняўся і, сеўшы на канапе, спытаў дрыготкім голасам:

— Эмілія, ты, відаць, усё-такі кахаеш мяне?

Яна крыху пачакала з адказам, пасля сказала:

— Паслухай, я павінна з табой пагаварыць.

Я адчуў, як мне зрабілася холадна. Хацелася крыкнуць, што я не хачу ні пра што з ёй гаварыць, хай яна пакіне мяне ў спакоі, дасць зноў заснуць, але я ўсё ж спытаўся.

— А пра што?

— Пра нас з табой.

— Што ж тут гаварыць,— сказаў я, ніяк не могучы суняць хвалявання,— ты мяне больш не кахаеш і нават пагарджаеш мной... вось і ўсё.

— Не, я хацела сказаць табе,— паволі пачала яна,— што сёння ж пераязджаю да мамы... Хацела папярэдзіць цябе, перш чым пазваню ёй. Ну вось, цяпер я цябе папярэдзіла.

Я гэтага не чакаў, хоць пасля ўсяго, што паміж намі нядаўна адбылося, рашэнне яе было лагічным і яго можна было чакаць. Думка пра тое, што Эмілія пойдзе ад мяне, як гэта ні dziўна, дагэтуль ніколі не прыходзіла мне ў галаву; яе жорсткасць і бязлітаснасць да мяне, здавалася, і без таго перайшлі ўсе ме-

жы. І вось цяпер, зусім нечакана для мяне, яна, не вагаючыся, робіць вунь што. Я паціху спытаўся:

— Ты хочаш мяне кінуць?

— Хачу.

Нейкі час я маўчаў, пасля раптам мне нясцерпна захацелася нешта зрабіць, я ўжо не мог больш трываць ад болю ў душы. Я ўсхапіўся з канапы, кінуўся да акна, нібы хацеў падняць жалюзі і пусціць у пакой святло, але вярнуўся на ранейшае месца.

— Не! — закрычаў я. — Ты не можаш пайсці... Я гэтага не хачу!..

— Не дуры, — сказала яна, як ўсё роўна дзіцяці, — мы павінны раз'ехацца, гэта адзінае, што нам застаецца... Нас з табой больш нічога не звязвае, па крайняй меры, мяне... Так будзе лепш нам абайм...

Не памятаю, як я паводзіў сябе пасля гэтых яе слоў, помню толькі некаторыя фразы і жэсты. Відаць, я тады рухаўся і рабіў усё, як у сне, не ўсведамляючы ні сваіх слоў, ні ўчынкаў. Помню, ускудлачаны, у піжаме, я хадзіў шырокімі крокамі ўзад-уперад па пакоі, то просячы Эмілію не пакідаць мяне, то доўга тлумачачы ёй, у якім я знаходжуся стане, то гаворачы сам з сабой, нібыта я ў пакоі быў адзін. Сцэнарый «Адысеі», кватэра, чарговы ўзнос уладальніку дома, мае загубленыя драматургічныя здольнасці, каханне да Эміліі, адносіны з Бацістам і Рэйнгольдам — усё, чым было напоўнена маё жыццё, пераблыталася і мільгала ў маім бязладным ліхаманкавым маналогу, нібы рознакаляровыя шкельцы на дне калейдаскопа, які хтосьці трос з лютай сілай. Я ведаў, што гэта толькі вартая жалю гульня, падманлівая забава — так складваюцца розныя кавалачкі каляровага шкла ў мазаіку, не ствараючы ніякага ўзору; цяпер калейдаскоп разбіўся, асколкі рассыпаліся і валяліся ў мяне пад нагамі. Я раптам востра адчуў, што ўсе мяне пакінулі. Я баяўся адзіноты — яна прыгнятала мяне, перашка-

джала не толькі думаць, але нават і дыхаць. Уся мая істота супраціўлялася разрыву з жонкай і будучай адзіноце; і разам з тым я адчуваў, што, нягледзячы на маё шчырае абурэнне, мае словы не пераконваюць. І ў тыя кароткія хвіліны, калі крыху адступалі страх і разгубленасць, што затуманьвалі мой розум, я бачыў Эмілію, якая ўсё яшчэ сядзела на канапе ў ранейшай позе і спакойна ўшчувала мяне:

— Ну, Рыкарда, падумай хоць троху: для нас гэта адзінае выйсце.

— Але я не хачу,— каторы раз паўтараў я.— Не хачу.

— Чаму ты не хочаш? Будзь жа разумны.

Не памятаю, што я ёй гаварыў у адказ. Бегаючы па пакоі, я рваў на сабе валасы. Але ў такім стане, я разумеў, мне не толькі не ўдасца пераканаць у чым-небудзь Эмілію, але нават складна выказаць свае думкі. Напружыўшыся, я авалодаў сабой, зноў сеў на канапу і, сціснуўшы галаву рукамі, спытаўся:

— Калі ты думаеш пайсці?

— Сёння ж.

Сказаўшы гэта, яна ўстала і, не звяртаючы больш на мяне ўвагі — а я па-ранейшаму сядзеў, сагнуўшыся і абхапіўшы галаву рукамі,— выйшла з пакоя. Я не чакаў, што яна пойдзе, так, як раней не чакаў таго, што яна сказала і зрабіла. Нейкі час я сядзеў нерухома, нібыта не верачы таму, што ўсё гэта адбываецца наяве. Пасля акінуў позіракам пакой, і мне раптам стала страшна: разрыў ужо адбыўся, пачалася мая адзінота. Пакой быў такі ж, як і некалькі хвілін назад, калі Эмілія яшчэ сядзела на канапе, і ўсё ж я адчуваў, што ён не той. Пакой — я ніяк не мог выкінуць з галавы гэту думку — нібыта страціў свае ранейшыя памеры. Ён быў больш не такі, якім здаваўся мне раней, калі я ведаў, што ў ім знаходзіцца Эмілія, а інакшы — такі, які я павінен быў бачыць

немаведама колькі гадоў, змірыўшыся з тым, што Эміліі ў ім няма і ніколі больш не будзе. Разлука, здавалася, лунала ў пакоі, усё наўкола было запоўнена ёю, і, дзіўная рэч, ішла яна не ад мяне, а ад саміх рэчаў. Усё гэта я не так усведамляў, як адчуваў недзе ў самай глыбіні сваёй душы — збіты з тропу, разгублены, працяты шчымлівым болем. Я адчуў, што плачу, штосьці заказытала маю шчаку, — і, крануўшыся твару, убачыў, што ён мокры. Тады, уздыхнуўшы і ўжо больш не стрымліваючыся, я зайшоўся горкім плачам. Пасля ўстаў і выйшаў з гасцінай.

У спальні, залітай сонечным святлом, якое пасля змрочнай гасцінай здалося мне вунь якім яркім, Эмілія, седзячы на незасланай пасцелі, размаўляла па тэлефоне. Я адразу ж здагадаўся, што яна пазваніла маці. Выраз твару ў яе быў нейкі разгублены, у паводзінах адчувалася збянтэжанасць. Я, па-ранейшаму ўсё яшчэ ў піжаме, таксама сеў і, схаваўшы твар рукамі, не перастаючы ўсхліпваў. Я і сам не вельмі добра разумеў прычыну сваіх слёз; можа, я плакаў не таму, што разбуралася маё жыццё, а ад нейкага даўняга болю, які не меў ніякага дачынення ні да самой Эміліі, ні да яе рашэння пакінуць мяне. Эмілія між тым размаўляла па тэлефоне: відаць, маці штосьці тлумачыла ёй, а яна нехаця згаджалася з тым. Скрозь слёзы я бачыў, як у яе на твары, нібы цень ад воблака, раптам з'явілася расчараванне, пасля крыўда і горыч. Нарэшце яна сказала:

— Добра, добра, я зразумела. Не будзем больш пра гэта гаварыць. — Яна пасля змоўкла і доўга слухала маці. Але гэты раз у яе не хапіла цяргення да-слухаць маці да канца, і яна нечакана перапыніла размову: — Я ж табе ўжо сказала: добра, я ўсё зразумела. Да спаткання.

Маці спрабавала яшчэ ў нечым яе параканаць, але Эмілія зноў паўтарыла: «Да спаткання» — і, хоць маці,

чуваць было, усё нешта яшчэ гаварыла, павесіла трубку. Пасля Эмілія нібыта ў сне паглядзела на мяне невідущымі вачыма. Я інстынктыўна схачіў яе за руку, мармычучы:

— Застанься, прашу цябе... Застанься.

Дзеці пускаюць слёзы ў крайнім выпадку, каб дабіцца свайго, такім чынам дзейнічаюць жанчыны і наогул усе слабыя духам. У тую хвіліну я, хоць і плакаў шчыра, як дзіця, ці як жанчына, ці нават як слабая істота, дзесьці ў глыбіні душы спадзяваўся, што мае слёзы памогуць пераканаць Эмілію не кідаць мяне; ілюзія гэта крыху мяне суцешыла, але разам з тым мне раптам здалася, нібы я крыўлю душой і прытвараюся толькі для таго, каб сваімі слязьмі шантажыраваць Эмілію. Мне адразу зрабілася сорамна, я ўстаў і, не дачакаўшыся ад Эміліі адказу, пайшоў у гасціную.

Праз некалькі хвілін туды прыйшла і Эмілія. Я ўжо крыху супакоіўся, выцер слёзы і накінуў на піжаму халат. Я сядзеў у крэсле і машынальна, трымаючы ў зубах сідарэту, чыркаў запалкай, хоць курьць мне не хацелася. Эмілія таксама села і адразу ж сказала:

— Можаш супакоіцца... Не бойся... я нікуды не пайду.

Але ў яе голасе чуваць былі адчай і горыч, і сказала яна гэта абыякава, зморана. Я паглядзеў на яе: яна сядзела апусціўшы вочы і, здавалася, штосьці абдумвала, але я заўважыў, як уздрыгваюць куточки яе рота і як яна скубе каўнер халата, што было ў яе прыкметай разгубленасці і збянтэжанасці. Пасля з нечаканай жорсткасцю яна дадала:

— Маці не хоча, каб я пераязджала да яе... Яна сказала, што здала мой пакой кватаранту... Два кватаранты ўжо жылі ў яе, цяпер іх будзе трое, і ў кватэры вунь як цесна... Яна не верыць, што я гэта сур'ёзна... гаворыць, што я павінна ўсё добра абдумаць...

Цяпер я проста не ведаю, куды ісці... Нікому я не патрэбна... і мне давядзецца застацца з табой.

Яе гэтыя словы, такія жорсткія сваёй шчырасцю, зрабілі мне балюча: помню, пачуўшы іх, я ўздрыгнуў, як ад удару, і, не могучы стрымацца, закрычаў з абурэннем:

— Ды як ты можаш так гаварыць!.. «Мне давядзецца...» Што я табе такое зрабіў? За што ты мяне так ненавідзіш?

Цяпер заплакала яна. Я бачыў гэта, хоць яна і закрылася рукой.

— Ты хацеў, каб я засталася...— страсануўшы галавой, нарэшце сказала яна.— Добра, я застаюся. Цяпер ты задаволены... ці, можа, не?

Я ўстаў з крэсла і, сеўшы побач з ёй на канапу, абняў яе, але яна адразу ж ціхенька адсунулася, хочучы вызваліцца.

— Вядома, я хачу, каб ты засталася,— сказаў я,— але не так... не пад прымусам... Што я табе зрабіў, Эмілія, чаму ты так сябе паводзіш?

Яна адказала:

— Калі хочаш, я пайду ад цябе... найму пакой... Табе давядзецца памагаць мне толькі на першым часе... Я зноў паступлю на работу... машыністкай. Як толькі мне ўдасца знайсці месца. Нічога больш я не буду ў цябе прасіць.

— Ды кінь ты! — закрычаў я.— Я хачу, каб ты засталася... Але не таму, што ў цябе няма іншага выйсця, Эмілія, не таму!

— Не ты мяне змушаеш застацца,— адказала яна, плачучы,— а жыццё...

Я сціскаў яе ў абдымках, а на языку ў мяне зноў круціліся адны і тыя пытанні: чаму яна мяне разлюбіла і, больш таго, стала яшчэ і пагарджаць мною, што ж, урэшце, адбылося, чым я перад ёй правініўся? Але, бачачы яе слёзы і разгубленасць, я нават крыху

супакоіўся. Я падумаў, што цяпер не час гэта высвятляць і што сваімі роспытамі я, відаць, нічога не даб'юся; калі я хачу ведаць праўду, трэба дзейнічаць інакшым, не такім лабавым метадам. Пачакаўшы — Эмілія ў гэты час, адварнуўшыся ад мяне, усё яшчэ моўчкі плакала, — я прапанаваў:

— Паслухай, давай спынім гэту нашу спрэчку і не будзем высвятляць адносіны. Усё адно нічога гэта не дасць, мы толькі будзем траўміраваць адно аднаго. Я не хачу ў цябе больш ні пра што пытацца, па крайняй меры цяпер... Лепш паслухай мяне ўважліва: я ўсё ж згадзіўся пісаць сцэнарыі «Адысеі»... Але Баціста хоча, каб мы над ім працавалі на беразе Неапалітанскага заліва, дзе і будуць адбывацца натурныя здымкі... Таму мы вырашылі паехаць на Капры... Там я не буду табе дакучаць, даю слова... Урэшце, і не змагу, нават каб і хацеў: мне давядзецца цэлымі днямі працаваць разам з рэжысёрам і мы з табой будзем бачыцца толькі за абедам і вячэрай, ды і то не кожны дзень... Капры — цудоўнае месца, у самым разгары лета... Ты адпачнеш, будзеш купацца, гуляць, супакоішся, усё абдумаеш і не спяшаючыся вырашыш, як лепш зрабіць... Твая маці, між іншым, параіла правільна, і табе трэба ўсё абдумаць... А пасля, праз некалькі месяцаў, ты скажаш мне сваё рашэнне, і тады, толькі тады, мы зноў вернемся да гэтай размовы.

Яна ўсё яшчэ сядзела адварнуўшыся, нібыта ёй было непрыемна мяне бачыць. Пасля, амаль супакоіўшыся, спыталася:

— А калі трэба ехаць?

— Хутка, недзе дзён праз дзесяць... Як толькі рэжысёр вернецца з Парыжа.

Хоць я па-ранейшаму трымаў Эмілію ў абдымках і адчуваў яе круглыя і мяккія грудзі, я не рашыўся яе пацалаваць. Яна была такая абыякавая да ўсяго, што проста, відаць, цярпела, калі я яе абдымаў. Але

я яшчэ цешыў сябе надзеяй, што яе царплівасць не азначае яшчэ поўнай абыякавасці. Крыху памаўчаўшы, яна спыталася ўсё тым жа спакойным голасам, у якім, аднак, была чуваць ранейшая варожасць:

— А дзе мы будзем жыць на Капры? У гасцініцы? Я адказаў, хочучы яе абрадаваць:

— Не, не ў гасцініцы, у гасцініцах шумна... У нас ёсць нешта лепшае... Баціста аддае ў наша распараджэнне сваю вілу на ўвесь час работы над сцэнарыем.

І я адразу адчуў — таксама, як некалькі дзён назад, калі паспяшаўся згадзіцца на прапанову Бацісты,— што Эмілія па нейкіх сваіх прычынах з гэтым не згаджаецца. Сапраўды, яна адразу вырвалася з маіх абдымкаў і, адсунуўшыся на край канапы, перапытала:

— На віле ў Бацісты?.. І ты ўжо згадзіўся?

— Згадзіўся. Я думаў, так будзе лепш.

— Разам з намі там будзе жыць і рэжысёр?

— Не, Рэйнгольд пасяліўся ў гасцініцы.

— Туды прыедзе Баціста?

— Баціста? — спытаўся я, глыбока ў душы здзіўлены гэтым яе пытаннем.— Думаю, што ён час ад часу будзе прыязджаць... але ненадоўга, на ўік-энд, на дзень ці на два... каб паглядзець, як ідзе наша работа.

Гэты раз Эмілія нічога не сказала, толькі пакорпалася ў кішэні халата і, дастаўшы хустачку, высмаркалася. Калі яна даставала хустачку, халат у яе расхінуўся. Яна сядзела, паклаўшы нагу на нагу, нібыта саромячыся свайго голага цела, але яе поза ўсё роўна не магла схаваць белага маладога і тугога цела, перад якім, здавалася, бяссільныя ўсе забароны. Эмілія, сама таго не ведаючы, як бы прапаноўвала сябе, і я раптам адчуў нясцерпнае жаданне і на міг уявіў, што магу сціснуць яе ў абдымках і авалодаць ёю.

Але глыбока ў душы я разумеў, што, якое б моцнае ні было маё жаданне, ажыццявіць яго немагчыма,

я толькі глядзеў на яе, пакуль яна выцірала хустачкай нос і вочы, глядзеў амаль спадцішка, нібыта баяўся, што яна заўважыць мой нясціплы пагляд і прысароміць мяне. Злавіўшы сябе на гэтай думцы, я падумаў: да чаго я дажыў — патаемна, як чымсьці забароненым, люблюся голым целама уласнай жонкі, нібы хлапчук, які падглядвае ў шчыліну кабіны на пляжы! Я працягнуў руку і са злосцю захінуў ёй халат. Яна, здавалася, нават гэтага не заўважыла і, схаваўшы хустачку ў кішэню, сказала гэты раз зусім спакойна:

— Я паеду на Капры... але пры адной умове...

— Не смей гаварыць ні пра якія ўмовы... Я не хачу нічога знаць! — нечакана закрычаў я. — Мы паедзем... Але я не жадаю нічога слухаць... А цяпер ідзі, ідзі!

Мусіць, у маім голасе было гэтулькі злосці і шаленства, што яна спалохалася, адразу ўстала і хуценька выйшла з пакоя.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦАТЫ

Настаў дзень ад'езду на Капры. Баціста вырашыў ехаць з намі, каб, як ён гаварыў, прыняць нас, як належыць гасціннаму гаспадару. На вуліцы ля нашага дома мы ўбачылі побач з маёй маленькай малалітражкай чырвоны магутны несерыйны аўтамабіль прадзюсера. Хоць на дварэ быў чэрвень, надвор'е ўсё яшчэ не ўсталявалася, вісеў туман і дзьмуў вецер. Баціста ў скураной куртцы і фланелевых штанах стаяў каля сваёй машыны, размаўляючы з Рэйнгольдам, які, як і кожны прыстойны немец, быў упэўнены, што Італія — краіна сонца, і таму апрануўся ў дарогу даволі лёгка: на ім былі белая палатняная кепачка і баваўняны паласаты касцюм у каланіяльным стылі. Мы з Эміліяй выйшлі з дому ў суправаджэнні швейцара і

нашай служанкі, якія неслі чамаданы; Баціста і Рэйнгольд, убачыўшы нас, падаліся нам насустрач.

— Ну, дык як жа мы пасядзем? — спытаў Баціста, калі мы прывіталіся. І, не чакаючы адказу, сказаў: — Я прапаную, Мальтэні, каб ваша жонка ехала са мной, у маёй машыне, а Рэйнгольд сеў у вашу машыну... Такім чынам, вы ўжо дарогай зможаце пагаварыць пра фільм... Бо,— сказаў ён з усмешкай, але сур'ёзным тонам,— з сённяшняга дня вам трэба працаваць па-сапраўднаму... Сцэнарый павінен быць у мяне ў руках праз два месяцы.

Я мімаволі паглядзеў на Эмілію і ўбачыў, што твар яе раптам скрывіўся, я ўжо раней не раз заўважаў у яе гэту грывасу, якая была прыкметай яе разгубленасці і пратэсту. Але я не звярнуў на гэта ўвагі, не задумаўся над тым, што менавіта такі выраз твару быў у яе, калі яна пачула пра тое, што Баціста зрабіў мне прапанову, між іншым, вельмі разумную.

— Выдатна,— сказаў я, стараючыся з усёй сілы быць вясёлым і жвавым, мне здавалася, што менавіта гэтага вымагаюць абставіны: мы ж накіроўваліся ў прыёмнае падарожжа да мора.— Цудоўна... Эмілія паедзе з вамі, а Рэйнгольд са мной... Але не абяцаю, што размаўляць мы з ім будзем толькі пра сцэнарый.

— Я баюся хуткай язды...— сказала раптам Эмілія.— А вы на сваёй машыне заўсёды носіцеся, як апантаны...

Але Баціста, хуценька ўзяўшы яе пад руку, адказаў:

— Са мной вам нечага баяцца... І наогул, чаго вы баіцеся? Я таксама даражу сваім жыццём.

Сказаўшы гэта, ён ледзь не сілком павёў Эмілію да сваёй машыны. Я згледзеў, што Эмілія разгублена і запытальна пазірае на мяне, і падумаў, а можа, трэба настаяць на тым, каб яна села са мной? Але Баціста мог пакрыўдзіцца: аўтамабільная язда была яго-

най страсцю і, трэба сказаць, вадзіў машыну ён выдатна, таму я і гэты раз змоўчаў. Эмілія ўсё не згаджалася, але ўжо менш рашуча:

— Я хацела б усё ж ехаць у машыне мужа...

Баціста адказаў жартам:

— Чаму абавязкова ў машыне мужа?.. Вы і так цэлымі днямі бываеце са сваім мужам... Сядайце да мяне, а то я пакрыўджуся.

Спрачаючыся, яны падышлі да машыны прадзюсера. Баціста адчыніў дзверцы. Эмілія села на пярэдняе сядзенне, Баціста абышоў машыну, каб сесці з другога боку...

Я глядзеў на іх як у сне і нават уздрыгнуў ад нечаканасці, калі пачуў голас Рэйнгольда:

— Ну што, паехалі?

Апамятаўшыся, я сеў побач з ім і націснуў на стартэр.

Я пачуў, як загудзеў ззаду матор Баціставай машыны, якая кранулася з месца ўслед за намі, пасля яна абагнала нас, ірванулася наперад і пачала аддаляцца па вузкай вулачцы, што спускалася з гары. Я ледзь паспеў разгледзець праз шкло спіны Эміліі і Бацісты — Эмілія і Баціста сядзелі побач, — пасля машына мігнулася яшчэ на павароце і схавалася з вачэй.

Баціста раіў нам пагаварыць у дарозе пра сцэнарый... Не трэба было і раіць: толькі мы выехалі за горад і недзе на сярэдняй скорасці — такой, якую магла развіць мая невялічкая машына, — памчалі па шашы на Формію, як Рэйнгольд, які дагэтуль маўчаў, сказаў з усмешкай:

— Сазнайцеся, Мальтэні, тады, у Бацісты, вы спалохаліся, што вам давядзецца рабіць кінабаявік?

— І цяпер яшчэ гэтага баюся, — абыякава адказаў я, — тым больш што цяпер на італьянскіх кінастудыях пануе іменна такая тэндэнцыя.

— Усё гэта так, але вам баяцца нечага,— сказаў ён, і голас яго нечакана загучаў цвёрда і ўладарна,— мы створым псіхалагічны фільм, цалкам псіхалагічны. Як я ўжо гаварыў вам той раз у Бацісты... я, даражэнькі мой Мальтэні, не маю прывычкі рабіць тое, чаго хочуць прадзюсеры... Я прывык рабіць тое, чаго хачу я сам... У студыі гаспадар я, і ніхто іншы... інакш я адмаўляюся ставіць фільм... Усё вельмі проста, ці не так?

Я адказаў, што ўсё гэта і на самай справе вельмі проста, і ў маім голасе прагучала шчырая радасць, бо калі Рэйнгольд такі незалежны ад прадзюсераў, я лёгка з ім дамоўлюся і работа над сцэнарыем будзе не такая сумная і непрыемная, як звычайна. Крыху памаўчаўшы, Рэйнгольд сказаў:

— Цяпер я хачу пазнаёміць вас з некаторымі сваімі меркаваннямі. Вы можаце весці машыну і адначасова мяне слухаць?

Я адказаў: «Вядома»,— аднак, калі я падрыхтаваўся ўжо слухаць, з палявой дарогі на шашу высунуліся валы, запрэжаныя ў калёсы, і я змушаны быў рэзка звярнуць убок. Машына нахілілася, зрабіўшы зігзаг, і мне з цяжкасцю ўдалося яе выраўняць,— мы ледзь не наскочылі на дрэва.

— Відаць, вам трэба было адказаць: «Вядома, не»,— засмяўся Рэйнгольд.

— Глупства! — сказаў я, засмучаны тым, што здарылася.— Проста валы гэтыя вылезлі на дарогу нечакана... Гаварыце, я вас слухаю.

Рэйнгольда не трэба было прасіць.

— Бачыце, Мальтэні... я згадзіўся паехаць на Капры... таму што мы на самой справе збіраемся рабіць здымкі з прыроды на беразе Неаполітанскага заліва... Але гэта будзе толькі фон... Наогул, мы маглі б нават застацца ў Рыме... Таму што драма Адысея зусім не драма марака, які адкрывае новыя землі, ці

салдата, які вярнуўся дамоў... Гэта драма любога з нас... У гэтым міфе пра Адысея — сапраўдная гісторыя чалавека пэўнага тыпу.

Я сказаў першае, што прыйшло ў галаву:

— У аснове кожнага грэчаскага міфа — чалавечая трагедыя, таму яны і непадуладныя часу. Яны вечныя.

— Вось іменна... інакш кажучы, грэчаскія міфы — алегарычнае адлюстраванне чалавечага жыцця... Што павінны зрабіць мы, сучасныя людзі, каб ажывіць гэтыя старажытныя і далёкія ад нас міфы? Па-першае, вызначыць, якое значэнне яны могуць мець для нас, сучасных людзей, і, па-другое, расшыфраваць, раскрыць, растлумачыць іх значэнне... Але зрабіць гэта трэба цікава, па-свойму, без замілавання і страху перад шэдэўрамі грэчаскай літаратуры, якая створана на аснове гэтых міфаў... Магу прывесці прыклад... Вы, вядома, ведаеце п'есу «Жалоба да твару Электры» О'Ніла, па якой быў пастаўлены фільм.

— Вядома.

— Дык вось, О'Ніл таксама зразумеў тое, што старажытныя міфы трэба тлумачыць па-сучаснаму. Так ён і зрабіў у сваёй п'есе... Але я ўсё ж не люблю «Жалобы да твару Электры»... і ведаеце чаму? О'Ніл спалохаўся Эсхіла. Ён правільна палічыў, што міф пра Арэста можа быць пададзены ў псіхалагічным плане... Але, збаяўшыся тэмы, вельмі ўжо дакладна пераказаў міф... Як прыкладны вучань, калі піша сачыненне ў школьным сшытку ў лінейку... Вельмі ўжо відаць, што О'Ніл пісаў па разлінеенай паперы, Мальтэні.

Рэйнгольд самазадаволена засмяяўся: маўляў, вунь як ён спрытна даў дыхту О'Нілу.

Мы міналі рымскую Кампанью, ехалі блізка ля мора між пакатых пагоркаў, схілы якіх залаціліся спелай пшаніцай, сям-там былі відаць адзінокія разгалістыя дрэвы. Мусіць, мы вельмі адсталі ад Бацісты,

падумаў я: колькі я ні ўглядаўся, уперадзе на дарозе — і прама, і на паваротах — не было відаць ніводнай машыны. Баціста, мусіць, імчаў цяпер, адлічваючы сто кіламетраў у гадзіну, недзе далёка наперадзе, абагнаўшы нас, можа, кіламетраў на пяцьдзесят. Рэйнгольд зноў звярнуўся да мяне:

— Калі О'Ніл зразумеў, што грэчаскія міфы трэба тлумачыць па-сучаснаму, згодна апошніх адкрыццяў псіхалогіі, яму не трэба было так трымацца тэмы, ён павінен быў адысці ад яе, раскрыць яе па-свойму, абнавіць... А ён гэтага не зрабіў, і яго п'еса «Жалоба да твару Электры» атрымалася сумная і халодная... як школьны ўрок.

— А мне яна ўсё ж падабаецца, — не згадзіўся я.

Рэйнгольд, не звярнуўшы ўвагі на тое, што я сказаў, працягваў далей:

— Цяпер мы павінны зрабіць з «Адысейя» тое, што О'Ніл не захачеў ці не змог зрабіць з «Арэстэяй» Эсхіла... Ускрыць яе, як на анатамічным стале, пранікнуць у яе ўнутраны сэнс, разабраць на складаныя часткі, а пасля зноў сабраць у адпаведнасці з патрабаваннямі сучаснасці.

Так і не зразумеўшы, куды хіліць Рэйнгольд, я зноў сказаў першае, што прыйшло ў галаву:

— Унутраны сэнс «Адысеі» ўсім вядомы. Адысей сумуе па доме, сям'і, радзіме, але на яго шляху ўстае столькі розных перашкод, якія не даюць яму хутка вярнуцца на радзіму, дамоў, да сям'і... Вось у чым канфлікт... Відаць, любы ваеннапалонны, любы салдат, які затрымаўся пасля заканчэння вайны па нейкіх прычынах далёка ад радзімы, — таксама своеасаблівы маленькі Адысей.

Рэйнгольд засмяяўся, як усё роўна закудахтаў.

— Я так і чакаў, што вы гэта скажаце — салдат, палонны... Аднак справа зусім не ў тым, Мальтэні... Вы абмяжоўваецеся толькі знешнім, фактычным бо-

кам... Пры такім падыходзе фільм, пастаўлены па «Адысеі», можа аказацца зусім звычайным фільмам «каласаль», прыгодніцкім кінабаявіком, як таго хацеў бы Баціста... Але Баціста — прадзюсер, і зусім зразумела, што ён мае такі погляд... А вы, Мальтэні, вы ж інтэлігент... вы разумны чалавек і павінны паварушыць мазгамі... Паспрабуйце як след падумаць.

— Іменна гэтым я ўвесь дзень і займаюся,— скажаў я, крыху пакрыўджаны.

— Не, вы не хочаце як след падумаць... Ну, падумайце як мае быць, пастарайцеся ўнікнуць глыбей і перш за ўсё ўлічыце, што гісторыя Адысея — гэта гісторыя яго адносін з жонкай.

Гэты раз я прамаўчаў. І Рэйнгольд працягваў далей:

— Што нас больш за ўсё здзіўляе ў «Адысеі»? Марудлівасць, з якой вяртаецца Адысей, тое, што ён траціць на вяртанне дадому дзесяць гадоў... І на працягу гэтых дзесяці гадоў, нягледзячы на каханне да Пенелопы, пра якую ён шмат гаворыць, выкарыстоўвае любы зручны выпадак, каб ёй здрадзіць. Гамер стараецца пераканаць нас, што Адысей толькі і думае пра Пенелопу, толькі і жадае хутчэй спаткацца з ёю... Але ці можна яму верыць, Мальтэні?

— Калі не верыць Гамеру,— адказаў я жартам,— то ўжо зусім не ведаю, каму ж тады верыць.

— Сабе самому, сучасным людзям, якія ўмеюць разгледзець, што схавана за міфам... Мальтэні, я чытаў і перачытваў «Адысею» шмат разоў і прыйшоў да высновы, што ў сапраўднасці Адысей, хоць, магчыма, ён і сам гэтага не ведаў, зусім не хацеў вяртацца дамоў, не імкнуўся хутчэй знайсці сваю Пенелопу... Такі мой вывад, Мальтэні.

Я зноў змаўчаў. Рэйнгольд, падахвочаны маім маўчаннем, гаварыў далей:

— На самай справе Адысей баіцца вяртацца да

жонкі, і пазней мы зразумеем чаму; баючыся гэтага, ён падсвядома сам імкнецца стварыць сабе перашкоды, якія маглі б адцягнуць ягоны зварот дамоў... Яго праславутая любоў да падарожжаў не што іншае, як падсвядомае імкненне падоўжыць сваю вандроўку, ідучы насустрач розным прыгодам, якія на самай справе і падоўжваюць яе... Вяртанню Адысея перашкаджаюць не Сцыла і Харыбда, не Каліпса і феакі, не Паліфем і Цырцэя, нават не багі; вяртанню яго перашкаджае падсвядомае жаданне самога Адысея, яно падказвае яму адну за адной зручныя прычыны, каб на год затрымацца ў адным месцы, на некалькі гадоў у другім і гэтак далей...

Ага, вось да чаго хіліў Рэйнгольд: гэта была тыповая фрэйдысцкая інтэрпрэтацыя класікі. Я толькі здзівіўся, што не здагадаўся пра гэта раней, Рэйнгольд жа — немец, свае першыя крокі ён зрабіў у Берліне ў той час, калі пачаў набываць папулярнасць Фрэйд, пасля пераехаў у Злучаныя Штаты, дзе псіх-аналіз у вялікай пашане; вядома, што ён робіць спробу прымяніць метады Фрэйда нават да такога героя, як Адысей, якому не ўласцівы вялікія перажыванні. Я сказаў зусім абыякава:

— Вельмі здрава прыдуманна... Але мне не ўсё яшчэ зразумела...

— Адну хвілінку, Мальтэні, адну хвілінку... Як гэта зусім відавочна пры такой маёй інтэрпрэтацыі, якая, я думаю, адзіна правільная, «Адысея», згодна адкрыццям сучаснай псіхалогіі, уяўляе сабой вельмі асабістую гісторыю, гісторыю разладу адной сямейнай пары... Адысей доўгі час пакутуе і разам з тым сам павялічвае гэты разлад, пакуль нарэшце пасля дзесяці гадоў унутранай барацьбы яму не ўдаецца знайсці выйсця, хоць для гэтага яму даводзіцца вярнуцца да той сітуацыі, якая гэты разлад і ўчыніла. Карацей кажучы, дзесяць гадоў Адысей сам выдумвае ўсялякія

прычыны, каб толькі не варочацца да сваёй жонкі... Ён нават не раз спрабуе звязаць свой лёс з іншымі жанчынамі... Але нарэшце яму ўдаецца перамагчы сябе, і ён вяртаецца... Вяртанне Адысея якраз і азначае, што ён змірыўся са становішчам, праз якое паехаў і доўга не хацеў вяртацца.

— З якім становішчам? — спытаўся я, гэты раз і сапраўды здзівіўшыся.— Няўжо Адысей паехаў не для таго, каб прыняць удзел у Траянскай вайне?

— Гэта толькі знешні бок падзей, знешні бок...— нецярпліва паўтарыў Рэйнгольд.— Але пра становішча на Ітацы да таго, як Адысей паехаў на вайну, пра жаніхоў і ўсё іншае я скажу пасля таго, як растлумачу прычыны, з-за якіх Адысей не хоча варочацца на Ітаку і баіцца сустрэчы з жонкай... А пакуль што мне б хацелася падкрэсліць першую важную акалічнасць: «Адысея» — не апісанне прыгод ці якіх-небудзь знешніх падзей, якія адбываюцца ў розных краінах, хоць Гамер і хацеў бы прымусіць нас у гэта паверыць... А наадварот, апісанне асабістай душэўнай драмы Адысея... І ўсё, што адбываецца ў «Адысеі», — толькі адлюстраванне падсвядомых пачуццяў... Вы, вядома, знаёмы з вучэннем, Мальтэні?

— Не вельмі.

— Дык вось, Фрэйд будзе нашым правадніком у складаным унутраным свеце Адысея, а не які-небудзь Берар з яго геаграфічнымі картамі і філалогіяй, якая нічога не можа растлумачыць... І замест Міжземнага мора мы пачнём даследаваць душу Адысея... ці, больш дакладна, яго падсвядомасць.

Адчуваючы, як мяне працінае злосць, я сказаў, мажліва, вельмі рэзка:

— Але чаго ехаць тады на Капры, калі размова пойдзе пра звычайную будуарную драму... Мы выдатна маглі б працаваць і ў мэбляваным пакоі ў адным з новых раёнаў Рыма!

Пачуўшы гэта, Рэйнгольд кінуў на мяне здзіўлены і разам з тым абражаны пагляд, і я пачуў яго nepřыемны смех — так смяюцца, калі хочуць, каб спрэчка, якая можа кешка скончыцца, звялася на жарт.

— Давайце лепш працягнем нашу размову на Капры, у спакойных абставінах, — сказаў ён і прыглушыў свой смех. — Вы, Мальтэні, не можаце адначасова весці машыну і размову пра «Адысею»... Дык лепш ужо вядзіце машыну, а я палюбуюся цудоўным пейзажам.

Я пабаяўся яму супярэчыць, і амаль гадзіну мы ехалі моўчкі. Мінулі старажытныя Панційскія балоты; справа ля дарогі цягнуўся канал з амаль нерухомай, стаячай вадой, злева зелянела абводненая нізіна, мільганула Чыстэрна, за ёй Тэрачына. Далей дарога пайшла па самым беразе мора, уздоўж невысокіх, камяністых, выпаленых сонцам гор. Мора было неспакойнае, за жоўтымі і чорнымі прыбярэжнымі дзюнамі яно здавалася мутна-зялёным, відаць, яго скаламуціла нядаўняя бура, якая падняла з дна пласты пяску. Цяжкія хвалі, ляніва ўздымаючыся, набягалі на вузкі пляж, заліваючы яго белай, нібыта мыльнай, пенай. Далей ад берага мора было зацягнута рабізнай і здавалася ўжо не зялёным, а сінім, амаль фіялетавым. Пад парывамі ветру, то знікаючы, то зноў паяўляючыся, па ім прабягалі беласнежныя жывёліны. І неба было такое ж неспакойнае, без ніякага парадку ў розныя бакі плылі белыя воблакі-пачвары, між імі ў разрывах пад яркім сонцам ззяў чысты блакіт, кружылі чайкі, падалі, як падстрэленыя, уніз і зноў узляталі ўгору, пасля луналі над вадой, нібы стараючыся прытасаваць свой лёт да парываў ветру, які кожны міг мяняў свой напрамак. Я вёў машыну, не зводзячы вачэй з гэтага марскога пейзажу, і раптам, зусім нечакана, нібы ў адказ на дакоры сумлення, выкліканыя здзіўленым і пакрыўджаным позіркам, які кінуў на

мяне Рэйнгольд, калі я назваў яго тлумачэнне «Адысеі» будуарнай драмай, рашыў, што я меў рацыю — бо мне здавалася, што ў гэтым моры, расквечаным сакавітымі жывымі фарбамі, пад гэтым яркім небам, ля гэтага пустэльнага берага я бачу чорныя караблі Адысея, якія трымаюць свой шлях да яшчэ нікому не вядомых зямель Міжземнамор'я. Гамер хацеў стварыць вобраз такога ж мора, такога ж неба і такога ж узбярэжжа, і героі яго самі былі падобныя на гэту прыроду, якая надзяліла іх класічнай прастатой і надзвычайным пачуццём меры. Вось і ўсё. І больш нічога! А цяпер Рэйнгольд хоча ператварыць гэты яркі і маляўнічы свет, абвеены свежымі вятрамі, шчодра заліты сонцам, заселены мудрымі і хітрымі жыццярадаснымі істотамі, у нейкі шэры, бясколерны і бясформенны, пазбаўлены і сонца і паветра свет падсвядомага — у тайнікі душы Адысея. Выходзіць, «Адысея» зусім не расказ пра цудоўныя падарожжы, якія садзейнічалі адкрыццю Міжземнамор'я ў легендарным маленстве чалавецтва, а бясконцае капанне ў тайніках душы, апісанне драмы сучаснага чалавека, які заблытаўся ў супярэчнасцях і знаходзіцца на мяжы псіхазу. Як бы падводзячы вынікі свайго роздуму, я падумаў, што, відаць, цяжка было б знайсці больш неадпаведнага мне сааўтара; да звычайнага жадання ўсё мяняць без ніякай патрэбы, якое бывае ў кіношнікаў, прытым мяняць у горшы бок, у дадзеным выпадку далучалася яшчэ нейкая змрочнасць, якая характэрна толькі механічнаму і абстрактнаму псіхааналізу. І ў дадатак да ўсяго эксперымент гэты праводзіўся над такім надзвычай ясным і светлым творам, як «Адысея».

Цяпер мы ехалі амаль па самым беразе мора; уздоўж дарогі, амаль побач з прыбярэжным пяском спляталіся зялёныя лозы густага вінаградніку, а за ім цямнеў закіданы абломкамі старых скал вузкі пляж,

на які час ад часу, ззяючы пенай, марудна насоўваліся хвалі. Я рэзка затармазіў і сказаў:

— Трэба крыху размяць ногі.

Мы выйшлі з машыны, і я пакрочыў па сцяжынкы, якая, перасякаючы вінаграднік, вяла да пляжа. Нібы апраўдваючыся, я сказаў Рэйнгольду:

— Я цэлых восем месяцаў прасядзеў дома, запёрты... з мінулага года не бачыў мора... хадземце на хвілінку на пляж.

Ён ішоў за мной моўчкі, усё яшчэ пакрыўджаны і змрочны. Мы не прайшлі і паўсотні метраў, як сцяжынка, што вяла ўздоўж вінаградніку, упёрлася ў прыбярэжны пясок. Нежывы і манатонны шум матора змяніўся цяпер то ціхім, то гулкім рокатам хваль; грувасцячыся хаатычна, яны набягалі адна на адну і разбіваліся аб бераг. Я прайшоў па пляжы, стараючыся не трапляць пад хвалі, што каціліся і каціліся на яго, пасля спыніўся і доўга стаяў нерухома на пясчаным узгорку, узіраючыся ў гарызонт. Я адчуваў, што пакрыўдзіў Рэйнгольда і павінен як мага ветлівей зноў прадоўжыць нашу размову, бо ён гэтага чакае. Мне вельмі не хацелася абрываць той роздум, які раптам апанаваў мяне, калі я любавалася бяскрайнім марскім прасторам, але я ўрэшце рашыўся.

— Даруйце мне, Рэйнгольд, — нечакана сказаў я, — некалькі мінут назад я, мусіць, не вельмі ўдала выказаўся... але, гаворачы шчыра, ваша інтэрпрэтацыя здалася мне не зусім пераканаўчай... Калі хочаце, растлумачу вам чаму.

Ён адразу ж ахвотна адказаў:

— Калі ласка... растлумачце... Спрэчкі ж складаюць частку нашай работы, ці не так?

— Ну, добра, — працягваў я, не глядзячы на яго, — дапусцім, што «Адысею» можна вытлумачаць і так, як робіце вы, хоць у гэтым я зусім не перакананы... І ўсё ж характэрнай рысай гамераўскіх паэм і наогул

антычнага мастацтва з'яўляецца тое, што любое тлумачэнне, як ваша, ды і шмат іншых, якія могуць прыйсці ў галаву нам, сучасным людзям, павінна пацвярджацца строга закончанай формай гэтых твораў, напоўненай, я б сказаў, глыбокім зместам.— Мяне раптам хапіла злосць, і я дадаў: — Я хачу сказаць, што характэрна «Адысеі» менавіта і заключаецца ў вернасці рэальнаму свету, такому, які ён ёсць у сапраўднасці. І гэту закончаную форму гамераўскай «Адысеі» нельга перайначваць ні поўнасцю, ні часткова — яе трэба ці прыняць, ці наогул адмовіцца ад думкі ставіць фільмы па Гамеру. Карацей кажучы,— закончыў я, паранейшаму гледзячы не на Рэйнгольда, а на мора,— свет Гамера — гэта рэальны свет... Гамер належаў цывілізацыі, якая развівалася ў поўнай гармоніі з прыродай, а не ў супярэчнасці з ёю... Таму Гамер верыў у рэальнасць нашага свету і бачыў яго рэальна, так, як ён яго ўяўляў. Таму і мы павінны бачыць яго такім, які ён ёсць, верыць у яго так, як верыў Гамер, разумець яго літаральна, не шукаючы ў ім схаванага, патаемнага сэнсу.

Я змоўк, але не супакоіўся, а, наадварот, яшчэ больш раззлаваўся: спроба растлумачыць свой пункт погляду пакінула ў мяне пачуццё марнасці маіх намаганняў. І сапраўды, адразу пачуўся адказ Рэйнгольда з яго звычайным смяшком, гэты раз нават пераможным:

— Экстраспектыўна, экстраспектыўна!.. Вы, Мальтэні, як усе жыхары поўдня, экстраспектыўны і не разумееце таго, хто інтраспектыўны... Але ў гэтым няма нічога благага... проста я інтраспектыўны, а вы экстраспектыўны... Я менавіта таму і выбраў вас... вы ўраўнаважыце сваёй экстраспектыўнасцю маю інтраспектыўнасць... Вось убачыце, мы з вамі выдатна паладзім...

Я ўжо збіраўся яму адказаць, і, думаю, мой адказ,

відаць, зноў бы яго пакрыўдзіў, бо я адчуваў, як мяне разбірае злосць, выкліканая яго тупой упартасцю, але раптам пачуў у сябе за плячыма добра знаёмы голас:

— Рэйнгольд, Мальтэні... што вы тут робіце?.. Дыхаеце свежым марскім паветрам?

Я павярнуўся і ўбачыў на адным з пясчаных пагоркаў дзве выразныя ў яркім ранішнім святле постаці — Бацісту і Эмілію. Баціста спяшаўся да нас, махаючы рукой — вітаў. Эмілія ішла за ім не спяшаючыся і апусціўшы галаву. Баціста здаваўся яшчэ больш вясёлым і самаўпэўненым, чымся звычайна, а вось увесь воблік Эміліі паказваў, што яна незадаволеная, разгубленая і ледзь стрымлівае агіду.

Крыху здзіўлены, я крыкнуў Бацісту:

— А мы думалі, вы намнога нас апярэдзілі... можа, ужо ў Форміі ці яшчэ далей!

— Мы далі круг...— бесцырымонна адказаў Баціста,— я хацеў паказаць вашай жонцы адзін з зямельных участкаў каля Рыма, дзе я будую вілу... пасля нас некалькі разоў затрымлівалі шлагбаумы ля чыгуначных пераездаў.— І, павярнуўшыся да Рэйнгольда, ён спытаўся: — Усё ў парадку, Рэйнгольд?.. Гаварылі пра «Адысею»?

— Усё ў парадку,— адказаў у такім жа тэлеграфным стылі Рэйнгольд з-пад казырка сваёй палатнянай кепачкі. Відаць, з'яўленне Бацісты яго злавала: яму хацелася прадоўжыць размову са мной.

— Вось і цудоўна, проста цудоўна.— Баціста фамільярна падхапіў нас пад рукі і пацягнуў да Эміліі, якая стаяла побач на пляжы.— Дык вось,— дадаў ён галантна, ад чаго мяне аж скаланула,— дык вось, мілая сінёра, вам неабходна зрабіць выбар... Дзе мы будзем абедаць, у Неапалі ці ў Форміі?.. Рашайце.

Эмілія ўздрыгнула і сказала:

— Рашайце вы... мне ўсё роўна.

— О не, рашаць павінна, чорт вазьмі, дама.

— Тады паабедаем у Неапалі, у мяне яшчэ няма апетыту.

— Цудоўна, значыць, у Неапалі... Рыбны суп з таматнай прыправай... аркестрык: «О, маё сонца». — Баціста быў вельмі вясёлы.

— У колькі гадзін адплывае параход на Капры? — спытаў Рэйнгольд.

— А палове трэцяй. Бадай, нам пара ехаць, — сказаў Баціста, пакінуў нас і пашыбаваў на дарогу.

Рэйнгольд накіраваўся за ім і, дагнаўшы, пайшоў побач. Эмілія, нібы хочучы прапусціць іх наперад, нейкі час стаяла нерухома — зрабіла выгляд, што глядзіць на мора. Але, як я толькі параўняўся з ёю, яна схапіла мяне за руку і зашаптала:

— Цяпер я сяду ў тваю машыну... калі ласка, не парэч.

Мяне здзівіў яе палахлівы тон.

— А што здарылася?

— Нічога... Баціста вельмі хутка гоніць машыну.

Мы моўчкі пайшлі па сцяжынцы. Калі мы выйшлі на дарогу і наблізіліся да машын, Эмілія рашуча накіравалася да маёй малалітражкі.

— Як? — закрычаў Баціста. — Няўжо вы не паедзеце са мной?

Я павярнуўся: Баціста стаяў ля расчыненых дзверцаў сваёй машыны пасярод залітай сонцам дарогі. Рэйнгольд у нерашучасці спыніўся між дзвюма машынамі і глядзеў на нас. Эмілія ціха сказала:

— Цяпер я паеду з мужам... Сустрэнемся ў Неапалі.

Я чакаў, што Баціста саступіць, не настойваючы, і вельмі здзівіўся, калі ён кінуўся нам насустрач.

— Сінёра, вы будзеце з мужам на Капры аж два месяцы... А я, — сказаў ён ціха, каб не пачуў рэжысёр, — вельмі доўга знаходзіўся ў кампаніі Рэйнгольда ў Рыме і магу вас запэўніць, што было не вельмі ве-

села... Ваш муж, вядома, не будзе супраць, калі вы па-
дзеце са мной, ці не так, Мальтэні?

Мне толькі засталася перамагчы сябе і адказаць:

— Не буду... Вось толькі Эмілія баіцца, што вы
вельмі хутка гоніце машыну.

— Буду ехаць, як чарапаха,— пажартаваў Баціс-
та.— Але прашу вас, не пакідайце мяне сам-насам з
Рэйнгольдам.— Ён зноў загаварыў ціха.— Каб вы ве-
далі, як з ім сумна... увесь час толькі і гаворыць пра
кіно.

Не ведаю, чаму я згадзіўся з ім у тую хвіліну. Ві-
даць, падумаў, што не варта псаваць настрой Бацісту
такой дробяззю. Так ці інакш, але я сказаў:

— Ідзі, Эмілія, няўжо ты не хочаш абрадаваць
Бацісту?.. Да таго ж ён мае рацыю,— дадаў я, усмі-
хаючыся,— з гэтым Рэйнгольдам нельга ні пра што
гаварыць, толькі пра кіно.

— Вось іменна,— задаволена адказаў Баціста.
Пасля ён узяў Эмілію пад руку, высока, амаль пад
паху: — Пойдзем, мілая сіньёра, не трэба ўпарціцца...
я абяцаю вам ехаць паціху.

Эмілія глянула на мяне — што было ў яе позірку,
я зразумеў не адразу,— пасля ціха сказала:

— Ну, калі гэта гаворыш мне ты...

Пасля з нечаканай рашучасцю павярнулася і, ска-
заўшы: «Ну дык пойдзем»,— пайшла з Бацістам, які
ўсё яшчэ моцна трымаў яе пад руку, нібы баяўся, што
яна ад яго ўцячэ. Я стаяў у нерашучасці ля сваёй
машыны і глядзеў ім услед. Эмілія ішла побач з пры-
садзістым Бацістам, які быў намнога ніжэйшы за яе
ростам, але, нягледзячы на вялую паходку Эміліі, бы-
ла ў ёй нейкая загадкавая пажадлівасць; Эмілія зда-
лася мне ў тую хвіліну вельмі прыгожай, і прыгажосць
яе надзвычай гарманіравала з іскрыстым морам і яр-
ка-блакітным небам, на фоне якіх выразна вылуча-
лася яе фігура. Але ў прыгажосці Эміліі адчувалася

нейкая збянтэжанасць, нейкі ўнутраны пратэст, і я не ведаў — чаму? Пасля — я ўсё яшчэ глядзеў ёй услед і ў мяне мільгнула думка: «Дурань... можа, яна хацела астацца з табой... каб пагаварыць, урэшце высветліць адносіны, адкрыць табе душу, сказаць, што кахае цябе... а ты змусіў яе пайсці з Бацістам!» Пры такой думцы ў мяне сціснула сэрца, і я падняў руку, нібыта збіраючыся клікнуць Эмілію. Але ўжо было позна: яна садзілася ў машыну Бацісты, той прыладжваўся побач з ёй, а насустрач мне ішоў Рэйнгольд. Я таксама сеў у сваю машыну, Рэйнгольд уладкаваўся на сядзенні побач са мной. У гэту хвіліну машына Бацісты прамчалася міма нас і хутка, як чорная кропка, знікла ўдалечыні.

Відаць, Рэйнгольд заўважыў, што я раззлаваны; замест таго каб весці далей нашу размову пра «Адысею» — чаго я вельмі не хацеў, — ён, насунуўшы кепку на вочы, адваліўся на спінку сядзення, супакоіўся і вельмі хутка заснуў. Я моўчкі вёў машыну, выціскаючы з матора сваёй слабенькай малалітражкі ўсё, што можна, і з кожнай мінутай злаваўся ўсё больш і больш.

Мора засталася ззаду, і дарога цяпер пайшла між пазалочаных сонцам палёў. Каб гэта раней, як бы я захапляўся і густымі дрэвамі, якія спляталі над нашымі галовамі адмысловы шацёр, а на зямлі стваралі жывы шумлівы калідор з лістоты, і срабрыста-шэрымі алівамі, што раслі па чырванаватых адхонах, і апельсінавымі гаямі, дзе сярод бліскучай цёмнай лістоты ззялі золатам плады, і сялянскімі хатамі, адзінокімі, старымі, пачарнелымі ад часу, і сціртамі светла-залацістай саломы, якія тырчалі непадалёк ад хат! Але я гнаў машыну, не заўважаючы нічога навокал і з кожнай хвілінай адчуваючы сябе ўсё больш прыгнечаным. Я не шукаў прычыны таго, што са мной адбывалася, але яна безумоўна была недзе глыбей, чым

звычайнае раскаянне ў сваёй уступцы Бацісту, у тым, што сам дазволіў Эміліі ехаць у яго машыне; між іншым, калі б я нават і хацеў знайсці ўсяму гэтаму якое-небудзь апраўданне, свядомасць мая была настолькі затуманена лютасцю і злосцю, што я ўсё адно не змог бы гэтага зрабіць. Бываюць такія прыпадкі нястрымных нервовых канвульсій, якія доўжацца столькі, колькі ім належыць, пасля пачынаюць паступова слабець і нарэшце мінаюць, пакідаючы хворага зусім разбітага і аслабелага. Так і мая злосць: пакуль я гнаў машыну праз палі, лес, пагоркі і даліны, яна, дасягнуўшы апагея, пачала пакрыху слабець і нарэшце, калі мы пад'язджалі ўжо да Неапаля, зусім знікла. Цяпер мы стрымгалоў ляцелі з пагорка да мора. Дарога пайшла сярод піній і магнолій, наперадзе ўжо відаць была блакітная роўнядзь заліва. Я адчуў сябе саслабелым і пустым — так адчувае сябе, відаць, эпілептык, што перанёс небяспечны прыпадак, які доўга трос і цела яго і душу.

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦАТЫ

Віла Бацісты, як ён паведаміў нам пасля прыезду на Капры, знаходзілася далёка ад цэнтральнай плошчы гарадка, у зацішлівым кутку ўзбярэжжа, на тым баку Капры, адкуль відаць Сарэнта. Правёўшы Рэйнгольда да гасцініцы, Баціста, Эмілія і я накіраваліся па вузкай вулачцы да вілы.

Вулачка вывела нас у цяністую алею, якая агінала ўвесь востраў. Сутонавалася, і пад алеандрамі, што дружна ўзяліся цвісці, па вымашчаных цэглай дарожках, якія цягнуліся ўздоўж садовай агароджы, у вачэрняй цішы паволі прагульвалася некалькі турыстаў. Недзе далёка ўнізе скрозь шаты піній і ражковых дрэў нечакана заблішчэла незвычайна яркае густа-

блакітнае мора, якое асвятлялі халодныя промні вячэрняга сонца. Я ішоў за Бацістам і Эміліяй, раз-пораз спыняючыся, каб палюбавацца прыгажосцю прыроды, і ўпершыню за апошні час ледзь не са здзіўленнем адчуваў, як сэрца ў мяне напаўняецца калі не радасцю, то, ва ўсялякім выпадку, сцішанасцю і спакоем. Мы прайшлі да канца ўсю алею, потым збочылі на другую, больш вузкую і цямнейшую. На павароце перад намі раптам адкрылася марская прастора і скалы Фаральёні, і я з радасцю пачуў, як Эмілія ўскрыкнула ад захаплення. На Капры яна была першы раз і дагэтуль усю дарогу маўчала. А гэтыя два велізарныя чырвоныя ўцёсы, якія ўздымаліся сярод вады, адсюль, з вышыні, стваралі дзіўнае ўражанне — яны былі падобныя на метэарыты, што ўпалі з неба на неабсяжную роўнядзь мора. Я таксама быў зачараваны рэдкай прыгажосцю і сказаў Эміліі, што на ўцёсах Фаральёні водзяцца яшчаркі, якіх нідзе больш не сустранеш: яны блакітнага колеру, таму што над імі блакітнае неба, а пад імі — блакітнае мора. Эмілія слухала мяне з цікавасцю, нібыта забыўшыся на хвіліну пра сваю варожасць, і ў мяне зноў паявілася надзея на наша прымірэнне. Блакітная яшчарка, якая жыве ў расколінах гэтых уцёсаў і пра якую я толькі што расказваў, раптам вырасла ў маім уяўленні ў нейкі сімвал. Хто ведае, якія б зрабіліся мы самі, калі б засталіся надоўга на востраве; спакойнае жыццё ля самага мора ачысціла б паступова нашы душы ад копаці, тужлівых гарадскіх думак; душы і пачуцці ў нас сталі б такія ж ясныя, падсвечаныя знутры блакітам, як мора, як неба — як усё светлае, радаснае і чыстае.

Мінуўшы скалы Фаральёні, сцяжынка пачала віляць між крутых камяністых абрываў, дзе не было ніякай расліннасці, дзе не было відаць ні віл, ні садоў. Нарэшце ў пустынным кутку мы ўбачылі доўгі і нізкі

белы будынак з шырокай тэрасай з боку мора. Гэта і была віла Бацісты.

Яна выглядала невялікай — усяго тры пакоі, калі не лічыць гасцінай, якая выходзіла на тэрасу. Баціста ішоў наперадзе, і амаль пры кожным зручным выпадку, выхваляючыся, стараўся падкрэсліць, што ён гаспадар гэтай вілы, тлумачачы нам, што сам ён тут ніколі яшчэ не жыў, што вілу гэту набыў з год назад — яна перайшла да яго ад даўжніка як кампенсацыя пазыкі. Ён стараўся паказаць, што да нашага прыезду паклапаціўся пра кожную дробязь: у гасцінай стаялі вазы з кветкамі, нацёрты да бляску паркет яшчэ густа пахнуў воскам, а на кухні ля пліты завіхалася жонка вартаўніка — рыхтавала вячэру. Баціста, здавалася, хацеў прадэманстраваць усе, без выключэння, даброты сваёй вілы: ён змусіў нас заглянуць ва ўсе каморкі і настолькі быў шчодры ў сваёй гасціннасці, што расчыняў шафы і пытаўся ў Эміліі, ці хопіць вешалак на адзенне. Пасля мы вярнуліся ў гасціную. Эмілія сказала, што пойдзе пераапранацца, і адразу выйшла. Я хацеў быў пайсці за ёю, але Баціста мяне затрымаў. Ён сеў у крэсла і запрасіў жэстам сесці і мяне... Закурыўшы сігару, ён нечакана спытаў:

— Скажыце, Мальтэні, што вы думаеце пра Рэйнгольда?

Здзіўлены, я адказаў:

— Ведаеце, цяжка сказаць... Я мала яго знаю і не магу зрабіць ніякага вываду... Але мне здаецца, што ён чалавек сур'ёзны... яго лічаць вопытным рэжысёрам...

Баціста падумаў, пасля сказаў:

— Паслухайце, Мальтэні, я таксама з ім мала знаёмы, але ўсё ж больш ці менш ведаю, пра што ён думае і чаго хоча... І перш-наперш ён немец, ці не так? А мы з вамі італьянцы — розны свет, розны светапогляд, светаадчуванне.

Я прамаўчаў. Баціста, як звычайна, пачаў здалёку, з таго, што не датычыла яго фінансавых інтарэсаў; я рашыў счакаць і паглядзець, куды ён хіліць.

Ён працягваў:

— Дык вось, Мальтэні, я рашыў, што разам з Рэйнгольдам павінны працаваць вы, італьянец, менавіта таму, што бачу: ён зусім не такі, як мы з вамі... Вам, Мальтэні, я давяраю і, перш чым паехаць — а ехаць мне, на жаль, давядзецца вельмі хутка, — хачу вас пра тое-сёе папярэдзіць.

— Гаварыце, я вас слухаю, — адказаў я нехаця.

— Я назіраў за Рэйнгольдам, — сказаў Баціста, — у час нашых гаворак наконт фільма... Ён ці згаджаецца са мной, ці маўчыць... Але я цяпер вельмі добра ведаю людзей, каб ім верыць, калі яны пачынаюць сябе так паводзіць... Вы, мастакі, усе без выключэння, больш ці менш аднадушна лічыце, што прадзюсеры — толькі дзялкі, і больш нічога... Не супярэчце, Мальтэні, і вы так думаеце, і, вядома, так думае і Рэйнгольд... Але гэта так толькі да пэўнай ступені... Можа, Рэйнгольд спадзяецца, што яму ўдасца ўсыпіць маю пільнасць сваімі пасіўнымі паводзінамі... але я напaгaтoвe... Я не сяджу, развесіўшы вушы, Мальтэні...

— Карацей кажучы, — спытаўся я рэзка, — вы не давяраеце Рэйнгольду?

— Я яму веру і ў той жа час не веру... Я яму давяраю як спецыялісту, як майстру сваёй справы... Але я не давяраю яму як немцу, як чалавеку іншага свету, які вельмі адрозніваецца ад нашага... І яшчэ, — Баціста паклаў сігару на край попельніцы і паглядзеў мне ў вочы, — і яшчэ, Мальтэні, я хачу аўтарытэтна сказаць вам, што мне патрэбен фільм як мага больш падобны на «Адысею» Гамера. Чаго хацеў Гамер у сваёй «Адысеі»? Ён хацеў сказаць прыгодніцкую аповесць, якая ўвесь час трымала б чытача ў напружанні... Гісторыю, якая, так сказаць, уздзеінічала б

на думкі і ўяўленні. Вось чаго хацеў Гамер. І я патрабую, каб вы засталіся верныя Гамеру... У Гамера ў «Адысеі» веліканы, цуды, буры, чарадзейкі, пачвары...

— Але яны будуць і ў нас,— сказаў я, крыху здзіўлены.

— Яны будуць і ў нас, яны будуць і ў нас...— раптам са злосцю перадражніў мяне Баціста.— Вы што, Мальтэні, лічыце мяне за дурня?.. Але ж я не дурань!

Ён павысіў голас і са злосцю ўтаропіўся на мяне. Я быў здзіўлены гэтым ягоным прылівам злосці, а яшчэ больш вынослівасцю Бацісты: цэлы дзень ён вёў машыну, пасля яго гайдала на параходзе ад Неапаля да Капры, і цяпер замест таго, каб адпачыць, як зрабіў бы я на яго месцы, ён яшчэ здольны спрачацца аб намерах Рэйнгольда!

Я сказаў абыякава:

— Але адкуль вы ўзялі, што я вас лічу за... дурня?

— Я мяркую па вашых паводзінах, Мальтэні, ды і Рэйнгольда бачу наскрозь...

— Што вы хочаце гэтым сказаць?

Крыху супакоіўшыся, Баціста зноў закурываў і прадоўжываў:

— Вы помніце той дзень, калі ўпершыню сустрэліся з Рэйнгольдам у маім кабінёце... Вы тады яшчэ казалі, што не падыходзіце для работы над займальным фільмам, ці не так?

— Здаецца, так.

— А што вам адказаў Рэйнгольд, жадаючы вас супакоіць?

— Цяпер не прыпомню...

— Магу гэта асвятлыць у вашай памяці... Рэйнгольд вам сказаў, каб вы не хваляваліся... што ён збіраецца ставіць псіхалагічны фільм... фільм аб сямейных адносінах між Адысеем і Пенелопай... Ці не так?

Я зноў здзівіўся: Баціста, выходзіць, куды больш кемлівы, чым можна было б падумаць, калі ўлічваць

ягоную знешнюю грубасць і некультурнасць. Я пацвердзіў:

— Так, здаецца, ён сапраўды гаварыў нешта ў гэтым плане.

— Дык вось, паколькі сцэнарый яшчэ не пачаты і нічога дагэтуль не зроблена, я лічу сваім абавязкам папярэдзіць вас самым сур'ёзным чынам: для мяне паэма Гамера — не гісторыя сямейных адносін між Адысеем і Пенелопай.

Я нічога на гэта не адказаў, і Баціста, крыху памаўчаўшы, прадоўжыў:

— Калі я хачу паставіць фільм пра адносіны паміж мужам і жонкай, я бяру які-небудзь сучасны раман і, нікуды не выязджаючы з Рыма, здымаю фільм у спальнях і гасціных квартала Парыолі... І тады мне не патрэбны ні Гамер, ні яго «Адысея». Вы зразумелі, Мальтэні?

— Ну вядома, зразумеў.

— Адносіны паміж мужам і жонкай мяне цяпер не цікавяць, вы зразумелі, Мальтэні?.. «Адысея» — гэта гісторыя вандровак Адысея, і мне патрэбен фільм іменна пра ягоныя вандроўкі... І каб у вас не было ніякага сумнення, мне патрэбен займальны фільм, Мальтэні, зай-маль-ны! Вы зразумелі?

— Не клапаціцеся, — сказаў я, бо ўжо гэта размова пачынала мне надакучаць, — вы будзеце мець займальны фільм.

Баціста шпурнуў сігару і сказаў звычайным тонам:

— А я і не клапачуся, бо, апрача ўсяго, грошы-то плачу я... Вы павінны зразумець, Мальтэні, я гавару гэта, каб наперад выключыць усялякія непаразуменні... Бярыцеся за работу заўтра ж раніцай. Я хацеў вас своечасова папярэдзіць: гэта датычыць і ваших уласных інтарэсаў... Я вам давяраю, Мальтэні, і хачу, каб, працуючы з Рэйнгольдам, вы, так сказаць, прадстаўлялі мяне... Вы павінны напамінаць Рэйнгольду кож-

ны раз, калі ў гэтым узнікне неабходнасць, што «Адысея» падабаецца і заўсёды падабалася людзям таму, што яна прасякнута паэзіяй... І я хачу, каб гэта паэзія цалкам і поўнасьцю была захавана ў фільме...

Я зразумеў, што Баціста зусім супакоіўся: на самай справе, цяпер ён загаварыў ужо не пра займальны фільм, якога ад нас патрабаваў, а пра паэзію. Пасля кароткага экскурса ў няшчасны край, дзе пануе адзін толькі касавы поспех, мы зноў падняліся ў завоблачныя вышыні мастацтва і духоўных інтарэсаў. Хутчэй з грывасай болю, чым з усмешкай, я сказаў:

— Не сумнявайцеся, Баціста, мы вам падорым усю паэзію Гамера ці, па крайняй меры, гэтулькі, колькі зможам з яго выціснуць.

— Цудоўна, цудоўна, не варта больш пра гэта гаварыць!

Баціста, пацягваючыся, падняўся са свайго крэсла, паглядзеў на гадзіннік і, буркнуўшы, што хоча прывесці сябе ў парадак перад вячэрай, выйшаў. Я астаўся адзін.

Спачатку я таксама хацеў пайсці ў свой пакой, каб пераапануцца перад вячэрай. Але размова з Бацістам усхвалявала мяне, я хутка забыўся на свой намер і пачаў машынальна хадзіць па гасцінай узад-уперад. На самай справе, усё тое, пра што сказаў Баціста, змусіла мяне ўпершыню задумацца над тым, якую цяжкую работу я, даволі легкадумна, клапацячыся пра матэрыяльныя выгоды, узваліў сабе на плечы. І мне здавалася, што я ўжо цяпер наперад адчуваю тую страшэнную стому, якую мне давядзецца зведаць у канцы работы над сцэнарыем. Нашто ўсё гэта? — думаў я. Нашто мне асуджаць сябе на такую непрыемную і цяжкую работу, на спрэчкі, якія, безумоўна, будуць узнікаць у нас з Бацістам, не гаворачы ўжо аб спрэчках, якія давядзецца весці з Рэйнгольдам, на непазбежныя кампрамісы, на горыч пры думцы, што маё імя з'явіц-

ца пад фільмам, які скажае «Адысею» і які створаны толькі для касавых збораў?.. Нашто гэта ўсё? Яшчэ зусім нядаўна, калі я з вышыні абрыву, са сцежкі, якая бегла па ім, глядзеў на скалы Фаральёні, маё знаходжанне на Капры ўяўлялася мне такім прывабным. Цяпер яно мне здалося раптам вельмі змрочным, і віной таму была тая цяжкая і няўдзячная задача, якая стаяла перада мной: суадносіны і прыміраць свае патрабаванні сумленнага літаратара з супрацьлеглымі зусім патрабаваннямі прадзюсера. Зноў я балюча адчуў, што Баціста — гаспадар, а я — слуга і што слуга ўсё можа рабіць, апрача аднаго — непаслушэнства гаспадару, а спробы абараніць сябе ад улады гаспадара ліслівасцю і хітрасцю яшчэ больш прыніжаюць, чым безагаворачная паслухмянасць... Карацей кажучы, я адчуваў, што, падпісаўшы гэты кантракт, я прадаў душу д'яблу, патрабавальнаму і разам з тым дробязнаму, як і ўсе д'яблы. Баціста, калі быў шчыры, сказаў гэта даволі ясна: «Грошы ж я плачу»... Мне трэба было не так ужо і многа смеласці, каб сказаць Бацісту: «А я той, каму плацяць», але я не сказаў, толькі падумаў. Фраза гэта гучала ў мяне ў вушах, як я толькі пачынаў думаць пра сцэнарый. Раптам я адчуў, што задыхаюся, нібыта такія думкі выклікалі ў мяне прыступ удушша. Мне захацелася хутчэй пайсці з гэтага пакоя, каб не дыхаць тым наветрам, якім дыхаў дагэтуль Баціста. Я падышоў да шкляных дзвярэй, адчыніў іх насцеж і выйшаў на тэрасу.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦАТЫ

Тым часам прыйшла ноч, тэрасу асвятляла мяккае, срабрыстае ззянне, якое разліваў па небе нябачны месяц. Прыступкі з тэрасы вялі адразу на дарожку, якая абягала ўвесь востраў.

Спачатку я хацеў спусціцца па гэтых прыступках і пайсці пагуляць па востраве, але потым завагаўся — час быў позні і дарожку схавала цемень. Я рашыў астацца на тэрасе; аблакаціўся на балюстраду і закурыў. Навокал, высока ўздываючыся ў зорнае неба, цямнелі вострыя скалы. Нішто не парушала начной цішыні: толькі прыслухаўшыся, можна было пачуць лёгкі пошум хваль, якія набягалі на прыбярэжныя камяні і мякка адкочваліся назад. Але, можа, гэта нават быў не пошум хваль унізе, у маленькай бухтацы, а толькі мернае дыханне мора, рух прыліву і адліву. Павебра было ціхае, нерухомае, — ніякага подыху ветру. Далёка, недзе на самай лініі гарызонту, я з цяжкасцю згледзеў кволы белы агеньчык — гэта быў маяк у Пунта Кампанэла, на мацерыку; ён то ўспыхваў, то патухаў, і гэты, ледзь улоўны, прытоены ў начной прасторы агеньчык быў адзінай прыкметай жыцця, якую можна было тут заўважыць.

Я адчуваў, як мне перадаецца спакой гэтай ціхай ночы, хоць і ведаў, што ніякае хараство на свеце не заслоніць мяне ад трывожных думак. І сапраўды, зачараваны прыгажосцю гэтай ночы, я даволі доўга стаяў, не думаючы ні пра што, але потым, амаль насуперак сваёй волі, зноў пачаў думаць пра Эмілію. Думкі пра яе, выходзіць, зусім не пакідалі мяне, але гэты раз яны былі наздзіў нейкімі блытанымі і перакрыжоўваліся з думкамі пра сцэнарый, можа, таму, што я размаўляў нядаўна з Бацістам і Рэйнгольдам, а можа, я яшчэ быў пад уражаннем, якое зрабіў на мяне гэты востраў, што вельмі напамінаў мясціны з гамераўскай паэмы. Раптам, сам не ведаю чаму, я ўспомніў урывак з апошняй песні «Адысеі», той, у якім Адысей падрабязна расказвае пра свой шлюбны ложак, пасля чаго Пенелопа нарэшце пазнае яго, мужа. Яна бляднее і ледзь не траціць прытомнасць, а пасля са слязьмі і плачам кідаецца да яго ў абдымкі і гаворыць словы, якія я доб-

ра запомніў, не раз перачытваючы і паўтараючы іх са-
мому сабе:

О, не злуй на мяне, Адысей! Між усімі заўсёды ты быў
Самы разумны і добры. На сум асудзілі багі нас!
Багам тым было нежадана, каб, наша святое каханне
Разам спазнаўшы, мы ціха дайшлі да магілы...¹

На жаль, я не ведаю старажытнагрэчаскай мовы,
але я заўсёды адчуваў, што пераклад Піндэмонтэ не-
дакладны і ні ў якім разе не перадае чароўнай непар-
срэднасці арыгінала. Але гэтыя радкі мне заўсёды
падабаліся: яны былі сагрэты шчырым пачуццём, хоць
і гучалі крыху напышліва. Чытаючы гэты ўрывак, я
мімаволі параўноўваў яго з вершамі Петраркі, асабліва
з яго вядомым санетам, які пачынаецца радком:
«Спакойны порт Каханя мне паслала...» і канчаец-
ца тэрцынай:

І, можа быць, яно ў адказ сказала б
Суцешлівыя словы пра дваіх,
Якія аджылі і пасівелі².

Як у Гамера, так і ў Петраркі на мяне тады най-
больш моцнае ўражанне зрабіла гэта пачуццё аддана-
га і непарушнага каханя, якое нішто, нават час, не
можа ні знішчыць, ні астудзіць. Чаму менавіта цяпер
у маёй памяці ўзніклі гэтыя радкі? Я зразумеў, пра
іх мне нагадалі нашы адносiны з Эміліяй, вельмі падоб-
ныя на тыя, якія былі ў Адысея з Пенелопай, у Пет-
раркі з Лаурай, адносiны, над якімі навісла пагроза не
пасля доўгіх дзесяцігоддзяў сямейнага жыцця, а ўся-
го праз якія два гады, і, вядома, нельга было цешыць
сябе надзеяй на тое, каб прайсці побач увесь жыццёвы
шлях да канца, кахаючы адно аднаго, як у першы
дзень, нават тады, калі ўжо «аджывём і пасівеем». І я,
які так спадзяваўся, што нашы адносiны з Эміліяй

¹ Гамер. «Адысея».

² Петрарка. Выбраная лірыка. Санет 104.

прывядуць нас да такой будучыні, адчуваў сябе цяпер разгубленым, напалоханым незразумелым мне разрываю, які разбураў усе мае мары. Але што, што ж адбылося? І, нібы пытаючыся пра гэта ў вілы, дзе ў адным з пакояў была Эмілія, я павярнуўся тварам да вокан.

З таго кутка тэрасы, дзе я стаяў, я ўсё бачыў, што адбываецца ў гасцінай, хоць мяне бачыць адтуль ніхто не мог. У гасцінай былі Баціста і Эмілія; на Эміліі была тая ж залішне дэкальтаваная сукенка, як і пры нашай першай сустрэчы з Бацістам. Яна стаяла ля застаўленага бутэлькамі маленькага сервіровачнага стала, а Баціста, нахіліўшыся, рыхтаваў у вялікім хрустальным кубку кактэйль. Мне адразу кінулася ў вочы нейкая ненатуральнасць у позе Эміліі — у ёй адчуваўся і збянтэжанасць, і разам з тым бесцырымоннасць, нібыта, паддаўшыся спакусе, яна хацела нейкім чынам стрымаць сябе. Эмілія стаяла, чакаючы, калі Баціста падасць ёй бакал, і час ад часу нясмела азірлася наўкола; твар яе быў перакошаны нейкай разгубленай і разам з тым двухсэнсоўнай усмешкай. Баціста змяшаў лікёры, асцярожна наліў два бакалы і, выпрастаўшыся, падаў адзін Эміліі; яна ўздрыгнула, нібы ачуўшыся ад глыбокага одуму, і марудна працягнула руку да бакала. Я глядзеў на яе, не апускаючы вачэй, Эмілія стаяла перад Бацістам, злёгка адхінуўшыся назад і апёршыся адной рукой на спінку крэсла, у другой руцэ яна трымала бакал: мне мімаволі кінулася ў вочы, што яна, выставіўшы ўперад туга абцягнутыя бліскучай сукенкай грудзі і живот, нібы прапаноўвала сябе Бацісту. Гэта гатоўнасць, аднак, ніколі не адбівалася на яе твары, на якім лёгка можна было заўважыць няўпэўненасць, якая ніяк не тасавалася з яе позай. Нарэшце, нібыта жадаючы парушыць доўгае маўчанне, яна нешта сказала, паказаўшы жэстам на крэслы, якія стаялі ў гасцінай ля каміна, а пасля, асцярожна ступаючы, каб не распліхаць

поўны бакал, накіравалася да іх. І тут адбылося тое, чаго я, у сутнасці, даўно ўжо чакаў: Баціста дагнаў яе пасярод гасцінай, абняў рукой за талію і, выцягнуўшы шыю, прыціснуўся шчакой да яе шчакі. Яна адразу засупраціўлялася, але не вельмі рашуча, нават, бадай, жартаўліва і какетліва, просячы адпусціць яе і паказваючы вачыма на поўны бакал, які яна асцярожна несла перад сабой у выцягнутай руцэ. Баціста засмяўся, адмоўна пакруціў галавой і прыхіліў яе да сябе яшчэ мацней, ды такім рэзкім рухам, што віно, як яна і папярэджвала, распліхалася на падлогу. Я падумаў: «Зараз пацалуе яе ў вусны», але я, відаць, забыўся ўжо на характар Бацісты і ягоную грубасць. На самай справе, ён не стаў цалаваць Эмілію, а, згробшы ў кулак сукенку ў яе на плячы ля самага выразу, з незразумелай і жорсткай раз'юшанасцю перакруціў кулак, пасля рвануў яго з сілай. Плячо ў Эміліі агалілася, і Баціста ўпіўся ў яго губамі; яна ж стаяла нерухома, выпрастаўшыся, нібы цярпліва чакаючы, калі ён здаволіцца, але я паспеў заўважыць, што ў час гэтага пацалунка яе твар і вочы былі па-ранейшаму разгубленыя і здзіўленыя. Пасля яна кінула позірк на акно, і мне здалося, што мы згледзелі адно аднаго: яна паказала рухам рукі, што ёй прыкра ўсё гэта, і, прытрымліваючы на грудзях адарваную шлейку, хуценька выйшла з гасцінай. Я таксама адышоўся далей на тэрасу.

У тую хвіліну я перш за ўсё адчуў разгубленасць і здзіўленне: мне здавалася, што ўсё тое, што я бачыў, супярэчыць таму, пра што я дагэтуль ведаў ці дапускаў у думках. Эмілія, якая мяне не толькі разлюбіла, але, як яна сазналася, нават ненавідзела, на самай справе здраділа мне з Бацістам! Цяпер становішча рэзка мянялася: невыразнае адчуванне сваёй няўпэненасці змянілася раптам ясным усведамленнем таго, што праўда на маім баку. Пасля таго як без ніякай

прычыны пачалі пагарджаць мною, цяпер з поўным на гэта правам мог пагарджаць у сваю чаргу і я, а ўсе загадкавыя паводзіны Эміліі ў адносінах да мяне можна было вытлумачыць звычайнай любоўнай інтрыжкай! Магчыма, гэтыя першыя думкі, што прыйшлі мне ў галаву, можа, і прымітыўныя, але найбольш лагічныя, прадыктаваныя перш-наперш самалюбствам, перашкодзілі мне ў тую хвіліну адчуць боль ад здрады (або ад таго, што здавалася мне здрадай) Эміліі. Але калі я ў поўнай разгубленасці падышоў, нібы ў тумане, да краю тэрасы, у мяне балюча сціснулася сэрца і мяне раптам апанавала ўпэўненасць у тым, што ўсё, што я ўбачыў у гасцінай, не магло быць сапраўднай прычынай. Вядома, паўтараў я, Эмілія дазволіла Бацісту пацалаваць сябе; але адчуванне таго, што праўда не на маім баку, неяк дзіўна не пакідала мяне, і я адчуваў, што ўсё тое, што я ўбачыў, яшчэ не падстава для таго, каб у сваю чаргу пагарджаць Эміліяй; больш таго, не ведаю чаму, але мне здавалася, што такое права перш за ўсё належыць ёй і яна, нягледзячы на той пацалунак, можа пагарджаць мною. Значыць, я, у сутнасці, памыляўся: Эмілія не здрадзіла мне ці, ва ўсякім выпадку, здрада яе была толькі знешняя: галоўная ж прычына здрады Эміліі яшчэ не выяўлена і хаваецца яна за гэтай знешняй праявай здрады.

Я ўспомніў, што Эмілія заўсёды выказвала ў адносінах да Бацісты ўпартую і незразумелую мне варожасць і што сёння раніцай, калі мы збіраліся сюды ехаць, двойчы прасіла мяне не садзіць яе ў машыну з прадзюсерам. Пры такіх яе адносінах да Бацісты чым жа ўсё ж вытлумачыць гэты пацалунак? Вядома, пацалунак быў першы: Баціста, відаць, выкарыстаў спрыяльны момант, якога раней у яго не было. Значыць, не ўсё яшчэ страшана; я магу яшчэ даведацца, чаму Эмілія дазволіла Бацісту пацалаваць сябе, а галоўнае, зраўнець, чаму я цвёрда адчуваў, што, нягледзячы на

гэты пацалунак, нашы адносiны не перамянiлiся i Эмiлiя, як i раней, i не ў меншай ступенi, чым раней, мае права ўсё гэтак жа адмаўляць мне ў каханнi i пагарджаць мною.

Магу сказаць, што час для такіх разваг быў не вельмі спрыяльны i што першы мой парыву — уварвацца ў гасцiную i з'явіцца перад палюбоўнікамі — быў куды больш натуральны. Аднак я занадта многа разважаў пра адносiны Эмiлiі да мяне, таму не мог зрэагаваць так непасрэдна i прастадушна; з другога боку, мне не так важна было даказаць Эмiлiі яе вiну, як высветлiць нашы адносiны. Калi б я ўварваўся ў гасцiную, гэта б канчаткова пазбавiла мяне мажлiвасцi не толькi дазнацца праўды, але i зноў вярнуць каханне Эмiлiі. Мне наадварот, пераконваў я сябе, трэба дзейнiчаць як мага асцярожна i разумна, як гэтага патрабуюць далiкатныя i разам з тым не зусiм зразумелыя абставiны.

Было яшчэ адно меркаванне, магчыма, больш эгаiстычнае, якое стрымала мяне на парозе гасцiнай: цяпер у мяне была добрая прычына адмовiцца ад сцэнарыя «Адысеi», ад гэтай работы, якая выклiкала ў мяне агiду, i вярнуцца да любiмай справы — драматургii! Перавага такіх думак была ў тым, што яны задавальнялi ўсiх траiх — Эмiлiю, Бацiсту i мяне. На самай справе, пацалунак гэты быў нiбы кульмiнацыйным пунктам двухсэнсоўнага становiшча, у якiм я цяпер апынуўся, i ўсё гэта датычылася яшчэ маёй работы. Нарэшце мне выпала магчымасць раз i назаўсёды скончыць з гэтай двухсэнсоўнасцю. Але дзейнiчаць я павiнен быў не спяшаючыся, паступова i без скандалаў.

Усе гэтыя думкi прамiльгнулi ў маёй галаве з той шалёнай хуткасцю, з якой у раптоўна адчыненае акно ўрываецца вецер, напаўняючы пакой пяском, сухiм лiсцем i пылам. I гэтак жа, як у пакоi, дзе толькi што зноў зачынiлiся вокны, адразу надыходзiць цiшыня i паветра робiцца нерухомым, так i мая галава

нібыта раптам апусцела, свядомасць адключылася, і я, ні пра што больш не думаючы і нічога не адчуваючы, застыў у глыбокім здранцвенні і ўтаропіўся ў начную цемень. У такім стане паўзабыцця, амаль нічога не ўсведамляючы і не ведаючы сваіх намераў, я з цяжкасцю адышоўся ад балюстрады, наблізіўся да шкляных дзвярэй, што выходзілі на тэрасу, адчыніў і паявіўся ў гасцінай. Колькі часу прастаяў я на тэрасе пасля таго, як убачыў Эмілію ў абдымках Бацісты? Відаць, больш, чымся мне здалося, бо Баціста і Эмілія ўжо сядзелі за сталом і вячэралі. Я заўважыў, што Эмілія зняла сукенку, якую разарваў Баціста, і зноў апранула тую, у якой сёння ехала; гэта дэталі, не ведаю чаму, вельмі мяне ўсхвалявала, нібыта я ўбачыў у гэтым яскравае і жорсткае пацвярджэнне таго, што Эмілія мне здрадзіла.

— А мы ўжо думалі, што вы пайшлі ноччу купацца,— весела сказаў Баціста,— дзе гэта вас чэрці носяць?

— Я стаяў тут, на тэрасе,— спакойна адказаў я. Эмілія падняла вочы — кінула на мяне востры позірк — і зноў апусціла іх; я быў абсалютна ўпэўнены ў тым, што яна заўважыла, як я падглядваў за імі з тэрасы, і ведала, што і я знаю пра тое, што яна мяне бачыла.

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦАТЫ

За вячэрай Эмілія маўчала, але не паказвала ніякай збянтэжанасці, і гэта мяне здзівіла: я думаў, што яна, наадварот, будзе хвалявацца, бо дагэтуль лічыў — яна не здольна прыкідвацца. А Баціста не хаваў сваёй перамогі і прыўзнятага настрою і балбатаў, не закрываючы рот ні на хвіліну, што, між іншым, не перашкаджала яму падчышчаць апетытна талерку за та-

леркай і вельмі часта наліваць віна. Пра што гаварыў у той вечар Баціста? Шмат пра што. Але я заўважыў, пра што ён ні пачынаў гаварыць, ён галоўным чынам гаварыў пра самога сябе. Слова «я» агрэсіўна гучала ў ягоных прамовах, злятала з яго вуснаў настолькі часта, што гэта выклікала ў мяне абурэнне; яшчэ больш мяне злавала тое, як яму лёгка ўдавалася пераключаць размову з самых, здавалася, далёкіх тэм на ўласную персону. Але я разумеў, што гэты хвалебны гімн самому сабе ідзе нават не ад фанабэрыстасці: Баціста са скуры вон лез, каб зрабіць добрае ўражанне на Эмілію, а можа, і зняважыць мяне; ён ужо быў упэўнены, што заваяваў Эмілію, і цяпер, што зусім натуральна, хацеў, як паўлін, які распусціў свой хвост, паказацца перад пакоранай Эміліяй. Трэба сказаць, што Баціста быў не дурны і што, нават выхваляючыся, не губляў уласцівага яму практычнага погляду на рэчы. Усё, ці па крайняй меры большасць таго, што ён гаварыў, было цікавае, напрыклад, у канцы вячэры ён, вельмі жвава і разам з тым разважаючы цвяроза і сур'ёзна, раскажаў нам пра сваю нядаўнюю паездку ў Амерыку і пра наведванне кінастудый у Галівудзе. Але яго аўтарытэтны, самазадаволены тон здаваўся мне нязносным, і я наўна думаў, што такім ён павінен здацца і Эміліі; насуперак усяму, што я ўбачыў і пра што даведаўся, я па-ранейшаму чамусьці думаў, што яна ўсё яшчэ адносіцца да Бацісты непрыязна, з варожасцю. Гэта была мая чарговая памылка: Эмілія не адносілася да Бацісты непрыязна, наадварот! У той час, калі ён гаварыў, я назіраў за выразам твару Эміліі, і ў яе вачах я злавіў, што яна калі не захапілася Бацістам, то па крайняй меры сур'ёзна ім зацікавілася; калі-нікалі яна нават кідала на яго позіркі з павагай і захапленнем. Гэтыя позіркі бянтэжылі мяне, яны прычынялі мне, бадай, больш непрыемнасці, чым шумнае і недарэчнае выхваляанне Бацісты. Яны нагадвалі мне

другі, але падобны позірк, толькі я ніяк не мог прыпомніць, у каго я яго бачыў. І толькі ў самым канцы вячэры нечакана ўспомніў: такі ж. ці, па крайняй меры, вельмі падобны выраз не так даўно я заўважыў у ваках жонкі рэжысёра Пазецці, калі ў іх абедая. Шэры, невыразны, педантычны Пазецці балбатаў і балбатаў, а ягоная жонка не магла адвесці ад яго свайго позірку, у якім можна было заўважыць і каханне, і вялікую павагу, і захапленне, і адданасць. Вядома, адносіны Эміліі да Бацісты пакуль яшчэ да гэтага не дайшлі, але мне здавалася, што ў яе паглядзе я ўжо заўважаю ў зародку ўсе тыя пачуцці, якія адчувала да свайго мужа сінёра Пазецці. Адным словам, Баціста мог хадзіць гогалем: Эмілія нейкім незразумелым чынам ужо амаль трапіла ў яго сіло і, відаць, скоро ўжо зусім заблытаецца. Пры такой думцы мае грудзі працяў яшчэ вастраўшы боль, чым той, які я адчуў, убачыўшы той Бацістаў пацалунак. Я міжволі нахмурывся, не могучы сябе стрымаць. Баціста, відаць, заўважыў маю перамену; кінуўшы на мяне пранізлівы позірк, ён нечакана спытаў:

— Што з вамі, Мальтэні... вы незадаволены, што прыехалі на Капры? Вам што-небудзь не падабаецца?

— Адкуль вы ўзялі?

— Але ў вас такі сумны выгляд, — сказаў ён, наліваючы сабе віна. — У вас што, кепскі настрой?..

Баціста перайшоў у атаку, ведаючы, што лепшы спосаб абароны — нападзенне. Я хуценька адказаў, аж сам здзівіўся:

— Настрой у мяне сапсаваўся, калі я стаяў на тэрасе і любавалася морам.

Ён узняў бровы і, застаючыся спакойным, запытальна ўтаропіўся на мяне:

— Вось як? А чаму?

Я глянуў на Эмілію — яна таксама была зусім спакойная. Яны абое былі вельмі самаўпэўненыя. А Эмілія

ж, вядома, бачыла мяне і, відаць, сказала пра гэта Бацісту. Нечакана я сказаў тое, чаго не збіраўся гаварыць:

— Баціста, магу я з вамі гаварыць шчыра?

Мяне ноў здзівіла абыякавасць Бацісты:

— Шчыра?.. Калі ласка.. Вы заўсёды павінны гаварыць са мной шчыра.

Я сказаў:

— Ведаеце, любуючыся морам, я на хвіліну ўявіў сабе, што я тут, на востраве, працую адзін, самастойна... мая мара, як вы ведаеце, пісаць для тэатра... І я падумаў: вось, як кажуць, ідэальнае месца для таго, каб заняцца любімай справай; навокал цудоўная прырода, цішыня, спакой, са мной мая жонка, ніякіх клопатаў... Пасля я ўспомніў, што тут, у такім прыгожым і такім спрыяльным для творчай працы месцы, мне давядзецца — прабачце, але вы самі прасілі быць шчырым, — мне давядзецца траціць час на напісанне сцэнарыя, які, бяспрэчна, сам па сабе штука неблагая, але да якога мне, у сутнасці, няма ніякай справы... Я аддам усю сілу, усе свае здольнасці Рэйнгольду, а Рэйнгольд выкарыстае гэта так, як яму захочацца, і ў канчатковым выніку я застануся з банкаўскім чэкам у кішэні... патраціўшы тры-чатыры месяцы самай лепшай і самай пладавітай пары свайго жыцця... Я ведаю, што не трэба было гаварыць такія рэчы вам ці якому другому прадзюсеру... але вы самі казалі быць шчырым... Цяпер вы ведаеце, чаму ў мяне кепскі настрой.

Чаму я загаварыў пра ўсё гэта замест таго, каб сказаць зусім пра іншае, што гатова было зляцець у мяне з языка і датычылася адносін Бацісты да маёй жонкі? Я сам не ведаў чаму; можа, таму, што стаміўся — стома нечакана навалілася на мяне пасля нервовага напружання, — ці, можа, такім чынам вырываўся на паверхню мой адчай, народжаны здрадай Эміліі; я адчуваў, што паміж яе здрадай і прадажным, залежным

характарам маёй работы існуе якаясьці сувязь. Але Баціста і Эмілія нічым не выдалі, што адчулі палёжку, пачуўшы няшчасную споведзь пра маю слабасць, таксама як і перш не выявілі ніякіх прыкмет неспакою, калі я пачаў гаварыць загадкамі. Баціста самым сур'ёзным тонам сказаў:

— Але я ўпэўнены, Мальтэні, што вы напішаце выдатны сцэнарый.

Я адчуваў, што пайшоў не той дарогай, але ўжо не мог спыніцца. І адказаў са злосцю:

— Відаць, вы мяне не зразумелі... Я драматург, Баціста, а не прафесіянальны сцэнарыст, якіх цяпер безліч развялося... І сцэнарый, які б ён ні быў добры і бездакорны, для мяне будзе ўсяго толькі адным з многіх сцэнарыяў... Працай, дазвольце вам гэта шчыра сказаць, за якую я бяруся выключна дзеля заробку... Але мне дваццаць сем гадоў і ў мяне ёсць тое, што называюць ідэаламі... І мой ідэал — пісаць для тэатра. Чаму ж я не магу гэтым заняцца? Ды таму, што цяперашні свет устроены так, што ніхто не можа займацца тым, чым хацеў бы, а, наадварот, павінен рабіць тое, да чаго імкнуцца іншыя... Заўсёды ўсё ўпіраецца ў грошы, ад гэтага залежыць і тое, што мы робім, і тое, што мы сабой уяўляем, кім хочам стаць, наша праца, нашы самыя заповітныя мары, нават адносіны з тымі, каго мы любім...

Я адчуваў, што вельмі ўзрушаны, мае вочы нават напоўніліся слязьмі. Я саромеўся сваёй сентыментальнасці і кляў сябе за тое, што адкрываю душу перад чалавекам, які ўсяго толькі некалькі мінут назад спрабаваў — прычым даволі паспяхова — спакусіць маю жонку. Але такія дробязі не маглі збіць з тропу Бацісту.

— Ведаеце, Мальтэні, — сказаў ён, — слухаючы вас, я нібыта бачу сябе самога, калі мне было гэтулькі ж гадоў, колькі вам цяпер!

— Вось як? — прамармытаў я разгублена.

— Так, я быў вельмі бедны,— працягваў Баціста, наліваючы сабе віна,— і я таксама меў тое, што вы называеце ідэаламі... Якія ж яны былі, тыя мае ідэалы?.. Цяпер, бадай, мне цяжка гэта сказаць, і, відаць, добра я не ведаў іх і тады... Але ў мяне былі... магчыма, нават не ідэалы, а Ідэал з вялікай літары. Пасля я сустрэў чалавека, якому шмат чым абавязаны, які мяне многа чаму навучыў...— Баціста крыху памаўчаў, напусціўшы на сябе звычайную недарэчную ўрачыстасць, і я мімаволі ўспомніў, што чалавек, на якога ён намякаў, быў кінапрадзюсерам, цяпер амаль забытым, але некалі, у гады станаўлення італьянскага кіно, даволі вядомым; на самай справе, сваю паспяховую кар'еру Баціста пачынаў менавіта з ім і пад яго кіраўніцтвам, аднак, наколькі мне было вядома, захапляцца тым прадзюсерам можна было толькі таму, што ён умеў рабіць грошы...— І вось аднойчы,— працягваў далей Баціста,— я выказаў яму прыкладна тое, што сёння вечарам гаварылі мне вы... Ведаеце, што ён мне адказаў? Да той пары, пакуль вы самі добра не разберацеся, чаго хочаце, пра ідэалы лепш зусім забыць, іх трэба адкласці ўбок, падалей... Але як толькі вы цвёрда станеце на ногі, адразу ж успомніце пра іх і зрабіце сваім ідэалам... першую заробленую вамі асігнацыю ў тысячу лір... Вось вам ідэал. Пасля, як ён мне сказаў, ідэал пачне расці, ператворыцца ў кінастудыю, кінатэатры, фільмы, пастаўленыя ўжо і тыя, якія вы толькі збіраецеся ставіць. Ідэал — гэта наша паўсядзённая работа... Вось што ён мне сказаў. Я паслухаўся і не раскайваюся. У вас, аднак, ёсць тая вялікая перавага, што вы добра ведаеце, які ваш ідэал,— вы хочаце пісаць п'есы... І вы будзеце іх пісаць.

— Я буду пісаць п'есы? — не стрымаўшыся, перапытаў я, не верачы і разам з тым адчуваючы суцяшэнне.

— Так, будзеце іх пісаць,— пацвердзіў Баціста.— Будзеце іх пісаць, калі сапраўды гэтага хочаце, нават працуючы толькі дзеля заробку, нават прыдумваючы сюжэты для «Трыумф-фільма»... Хочаце ведаць, у чым сакрэт поспеху, Мальтэні?

— У чым?

— Стаць у чаргу і чакаць сваёй мінуці ў жыцці. Так, як вы стаіце ў чарзе за білетамі ля акенца вакзальнай касы... Ваша чарга абавязкова падыдзе, калі вы будзеце цярпліва чакаць і не перабягаць з адной чаргі ў другую... Усяму свой час, і касір у аконцы выдасць кожнаму ягоны білет... Вядома, у адпаведнасці з тым, чаго ён заслугоўвае... Таму, хто павінен і можа ехаць далёка, дадуць білет хоць да самой Аўстраліі... А другому — на больш кароткую адлегласць... Ну, скажам, да Капры...— Ён засмяўся, задаволены сваім намёкам, і дадаў: — А вам я жадаю атрымаць білет куды-небудзь вельмі, вельмі далёка... Хочаце ў Амерыку?

Я паглядзеў на Бацісту, які ўсміхаўся мне па-бацькоўску, пасля на Эмілію і ўбачыў, што яна таксама ўсміхаецца, і хоць усмешка яе была ледзь прыкметная, тым не менш гэта ўсмешка была, па крайняй меры мне так здалося, абсалютна шчырай! Я зноў адчуў, што Баціста за адзін дзень нейкім невядомым чынам, нягледзячы на ранейшую да яго непрыязнасць Эміліі, зававаў яе сімпатыю.

Сэрца ў мяне сціснулася ад тугі, як і ў тую хвіліну, калі мне здалося, што я пазнаю ў позірку Эміліі позірк сеньёры Пазецці. Так, я адчуваў тугу, а не рэўнасць; я і на самай справе вельмі стаміўся пасля паездкі і шматлікіх падзей гэтага дня; усе мае пачуцці, нават самыя бурлівыя, слабелі ад стомы і ператвараліся ў ціхі сум і роспач.

Вячэра закончылася нечаканасцю. Пасля, калі Эмілія наслухалася Бацісты, яна раптам успомніла і пра

мяне ці, лепш сказаць, пра маё існаванне, але паводзіны яе мяне яшчэ больш насцярожылі.

Я спытаўся без ніякага намеру:

— Можа, выйдзем на тэрасу?.. Відаць, ужо ўзышоў месяц...

Яна вельмі суха адказала:

— Мне не хочацца выходзіць на тэрасу... Я пайду спаць... Я змарылася.— І, рашуча ўстаўшы, пажадала нам добрай ночы і выйшла.

Баціста, здавалася, зусім не быў здзіўлены, што Эмілія раптам узяла і пайшла, наадварот — ва ўсякім разе, так мне падалося,— ён, бадай, быў нават задаволены, адзначыўшы гэта як прыемную для яго прыкмету хвалявання, якое ён выклікаў у яе душы. А я з кожнай хвілінай непакоіўся ўсё больш і больш. Мяне ахапіла страшэнная змора; я рашыў, што ўсе размовы трэба перанесці назаўтра, спаслаўшыся на тое, што я таксама хачу спаць, развітаўся з Бацістам і выйшаў з гасцінай.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦАТЫ

Мой пакой ад Эмілінага быў адгароджаны толькі дзвярыма. Доўга не думаючы, я падышоў да дзвярэй і пастукаў. Адразу пачуў голас Эміліі:

— Заходзь.

Яна сядзела на пасцелі нерухома, задумаўшыся. Толькі я зайшоў, яна хуценька спытала змораным і злосным тонам:

— Што табе яшчэ ад мяне трэба?

— Нічога абсалютна,— абьякава адказаў я, бо пачуў раптам, што зусім ужо супакоіўся, галава ў мяне была ясная, нават знікла стома,— хацеў толькі пажадаць табе добрай ночы.

— Ці пачуць, што я скажу на ўсё тое, што ты на-

балбатаў сягоння Бацісту... Дык вось, калі хочаш, я табе прама скажу: гэта ўсё было не толькі недарэчы, але і неразумна.

Я ўзяў крэсла, сеў і спытаўся:

— А чаму?

— Не разумею цябе, — злосна сказала яна, — зусім цябе не разумею... Ты ўвесь час так трымаўся за гэты сцэнарый, а цяпер раптам заяўляеш прадзюсеру, што працуеш толькі дзеля грошай, што работа табе не падабаецца, што ты марыш пісаць для тэатра і гэтак далей... Але няўжо ты не разумееш, што сёння ён згаджаўся з табой дзеля ветлівасці, а заўтра ўспомніць пра ўсё, што ты нагаварыў яму, і не захоча даць табе другую работу? Няўжо ты не можаш зразумець такія простыя рэчы?

Выходзіць, яна на мяне яшчэ і нападала. І хоць я разумеў, што яна робіць гэта, каб схваць іншыя думкі, якія вунь як непакоілі мяне, я ўсё ж адчуў у яе голасе шчырыя ноткі, хоць гэтая шчырасць, прызнацца, была абразлівай і зневажала. Я хацеў быць спакойным, але, пачуўшы, якім тонам яна размаўляе са мной, мімаволі абурыўся:

— Але ж гэта праўда. Такая работа мне зусім не па душы, і яе я ніколі не любіў... І наогул, адкуль ты ўзяла, што я буду гэтым займацца вечна?

— Будзеш, будзеш, можаш не сумнявацца. — Ніколі раней яна не гаварыла з такой злосцю.

Я сцяў зубы, каб стрымацца.

— Хто ведае, можа, і не буду, — сказаў я спакойна. — Яшчэ сёння раніцай я хацеў пісаць сцэнарый... Але днём адбылося нешта такое, пасля чаго, відаць, я заўтра ж аб'яўлю Бацісту, што адмаўляюся працаваць над сцэнарыем.

Я сказаў гэта знарок, хочучы ёй адпомсціць. Яна гэтак доўга мяне мучыла, цяпер мне хацелася памучыць яе, намякнуўшы на тое, што я ўбачыў праз акно, — га-

варыць ёй пра ўсё адкрыта я не хацеў. Яна паглядзела на мяне ўважліва, пасля спакойна спытала:

— А што такое адбылося?

— Шмат чаго.

— А іменна?

Яна настойвала і, здавалася, шчыра хацела, каб я пачаў абвіняць і папракаць здрадай. Але я ўсё ж ухіліўся:

— Гэта датычыць толькі фільма... мяне і Бацісты... Не варта пра гэта гаварыць.

— Чаму ж ты не хочаш мне сказаць, што ж здарылася?

— Таму, што табе гэта не цікава.

— Не хочаш гаварыць, не трэба, толькі ў цябе ўсё роўна не хопіць духу адмовіцца ад сцэнарэя. Ты яго напішаш.

Я не зусім зразумеў, была ў гэтай фразе толькі адна пагарда ці, можа, трымцела яшчэ сякая-такая надзея. Я асцярожна спытаўся:

— Чаму ты так думаеш?

— Таму, што я цябе ведаю.— Крыху памаўчаўшы, яна дадала мякчэй: — Між іншым, са сцэнарэем у цябе заўсёды так... Колькі разоў ты мне гаварыў, што не будзеш пісаць то той, то гэты сцэнарый, а пасля ўсё ж пісаў... Варта табе пачаць работу, як усе твае сумненні адразу знікаюць.

— Так, але гэты раз прычына зусім не у сцэнарыі.

— А ў чым жа?

— Я сам — прычына.

— Што ты хочаш гэтым сказаць?

«Тое, што цябе цалаваў Баціста», — хацелася адказаць ёй. Але я стрымаўся: мы ніколі не былі настолькі шчырымі, каб высвятляць нашы адносіны да канца, мы заўсёды абмяжоўваліся намёкамі. Перш чым выкласці ўсю праўду, мы павінны былі яшчэ шмат ча-

го сказаць адно аднаму. Я нахіліўся да яе і сур'ёзным тонам сказаў:

— Эмілія, ты ж ведаеш, у чым справа, я ўсё сказаў за сталом. Проста мне надакучыла рабіць на другіх, мне хочацца нарэшце папрацаваць на сябе.

— А хто табе не дае?

— Ты,— сказаў я з пафасам, але, убачыўшы, што яна падняла руку, каб стрымаць мяне, адразу ж дадаў: — Вядома, не ты сама, а тая роля, якую ты іграеш у маім жыцці... Не сакрэт, якімі сталі нашы адносіны... лепш пра іх і не гаварыць... Але ўсё ж ты мая жонка, і я — каторы ўжо раз паўтараю — згадзіўся на такую работу толькі дзеля цябе... Калі б цябе не было, я не стаў бы гэтым займацца... Карацей кажучы, ты добра ведаеш, што ў нас многа доўгу, мы павінны выплаціць процьму грошай за кватэру, ды і машына наша яшчэ поўнасьцю не аплачана... Таму я і пішу сцэнарыі... Але цяпер я хачу зрабіць табе адну прапанову...

— А іменная?

Мне здавалася, што я вельмі спакойны, разважаю зусім цвяроза, нават разумна. У той жа час нейкае няўлоўнае пачуццё падказвала мне, што мой спакой, мая разважлівасць, мая разумнасць — усё гэта напускное і, яшчэ горш,— абсалютна недарэчнае. Бо я бачыў Эмілію ў абдымках Бацісты! Толькі адно гэта і было важна. Тым не менш я сказаў:

— Прапанова, якую я хачу табе зрабіць, заключаецца ў наступным: ты сама павінна рашыць, пісаць мне гэты сцэнарый ці не... Калі ты не раіш за яго брацца, то заўтра ж раніцай я паведамлю Бацісту, што адмаўляюся... і мы адразу ж пакінем Капры.

Яна ўсё яшчэ сядзела, апусціўшы галаву, здавалася, агорнутая роздумам.

— Хітры ты ўсё ж,— нарэшце сказала яна.

— Чаму?

— А таму, што калі ты потым пашкадуеш аб гэтым, то зможаш абвініць ва ўсім мяне.

— Мне і ў галаву не прыйдзе гаварыць табе што-небудзь падобнае... Тым больш што цяпер я сам прашу цябе прыняць рашэнне.

Я бачыў, што яна абдумвае, як адказаць. І я зразумеў, што яе адказ будзе, безумоўна, сведчыць пра яе пачуцці да мяне, якія б яны ні былі. Калі яна скажа, што я павінен пісаць сцэнарый, значыць, яна мной і сапраўды пагарджае, і пагарджае настолькі, што, нягледзячы на адносіны, якія склаліся між намі, лічыць магчымым, каб я працягваў работу; калі ж яе адказ будзе адмоўны, значыць, у яе засталася яшчэ да мяне хоць невялікая павага і яна, Эмілія, не хоча, каб я працаваў у падначаленні ў яе палюбоўніка. Зноў перада мной паўстала ўсё тое ж пытанне: на самай справе яна мной пагарджае? Калі так — то за што? Нарэшце яна сказала:

— Такія рэчы нельга рашаць за другіх.

— Але ж я цябе аб гэтым прашу.

— Запомні, ты сам настойваў, — раптам сказала яна нечакана ўрачыстым тонам.

— Добра, запомню.

— Дык вось, я лічу, што калі ты ўжо ўсклаў на сябе абавязак, не трэба ад яго адмаўляцца. Між іншым, ты ж мне сам не раз гаварыў... гэта можа раззлаваць Бацісту і ён ніколі больш не дасць табе работу... Думаю, ты павінен напісаць гэты сцэнарый.

Значыць, яна мне раіла не пакідаць работы над сцэнарыем; значыць, як я і меркаваў, яна мной страшэнна пагарджала. Не верачы сваім вушам, я перапытаў:

— Ты на самай справе так лічыш?

— Безумоўна.

Я не ведаў, што сказаць. Пасля мяне схапіла злосць, і я толькі папярэдзіў:

— Цудоўна... але не гавары пасля, што дала мне такую параду, зразумеўшы, што я, маўляў, сам хачу пісаць такі сцэнарый... Як ты гаварыла тады, калі трэба было заключыць кантракт... Я заяўляю табе з усёй яснасцю, што не хачу пісаць сцэнарый.

— Ах, як ты мне абрыдаў! — сказала яна са злосцю, устала з пасцелі і падышла да шафы.— Я дала табе параду... А ты можаш рабіць, як захочаш...

У яе тоне была пагарда; значыць, мае меркаванні пацвердзіліся. І раптам я адчуў, як сэрца маё зноў працяў востры боль, як і тады ў Рыме, калі яна крыкнула мне ў вочы, што не любіць мяне. Я сказаў мімаволі:

— Эмілія, што ж гэта такое? Хіба мы ворагі?

Расчыніўшы шафу і глядзячы ў люстэрка на ўнутраным баку дзвярэй, яна абыякава сказала:

— Што зробіш, жыццё такое!

У мяне перахапіла дыханне, я аслупянеў і не мог сказаць ні слова. Ніколі яшчэ Эмілія не размаўляла са мной так, з такой абыякавасцю, з такой апатыяй, такімі збітымі словамі. Я разумеў, што магу яшчэ даць нашай размове зусім іншы накірунак, сказаўшы, што бачыў яе, Эмілію, з Бацістам (між іншым, яна і сама добра гэта ведала); што, папрасіўшы ў яе парады, працаваць мне над сцэнарыем ці не, я толькі выпрабоўваў яе, і гэта была праўда; і што, карацей кажучы, цяпер, як і перш, уся справа толькі ў нашых адносінах. Але ў мяне не хапіла духу ці, дакладней, сілы так зрабіць; я адчуваў сябе бясконца змораным. І я нясмела спытаў:

— А што ты будзеш рабіць тут, на Капры, пакуль я буду працаваць над сцэнарыем?

— Нічога асаблівага... Буду гуляць... купацца... загараць... Буду жыць, як усе.

— Адна?

— Адна.

— І табе не будзе сумна?

— Мне ніколі не бывае сумна... Мне многа пра што трэба падумаць...

— Ты думаеш калі-нікалі і пра мяне?

— Вядома, і пра цябе.

— І што ж ты пра мяне думаеш?

Я ўстаў, падышоў да яе і ўзяў за руку.

— Мы ўжо шмат разоў гаварылі пра гэта.

Яна вырывала руку, але не вельмі рашуча.

— Ты па-ранейшаму думаеш пра мяне тое, што і перш?

Яна сказала і адступіла назад, пасля аж закрычала:

— Слухай, ішоў бы ты лепш спаць!.. Ёсць рэчы, якія табе непрыемна слухаць, і гэта зусім зразумела... Але, нічога не зробіш, я магу табе іх толькі паўтараць... Што за асалода ў такіх размовах?

— Не, давай урэшце пагаворым.

— Але навошта?.. Мне давядзецца яшчэ раз паўтарыць табе тое, што я ўжо шмат разоў гаварыла... Ці, можа, ты думаеш, што я перамяніла сваю думку пасля прыезду на Капры? Наадварот!

— Што значыць «наадварот»?

— Наадварот...— растлумачыла яна, крыху збянтэжыўшыся,— гэтым я хацела сказаць, што зусім не перамяніла сваёй думкі. Вось і ўсё.

— Значыць, ты ўсё яшчэ адчуваеш да мяне тое самае... Ці не так?

Нечакана для мяне яна абурылася, ледзь не заплакаўшы:

— Ну нашто ты мяне так мучаеш?.. Можа, ты думаеш, мне прыемна гаварыць табе такое?.. Мне гэта яшчэ цяжэй, чым табе!

Яна сказала гэта шчыра, з болем, і гэта мяне кранула. Я сказаў, зноў узяўшы яе за руку:

— А я думаю пра цябе толькі добрае... І заўсёды

так буду думаць.— Пасля, каб даць ёй зразумець, што я дарую здраду (а я і сапраўды дараваў ёй), дадаў: — Што б ні здарылася!

Эмілія нічога не адказала. Яна глядзела некуды ўбок і, здавалася, нечага чакала. І ў той жа час непрыкметна, але з упартай варожасцю старалася вызваліць сваю далонь. Тады я рэзка адпусціў яе руку і, пажадаўшы добрай ночы, хуценька выйшаў. І амаль адразу я пачуў, як у замку яе дзвярэй шчоўкнуў ключ, і гэты гук зноў разануў мне па сэрцы вострым болям.

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦАТЫ

Назаўтра раніцай я ўстаў на світанку і, не пытаючыся, дзе Баціста і Эмілія, пайшоў, дакладней, збег з дому. Я выспаўся і адпачыў, падзеі мінулага дня, і перш за ўсё мае ўласныя падзеі, паўсталі цяпер перада мной у даволі непрывабным святле, як нешта зусім недарэчнае, супраць чаго я спрабаваў бунтаваць самым недарэчным чынам. Цяпер мне хацелася спакойна абдумаць, што трэба рабіць, пакідаючы за сабой права дзейнічаць свабодна, не абмяжоўваючы сябе якім-небудзь паспешным рашэннем, якое часта бывае памылковым. Выйшаўшы з дому, я пайшоў той жа дарогай, што і ўчора вечарам, і накіраваўся ў гасцініцу, дзе жыве Рэйнгольд. Я спытаўся, як знайсці рэжысёра, — мне адказалі, што ён у садзе. Я пайшоў у сад, дзе ў глыбіні алеі скрозь лісце дрэў была відаць лёгкая балюстрада, ярка-белая ад асляпляльнага ззяння спакойных, залітых сонцам мора і неба. На невялікай пляцоўцы перад балюстрадай стаяла некалькі крэслаў і столік; згледзеўшы мяне, чалавек, які сядзеў там, устаў і прывітальна памахаў мне рукой. Гэта быў Рэйнгольд, апрануты, як капітан далёкага плавання: ярка-сіняя фуражка з залатым якарам, такога ж коле-

ру пінжак і белыя штаны. На століку стаяў паднос з рэшткамі сняданку, тут жа ляжалі папка і пісьмовыя прылады.

Рэйнгольд здаваўся вельмі вясёлым. Ён адразу спытаўся ў мяне:

— Ну, Мальтэні... як вам падабаецца сённяшні ранак?

— Ранак проста цудоўны.

— А што б вы казалі, Мальтэні,— працягваў ён, беручы мяне пад руку і становячыся побач са мной ля балюстрады,— што б вы казалі, калі б мы з вамі плюнулі на работу, узялі лодку і, выйшаўшы ў мора, пакаталіся вакол вострава?.. Ці не было б гэта прыемней, чым працаваць?

Я адказаў без асаблівага натхнення, падумаўшы толькі, што кампанія Рэйнгольда ў значнай меры пазбавіла б такую прагулку яе хараства:

— Ага, у нейкім сэнсе гэта было б прыемней.

— Вы казалі, Мальтэні, у нейкім сэнсе...— усклікнуў ён пераможна.— Але ў якім іменна? Не ў тым, у якім мы разумеем жыццё?.. Таму што для нас жыццё — перш за ўсё абавязак... Ці не так, Мальтэні?.. Абавязак... і таму за работу, Мальтэні, за работу!

Ён адышоўся ад балюстрады, зноў сеў за столік, а пасля, нагнуўшыся да мяне і гледзячы мне ў вочы, з нейкай урачыстасцю сказаў:

— Сядайце бліжэй... Сёння раніцай мы толькі пагаворым... Я павінен вам многае сказаць.

Я сеў, Рэйнгольд насунуў фуражку на вочы і працягваў:

— Памятаеце, Мальтэні, па дарозе з Рыма ў Неапаль я пачаў тлумачыць вам сваю канцэпцыю «Адысеі»... Але нашу размову перапыніў Баціста... А пасля я сам рашыў адкласці нашу гутарку і ўсю астатнюю дарогу драмаў... Памятаеце, Мальтэні?

— Вядома.

— Вы памятаеце таксама, як я інтэрпрэтаваў «Адысею»: Адысей дзесяць год не вяртаецца дамоў, таму што ён, калі хочаце знаць, падсвядома сам не жадае вяртацца?

— Так.

— Цяпер я вам скажу прычыну, чаму, як я лічу, Адысей не спяшаецца вяртацца дамоў,— сказаў Рэйнгольд. Ён хвіліну памаўчаў, нібы хацеў гэтай паўзай падкрэсліць, што зараз пачне тлумачыць зробленае ім адкрыццё, а потым, насупіўшы бровы і ўтаропіўшыся на мяне, са сваім звычайным сур'ёзным і важным выглядам працягваў далей: — Адысей падсвядома не хоча вяртацца на Ітаку, таму што ў сапраўднасці ў яго дрэнныя адносіны з Пенелопай. Вось у чым прычына, Мальтэні... І сапсаваліся яны яшчэ да таго, як Адысей пайшоў на вайну... Больш таго, Адысей на самай справе і на вайну едзе ненавіта таму, што яму няўтульна ў сваім доме... А яму няўтульна таму, што ён не ладзіць са сваёй жонкай.

Рэйнгольд зноў крыху памаўчаў, трымаючы пры гэтым важны і павучальны выгляд, а я выкарыстаў момант і павярнуў крэсла так, каб мне не біла ў вочы сонца. Нарэшце ён прадоўжыў:

— Калі б у яго з Пенелопай было ўсё ў ажур, ён не пайшоў бы на вайну... Адысей не забіяка, не хвалько, не ваяка. Ён разумны, мудры, абачлівы чалавек. Калі б у Адысея з жонкай былі добрыя адносіны, то ён, каб паказаць сваю салідарнасць з Менелаем, магчыма, абмежаваўся б толькі тым, што паслаў бы экспедыцыйны корпус пад камандаваннем якога-небудзь надзейнага чалавека... А ён накіраваўся сам, выкарыстаўшы вайну як прычыну для таго, каб паехаць — збегчы ад сваёй жонкі.

— Вельмі лагічна.

— Вы хочаце сказаць — вельмі псіхалагічна,

Мальтэні,— удакладніў Рэйнгольд, відаць, улавіўшы ў маім голасе іронію,— вельмі псіхалагічна... І не забывайце, што ўсё залежыць ад псіхалогіі, без псіхалогіі не можа быць характараў, а без характараў — гісторыі... Цяпер разбярэмся ў псіхалогіі Адысея і Пенелопы. Дык вось, Пенелопа — жанчына, верная традыцыям архаічнай, феадальнай, арыстакратычнай Грэцыі — дабрадзейная, высакародная, гордая, верыць у бога, добрая гаспадыня, добрая маці і добрая жонка. Характар жа Адысея, наадварот, нагадвае грэчаскі характар больш позняга перыяду, Грэцыі мудрацоў і філосафаў... Адысей — чалавек без забабонаў і ў выпадку неабходнасці не вельмі далікатны, ён праніклівы, разважлівы, разумны, не верыць у бога, ён скептык, а часам нават цынік.

— Мне здаецца,— засупярэчыў я,— што вы рысуеце характар Адысея чорнай фарбай... У самой паэме... Рэйнгольд нецярпліва перабіў мяне:

— Ды нам зусім няма ніякай справы да «самой паэмы»... Ці, дакладней, мы маем права тлумачыць яе па-свойму, развіваць... Мы ствараем фільм, Мальтэні... «Адысея» ўжо напісана... А фільм яшчэ трэба паставіць.

Я маўчаў, а ён працягваў далей:

— Значыць, прычыну благіх адносін паміж Адысеем і Пенелопай трэба шукаць у непадабенстве іх характараў... Да таго, як пачалася Траянская вайна, Адысей, відаць, зрабіў нешта такое, што не спадабалася Пенелопе... Але што ж іменна? Вось тут на сцэне паяўляюцца жаніхі... З «Адысеі» мы даведваемся, што яны хочуць ажаніцца з Пенелопай, а пакуль што сваюляць у доме Адысея і расцягваюць яго дабро... Неабходна карэнным чынам змяніць сітуацыю.

Я глядзеў на яго са здзіўленнем.

— Не разумееце? — спытаўся ён.— Добра, зараз я вам растлумачу... Жаніхі — нам, відаць, варта зрабіць

з іх адзін персанаж, абмежаваўшыся, напрыклад, толькі Антоніем,— дык вось, жаніхі закаханы ў Пенелопу ўжо даўно, як пачалася Траянская вайна... І, закаханыя, закідваюць яе, згодна старажытнагрэчаскаму звычаю, падарункамі... Пенелопа, выхаваная пастарому, гордая, поўная пачуцця ўласнай годнасці жанчына, хацела б адмовіцца ад гэтых падарункаў, хацела б перш за ўсё, каб муж папраганяў жаніхоў... Але Адысей — прычыны мы яшчэ не ведаем, але яе лёгка будзе знайсці — не хоча злаваць жаніхоў... Як чалавек разважлівы, ён не надае вялікага значэння іх заляцанням, бо ведае, што жонка яму не здрадзіць; не надае ён вялікага значэння і падарункам, якія нават, магчыма, яму не такія ўжо і непрыемныя... Не забывайце, Мальтэні, што грэкі вельмі любілі атрымоўваць падарункі... Вядома, Адысей нікольні не збіраецца раіць Пенелопе, каб яна паддалася спакусе жаніхоў, ён толькі рэкамендуе ёй не злаваць іх, бо яму здаецца, што гэтага не варта рабіць... Адысей хоча жыць спакойна, ён не любіць скандалаў... Пенелопа, якая чакала ўсяго, чаго хочаш, апрача такой пасіўнасці Адысея, раззлавана, не можа гэтаму нават паверыць. Яна пратэстуе, абураецца. Але Адысея гэта не турбуе, ён не бачыць у гэтых падарунках нічога абразлівага... Ён зноў раіць Пенелопе прыняць падарункі, быць ласкавай, тым больш што ёй, урэшце, не цяжка так сябе весці. І Пенелопа робіць так, як ёй раіць муж... Але ў той жа час пачынае адчуваць да яго пагарду... Адчувае і тое, што больш яго не кахае, і гаворыць яму пра гэта. Занадта позна апамятаўся Адысей, здагадаўшыся, што сваёй асцярожнасцю і хітрасцю ён дабіўся свайго — Пенелопа яго не кахае. Адысей хоча выправіць становішча і вярнуць каханне Пенелопы, але яму гэта не ўдаецца... жыццё яго на Ітацы робіцца пеклам... І нарэшце, страціўшы ўсякую надзею, ён вырашае прыняць удзел у Траянскай вайне, каб, выкарыстаўшы

гэтую прычыну, з'ехаць з дому. Праз сем гадоў вайна скончана, і Адысей зноў адпраўляецца ў плаванне, каб морам вярнуцца на Ітаку. Але ён ведае: дома чакае жанчына, якая не толькі не кахае яго, але нават ім пагарджае... І таму Адысей падсвядома шукае любую прычыну, каб адцягнуць свой нярадасны зварот, якога ён так баіцца. Але рана ці позна, а вяртацца трэба... І калі ён нарэшце вяртаецца, з ім адбываецца тое, што адбылося з рыцарам з казкі пра дракона. Вы памятаеце, Мальтэні?.. Прынцэса патрабавала ад рыцара, каб ён перамог дракона, калі хоча пакарыць яе сэрца... Рыцар забіў дракона, і прынцэса яго пакахала... Так і Пенелопа. Калі вярнуўся Адысей, яна даказвае яму, што ніколі не здраджвала, і разам з тым дае зразумець: вернасць яе была прадыктавана не каханнем, а толькі пачуццём уласнай годнасці... Пакахаць жа Адысея яна зможа толькі пры адной умове — калі ён знішчыць жаніхоў... Адысей, як мы ўжо ведаем, зусім не крыважэрны і не помслівы... Ён, магчыма, хацеў бы пазбавіцца ад жаніхоў інакш, угаварыць іх выбрацца па добрай волі. Але гэты раз ён рашаецца на забойства... Таму што ён разумее: ад гэтага залежыць, ці будзе Пенелопа паважаць яго, а значыць, і кахаць... Вось чаму ён забівае жаніхоў... І тады — толькі тады — Пенелопа перастае ім пагарджаць і дорыць яму сваё каханне... І вось Адысей і Пенелопа пасля доўгіх гадоў расстання зноў кахаюць адно аднаго... і спраўляюць сваё сапраўднае вяселле... *Bluthochzeit*, крывавае вяселле... Ну як, Мальтэні, зразумелі? Рэзюмірую: першае — Пенелопа пагарджае Адысеем за тое, што ён не рэагаваў, як належыць мужчыне, мужу і цару, на дамаганні жаніхоў. Другое — яе пагарда даводзіць да таго, што Адысей едзе на вайну... Трэцяе — Адысей, ведаючы, што дома яго чакае жанчына, якая ім пагарджае, несвядома ўсяляк аддаляе свой зварот... Чацвёртае — для таго, каб зноў здабыць каханне і павагу

Пенелопы, Адысей знішчае жаніхоў... Вы зразумелі, Мальтэні?

Я адказаў, што зразумеў. І сапраўды, зразумець усё гэта было не так ужо цяжка. Але цяпер пачуццё агіды, якое з самага пачатку выклікала ў мяне псіхалагічная трактоўка Рэйнгольдам «Адысеі», ахапіла мяне яшчэ мацней; я не ведаў, што сказаць, і слухаў Рэйнгольда як у сне. Ён жа між тым працягваў педантычна тлумачыць:

— Вы спытаеце, як мне ўдалося дайсці да разумення гэтага ключавога моманту ўсёй сітуацыі? Адзіным шляхам роздуму з выпадку знішчэння жаніхоў... Мне кінулася ў вочы, што гэта знішчэнне, вельмі ўжо лютае, жорсткае, бязлітаснае, зусім не адпавядае характару Адысея, які, як мы маглі пераканацца, заўсёды адрозніваўся хітрасцю, гнуткасцю, пранікліваасцю, разважлівасцю, асцярожнасцю. І я падумаў: «Адысей мог бы проста ўзяць ды выгнаць жаніхоў за дзверы... Ён мог бы гэта зрабіць па-добраму, ён гаспадар у сваім доме, ён цар, яму дастаткова было толькі зрабіць намёк... Калі ж ён гэтага не зрабіў, значыць, у яго была нейкая сур'ёзная прычына. Якая ж?.. Відаць, Адысей хацеў паказаць, што ён не толькі хітры, гнуткі, праніклівы, разважлівы і разумны, але ў выпадку неабходнасці таксама і люты, як Аякс, неразумны, як Ахіл, бязлітасны, як Агамемнан... Цяпер узнікае пытанне, каму ж ён хацеў усё гэта даказаць? Ясна каму — Пенелопе... Значыць — эўрыка!

Я прамаўчаў. Рэйнгольд разважаў вельмі гладка, і ход яго думак адпавядаў ягонаму імкненню ператварыць «Адысею» ў псіхааналітычную драму. Але якраз вось гэтыя спробы, у якіх відаць была прафанацыя «Адысеі», і выклікалі ў мяне агіду. У Гамера ўсё было проста, чыста, высакародна, наіўна, нават сама хітрасць Адысея, якая ў паэтычным плане з'яўлялася толькі як праява яго разумовай перавагі. У інтэрпрэ-

тацыі ж Рэйнгольда ўсё зводзілася да ўзроўню сучаснай драмы з прэтэнзіяй на павучальнасць і псіхалагізм. Між тым Рэйнгольд, вельмі задаволены сваёй інтэрпрэтацыяй, закругляўся:

— Як бачыце, Мальтэні, фільм ужо гатовы ва ўсіх дэталях... Нам застаецца толькі напісаць сцэнарыі.

Я рэзка перапыніў Рэйнгольда:

— Паслухайце, Рэйнгольд, але гэта ваша інтэрпрэтацыя мне зусім не падабаецца!

Ён утаропіўся ў мяне, бадай, больш здзіўлены маёй гарачнасцю, чымся нязгодай.

— Яна вам не падабаецца, мой дарагі Мальтэні? А чым жа яна вам не падабаецца?

Я пачаў гаварыць, спачатку з намаганнем, але паступова голас мой загучаў упэўнена і натуральна.

— Ваша інтэрпрэтацыя мне не падабаецца таму, што яна — поўная фальсіфікацыя сапраўднага характару самога Адысея... У Гамера ён сапраўды чалавек праніклівы, разважлівы, калі хочаце, нават хітры, але ён ніколі не забывае пра гонар і чалавечую годнасць... Ён ніколі не перастае быць героем, слаўным воінам, царом, верным мужам. А пры такой трактоўцы, як ваша, — дазвольце сказаць вам гэта, дарагі Рэйнгольд, — вы рызыкуеце ператварыць яго ў чалавека, які не мае ні гонару, ні пачуцця ўласнай годнасці, у чалавека, якога няма за што паважаць... Ужо не кажучы пра тое, што вы вельмі адышлі ад арыгінала...

Я гаварыў, і ў Рэйнгольда знікала з твару яго шырокая ўсмешка, паволі-паволі, пасля раптам зусім знікла. Пасля ён, не хаваючы свайго нямецкага акцэнта, рэзка засупярэчыў:

— Дарагі Мальтэні, дазвольце вам сказаць, што вы, як заўсёды, нічога не зразумелі.

— Як заўсёды? — пакрыўджана паўтарыў я з падкрэсленай іроніяй.

— Так, як заўсёды, — пацвердзіў Рэйнгольд. — І я

вам цяпер растлумачу чаму... Слухайце мяне ўважліва, Мальтэні.

— Можаце не сумнявацца, я слухаю вас уважліва.

— Я зусім не збіраюся ператвараць Адысея, як вы думаеце, калі меркаваць па тым, што вы сказалі, у чалавека, пазбаўленага пачуцця ўласнай годнасці, гонару, у чалавека, які не заслугоўвае павагі... Я проста хачу зрабіць яго такім, якім ён паўстае ў «Адысеі». Што ўяўляе з сябе Адысей у паэме, якога яго мы там бачым? У паэме гэта проста цывілізаваны чалавек... Сярод іншых герояў, людзей нецывілізаваных, Адысей адзіны чалавек, які далучыўся да цывілізацыі. Чым жа гэта выказвае Адысей? Ды тым, што ён вольны ад забабонаў, тым, што ён заўсёды дзейнічае разумна, нават і ў тых выпадках, калі размова ідзе, як вы кажаце, пра гонар, пра ўласную годнасць, павагу... Тым, нарэшце, што ён разумны, аб'ектыўны, я б нават сказаў, можа мысліць аналітычна... Цывілізаванасць, — працягваў Рэйнгольд, — як вядома, мае свае недахопы... Адысей вельмі хутка забывае, напрыклад, пра тое значэнне, якое надаюць так званым пытанням гонару людзі нецывілізаваныя... Пенелопа ж — чалавек нецывілізаваны, гэта жанчына, якая паважае традыцыі даўніны, прыслухоўваецца толькі да таго, што падказвае ёй інстынкт, гарачая кроў, гордасць... Цяпер будзьце асабліва ўважлівы, Мальтэні, і пастарайцеся зразумець, што я хачу сказаць... Усім тым, хто нецывілізаваны, цывілізацыя можа здацца — ды часта і здаецца — маральным разлажэннем, бездухоўнасцю, беспрынцыпнасцю, цынзізмам... Такія абвінавачванні супраць цывілізацыі высоўваў, напрыклад, Гітлер, які, вядома, быў чалавекам нецывілізаваным. Ён жа таксама шмат балбатаў пра гонар... Але ж мы цяпер ведаем, што ўяўляў сабой Гітлер і ягоны гонар... Адным словам, у «Адысеі» Пенелопа ўвасабляе сабой варварства, а Адысей — цывілізацыю... Ведаеце, Мальтэні, я

лічыў вас чалавекам цывілізаваным, а вы, выяўляецца, разважаеце, як гэта варварка Пенелопа!

Апошнія словы ён прамовіў з шырокай, вясёлай усмешкай, было відаць, што, параўнаўшы мяне з Пенелопай, Рэйнгольд застаўся задаволены сваім дасціпным жартам. Але менавіта гэта параўнанне, сам нават не ведаю чаму, было мне асабліва непрыемнае. Я пабялеў ад шаленства і сказаў зрываістым голасам:

— Калі вы лічыце праявай цывілізацыі такое становішча, дзе муж закрывае вочы на тое, як да ягонай жонкі заляцаецца другі мужчына, тады, дарагі Рэйнгольд, прызнаюся, я — чалавек нецывілізаваны.

Гэты раз Рэйнгольд на маё здзіўленне быў спакойны.

— Адну хвілінку, — сказаў ён, падымаючы руку, — адну хвілінку! Сёння, Мальтэні, вы не ў стане разважаць спакойна... Зусім як Пенелопа... Давайце зробім так... Ідзіце цяпер пакупайцеся і падумайце добра пра ўсё, пра што мы тут з вамі гаварылі... а заўтра раніцай прыйдзеце і раскажаце мне, да чаго вы дадумаліся... Ну як, згодны?

Я збянтэжыўся, але адказаў:

— Згодзен... Толькі не думаю, што змагу перамяніць свае думкі.

— Падумайце, падумайце пра ўсё, пра што мы тут з вамі гаварылі, — паўтарыў ён, устаючы і працягваючы мне руку.

Я таксама ўстаў. Рэйнгольд спакойным тонам дадаў:

— Упэўнены: заўтра, добра падумаўшы пра ўсё гэта, вы згодзіцеся, што я меў рацыю.

— Не думаю, — адказаў я і пайшоў па алеі, якая вяла да гасцініцы.

РАЗДЗЕЛ ВАСЕМНАЦЦАТЫ

З Рэйнгольдам я прабыў не больш як гадзіну — якраз гэтулькі, колькі цягнуліся нашы спрэчкі пра «Адысею». У мяне наперадзе быў цэлы дзень, каб, як сказаў Рэйнгольд, «пра ўсё падумаць», ці, інакш кажучы, рашыць, ці згодзен я з яго трактоўкай паэмы. Калі сазнацца, дык як толькі я выйшаў з гасцініцы, мяне адразу ахапіла неадольнае жаданне не толькі не думаць больш пра тыя ідэі, якія выказаў Рэйнгольд, але і наогул хутчэй пра іх забыць і нацешыцца цудоўным сонечным днём. Але ў той жа час мне здавалася, што ў думках Рэйнгольда закладзена нешта такое, што выходзіць за межы нашай сумеснай работы над сцэнарыем: нешта, чаго я сам яшчэ не мог вызначыць і пра што даведаўся, толькі дзякуючы маёй вельмі вострай рэакцыі на нашу размову. Такім чынам, мне і на самай справе трэба было «пра ўсё падумаць». Я ўспомніў, што, выходзячы раніцай з дому, заўважыў унізе пад абрываам, над якім стаяла віла, маленькую бухтачку, і вырашыў туды спусціцца: там я якраз і мог бы спакойна «пра ўсё падумаць», а калі б я не пажадаў гэтага, то і зусім ні пра што не думаць, проста пакупацца ў моры.

З такімі думкамі я накіраваўся па ўжо знаёмай мне алеі, якая акружала востраў. Было яшчэ вельмі рана, і на вузкай цяністай дарожцы я амаль нікога не сустрэў — толькі некалькі хлапчукоў ціха пратупалі сярод цішыні босымі пяткамі па ўкладзенай цэглай дарожцы, пасля прайшлі, абняўшыся, дзве зусім маладзенькія дзяўчынкі, ціха размаўляючы адна з адной, ды дзве ці тры пажылыя дамы, што вывелі на прагулку сваіх сабачак.

У канцы алеі, там, дзе яна вяла па самым бязлюдным і абрывістым баку вострава, я звярнуў на вузенькую дарожку. Прайшоўшы яшчэ крыху, я налучыў на

сцяжынку, якая паварочвала ўбок і заканчвалася тэрасай, што вісела, здавалася, над бяздоннем. На тэрасе я спыніўся і паглядзеў уніз. Метраў за сто падмной дрыжала і блішчала, пераліваючыся рознымі колерамі ў залежнасці ад напрамку ветру, бяскрайняя раўніна мора. Сям-там мора было блакітнае, сям-там сіняе, амаль ліловае, а яшчэ далей ад берага — зялёнае. Выступаючы з мора, далёкага і маўклівага, нібы чарада стрэл, якія ляцелі мне насустрач, цягнулі ўгору свае голыя, зіхоткія на сонцы вяршыні стромыя скалы, што грувасціліся ўздоўж берага вострава. Калі я глядзеў на іх, сам не ведаю чаму, мяне раптам ахоплівала нейкае дзіўнае хваляванне; жыць больш не было дзеля чаго, падумаў я, і ў мяне мільгнула думка: а што, калі скочыць у гэту зіхатлівую бяскрайнюю бездань? Можа, такая смерць будзе вартая ўсяго таго добрага, што я меў. Я гатовы быў пакончыць з сабою, каб хоць пасля смерці здабыць тую чысціню, якой я не меў жывучы.

Гэта спакуса пакончыць з сабой была шчырая і моцная, і, магчыма, нейкае імгненне майму жыццю сапраўды пагражала небяспека. Пасля амаль інстынктыўна я падумаў пра Эмілію: як бы яна ўспрыняла вестку пра маю смерць. І тады я раптам сказаў самому сабе: «Не, ты хочаш пакончыць з сабой не таму, што табе надакучыла жыццё — і ты стаміўся ад яго... ты зусім ад яго не стаміўся... Ты канчаеш жыццё самагубствам праз Эмілію». Мяне збянтэжыла гэта думка: аказваецца, такі парыў выкліканы маёй уласнай зацікаўленасцю. Пасля я задаў сам сабе яшчэ адно пытанне: «Праз Эмілію ці дзеля Эміліі?.. Бо гэта вялікая розніца». І тут жа сам сабе адказаў: «Дзеля Эміліі, дзеля таго, каб зноў вярнуць яе каханне, яе павагу, хай нават пасля маёй смерці... Я хацеў, каб яе мучылі дакоры сумлення, бо яна несправядліва пагарджала мною».

Усё гэта самакапанне нагадвала дзіцячую гульню ў кубікі: скінутыя ў кучу кубікі трэба было раскласці ў адпаведным парадку, каб атрымаўся адпаведны ўзор. Толькі я паспеў узважыць усё да канца, як адразу маё становішча, якое я сабе намалюваў, дапоўніла адна раптоўная думка: «Ты так бурна рэагаваў на тое, што сказаў Рэйнгольд таму, што табе здалося, нібыта, расказваючы пра адносіны Адысея і Пенелопы, Рэйнгольд, магчыма, сам таго не ведаючы, намякаў на адносіны паміж табой і Эміліяй... Калі ён сказаў, што Пенелопа пагарджала Адысеем, ты адразу падумаў, што Эмілія пагарджае табой... Карацей кажучы, табе было непрыемна пачуць праўду, і ты паўстаў супраць яе».

Але малюнак усё яшчэ быў не закончаны, і яго закончыла новая думка: «Ты думаеш пра самазабойства таму, што не здольны разабрацца ў самім сабе... Аднак, калі ты хочаш, каб цябе зноў паважала Эмілія, табе зусім неабавязкова канчаць жыццё самагубствам. Дастаткова зрабіць нешта больш лёгкае... А што зрабіць, табе падказаў ужо Рэйнгольд... Адысей, жадаючы вярнуць каханне Пенелопы, знішчае жаніхоў... Значыць, разважаючы тэарэтычна, табе трэба было б знішчыць Бацісту... Але мы жывём не ў такім жорсткім, хоць і больш складаным свеце, чым свет «Адысеі». Ты можаш абмежавацца тым, што адмовішся пісаць сцэнарый, разарвеш усе адносіны з Рэйнгольдам і заўтра ж вернешся назад у Рым. Эмілія раіла табе не адмаўляцца ад сцэнарыя таму, што ёй, у сутнасці, хочацца пагарджаць табой і яна жадае, каб сваімі паводзінамі ты сам даказаў, што яе пагарда мае грунт... Але ты не павінен слухаць яе парад, наадварот, ты павінен рабіць іменна так, як, на думку Рэйнгольда, зрабіў бы Адысей».

Цяпер малюнак быў дастаткова ясны: я прааналізаваў сваё становішча да канца, бязлітасна, праўдзіва

ў адносінах да самога сябе. І мне стала ясна: няма больш ніякай неабходнасці «пра ўсё думаць», як раіў Рэйнгольд; я з чыстым сумленнем магу вярнуцца ў гасцініцу і абвясціць рэжысёру пра сваё на гэты раз ужо канчатковае рашэнне. Але я ўсё ж падумаў, што, раз больш няма неабходнасці «пра ўсё думаць», не трэба і дзейнічаць так спешна, каб не склалася памылковае ўражанне, нібыта я раблю ўсё неабдуманна, у гарачцы. Пайду да Рэйнгольда пасля абеду і спакойна паведамлю яму пра сваё рашэнне. Вярнуўшыся дамоў, я гэтак жа спакойна загадаю Эміліі ўпакоўваць чамаданы. Што ж датычыць Бацісты, то ад размовы з ім я рашыў зусім ухіліцца, хацеў толькі раніцай перад ад'ездам проста пакінуць кароткую запіску, у якой растлумачу сваё рашэнне тым, што ў нас разышліся погляды з Рэйнгольдам — у сутнасці, гэта была праўда. Баціста — чалавек прынцыповы, ён зразумее, у чым тут справа, і я ніколі ў жыцці яго больш не ўбачу.

Задумаўшыся, я не заўважыў, як зноў вярнуўся ў алею і дайшоў да абрыву, на якім стаяла віла. Я апамятаўся, толькі заўважыўшы, што ледзь не падбегам спускаюся па крутой дарожцы, якая, асыпаючыся пад нагамі, вяла да маленькай бухтачкі — той самай, якую я прыкмеціў яшчэ раніцай, калі выйшаў з дому. Задыхаючыся, я збег уніз; перавёўшы дух, некалькі хвілін стаяў, азіраючыся, на прыбярэжнай скале. Невялікі камяністы пляж быў з усіх бакоў абкружаны вялізным каменнем — здавалася, яно толькі што скацілася з гор. Бухтачку закрывалі два скалістыя мысы, якія ўзнімаліся з зялёнай марской роўнядзі; вада тут была настолькі празрачная, што сонечныя промні даставалі да самога дна, пасля я заўважыў чорны ўцёс, увесь патрэсканы і пакляваны, які напалову ўехаў у пясок, і вырашыў схавацца ад гарачых сонечных промняў пад яго ценем. Але, абышоўшы ўцёс, я рап-

там згледзеў Эмілію — зусім голая, яна ляжала на прыбярэжнай гальцы.

Па праўдзе кажучы, пазнаў я яе не адразу, таму што твар у яе быў закрыты вялікім саламяным капелюшом; у першую хвіліну я хацеў нават пайсці: мне здалося, што перада мной нейкая незнаёмая жанчына. Але пасля я зірнуў на руку гэтай загарэлай незнаёмай жанчыны і адразу заўважыў у яе на ўказальным пальцы залаты пярсцёнак з двума маленькімі апалавымі жалудамі, які я нядаўна падарыў Эміліі ў дзень нараджэння.

Я стаяў у галавах у Эміліі і бачыў яе нібы ў ракурсе. Як я ўжо сказаў, яна была голая, адзенне яе ляжала побач з ёй на каменні — кучка стракатых ануч, нават цяжка было паверыць, што яны могуць схаваць такое вялікае цела. І сапраўды, калі я глядзеў на голую Эмілію, мяне больш за ўсё здзівіла, калі можна так сказаць, не нейкая там частка яе цела, а гарманічная, велічная і магутная ўся яе фігура. Хаця я ведаў, што Эмілія не была паўнейшая за іншых жанчын, але ў тую хвіліну яе голае цела здалося мне вялікім, нібыта яму перадалося штосьці ад неабсяжнага мора і неба. Яна ляжала на спіне; абрысы яе грудзей былі мяккія і расплываліся, але мне гэтыя два невысокія пругкія ўзгорачкі здаваліся вялікімі і цяжкімі, вялікімі здаваліся і ружовыя кружочки саскоў; такімі ж вялікімі здаваліся і яе клубы, якія велічна і ёмка ляжалі на каменнях пляжа, і живот, які нібыта сабраў у сваю круглую чашу ўсё сонечнае святло, і доўгія, стройныя ногі, якія ляжалі крыху ніжэй корпуса — пляж быў з нахілам, — хоць у мяне было такое ўражанне, нібыта іх цягне ўніз іхні ўласны цяжар. Я раптам падумаў, адкуль у мяне такое вострае адчуванне масіўнасці і магутнасці яе фігуры, і адразу зразумеў, што абудзіла яго маё жаданне, якое нечакана паявілася ў мяне. Жаданне, хутчэй духоўнае, чым фі-

зічнае, настойлівае і неадкладнае, жаданне зліцца з ёй, але не з яе плоццю і не дзеля самой плоці, а толькі пры яе дапамозе. Адным словам, я згаладаўся па Эміліі, але не ўсё ад мяне залежала, каб наталіць голад, дакладней, усё залежала толькі ад яе, ад яе згоды задаволіць мяне. Ды я адчуваў, што на гэта яна не згодзіцца, хоць на першы погляд магло нават здацца — але гэта, на жаль, была толькі ілюзія! — што яна, голая, раскінула перада мной ногі, каб прапанаваць сябе.

Доўга глядзець на голую Эмілію я не мог. Зрабіўшы крок наперад, я, парушаючы ранішняю цішыню, гукнуў:

— Эмілія!

Яна спачатку скінула з сябе капялюш, пасля, працягнуўшы руку, схапіла з кучкі адзення блузку, каб прыкрыць ёю сваю сарамату; у той час яна прыўзнялася і села, хуценька азіраючыся, — старалася згледзець, хто яе кліча. Калі я сказаў: «Гэта я, Рыкарда», — яна нарэшце заўважыла мяне і выпусціла адразу з рук блузку, якая ўпала на каменне. Пасля Эмілія павярнулася ўсім целам да мяне, каб лепш мяне бачыць. «Значыць, — падумаў я, — у першую хвіліну яна спалохалася таго, што тут паявіўся нехта чужы, але, убачыўшы мяне, рашыла, што саромецца ёй нечага, — быццам тут нікога, апроча яе, і не было». Я расказваю пра гэту недарэчнасць толькі для таго, каб вы як мага лепш уявілі, у якім стане я тады знаходзіўся. Мне нават у галаву не прыйшло, што яна не хавала сваёй сараматы менавіта таму, што я быў не які-небудзь там выпадковы нахабнік, а яе муж. Я быў упэўнены, што больш не існую для яе, па крайняй меры як мужчына, і па яе руху, які можна было ўспрыняць па-рознаму, яшчэ раз пераканаўся ў гэтай сваёй упэўненасці. Я сказаў зусім ціха:

— Вось ужо пяць мінут я стаю тут і гляджу на ця-

бе... І, ведаеш, мне здаецца, што бачу я цябе першы раз...

Яна нічога не адказала, толькі яшчэ больш павярнулася ў мой бок, каб лепш бачыць мяне, паправіўшы пры гэтым з абыякавым выглядам цёмныя акулёры.

Я дадаў:

— Калі ты не супраць, я застануся тут; ці, можа, ты хочаш, каб я знік?

Яна паглядзела на мяне, пасля зноў нетаропка адвалілася на каменне і, выцягнуўшыся на сонцы, сказала:

— Па мне, заставайся, калі так хочаш... Толькі, зрабі ласку, не заступай сонца.

Выходзіць, я сапраўды быў для яе пустым месцам ці, сама больш, неадушаўлёным прадметам, які можа заклінаць ад сонечных промняў яе голае цела, якое яна грэла. Такая абыякавасць з боку Эміліі выклікала ў мяне пачуццё страшэннай разгубленасці; у мяне раптам, нібы ад страху, перасохла ў роце, на твары мімаволі адбілася няўпэўненасць і збянтэжанасць, нават нейкая ненатуральная веселасць.

Я сказаў:

— Тут так хораша... Мне таксама хочацца крыху пазагараць.— І, стараючыся надта не звяртаць увагі на ўсё, што адбылося, я сеў непадалёк ад яе, прыхіліўшыся спіной да скалы, якая ўзвышалася на пляжы.

Мы доўга маўчалі. Мяне захліствалі хвалі залацістага святла, якія набягалі адна за адной, лашчылі і асляплялі. Я мімаволі заплюшчыў вочы — мяне апапавалі ціша і спакой. Але я не змог ашукаць самога сябе і паверыць у тое, што я сапраўды прыйшоў сюды загараць; я адчуваў, што да таго часу, пакуль Эмілія не стане мяне зноў кахаць, я не змагу па-сапраўднаму любавання і сонцам і пляжам. Я сказаў, хутчэй падумаў уголас:

— Гэта месца нібы спецыяльна прыдуманая для тых, хто кахае... адно аднаго...

— Гэта праўда, — усё гэтак жа лежачы нерухома, звалася Эмілія з-пад свайго капелюша.

— Але не для нас, бо мы ўжо адно аднаго не кахаем.

Яна нічога не адказала. А я па-ранейшаму глядзеў і глядзеў на яе, і мяне ахоплівала яшчэ большае жаданне, чымся тады, калі я ўбачыў яе першы раз, выйшаўшы з-за скалы.

Моцныя пачуцці характэрныя тым, што раптоўна, міма нашай волі і свядомасці, пераходзяць ва ўчынкі. Сам не ведаю, як гэта адбылося, але нечакана я ўбачыў, што не сяджу збоку, прыхінуўшыся спіной да скалы, а стаю на каленях, схіляючыся ўсё ніжэй і ніжэй да Эміліі, якая ўсё яшчэ ляжала нерухома. Не памятаю ўжо як, але я адкінуў капялюш і хацеў пацалаваць Эмілію, але ніяк не мог адарваць позірку ад яе губ: так часта доўга любуешся якім-небудзь фруктам перад тым, як схапіць яго зубамі. У Эміліі быў вялікі рот з вельмі поўнымі губамі, памада на іх высахла і патрэскалася, нібы высушаная не сонцам, а нутраным агнём. Я падумаў пра тое, што гэтыя губы даўно мяне не цалавалі і што, каб гэта адбылося цяпер, у салодкім паўсне, пацалунак п'яніў бы, як старое, моцнае віно. Мусіць, мінуту, калі не больш, я глядзеў на яе рот, пасля асцярожна крануўся губамі яе губ. Але пацалаваў я іх не адразу: хвіліну я чакаў, адчуваючы яе губы блізка ля сваіх. Я чуў яе лёгкае і спакойнае дыханне, адчуваў, здавалася мне, гарачыню яе губ. Я яшчэ толькі прадчуваў гэты пацалунак, калі мае губы ўжо сустрэліся з губамі Эміліі. Іх дотык, здалося, зусім не абудзіў яе і не здзівіў. Я прыціснуўся губамі да яе губ, спачатку ціха, пасля настойліва, тады, бачачы, што яна па-ранейшаму ляжыць нерухома, адважыўся пацалаваць яе яшчэ мацней. І я ад-

чуў, як яе губы, як я гэтага і чакаў, марудна раскрыліся, нібы ракавіна, палавінкі якой расчыняюцца, калі ўсярэдзіне яе пачынае трапятацца жывая, абмытая халоднай марскай вадой, істота; губы раскрываліся ўсё шырэй і шырэй, агалючы дзясны, і адначасова яе рука ашчапіла мяне за шыю...

Раптам мяне нібыта хто моцна штурхнуў, і я, уздрыгнуўшы, адплюшчыў вочы — я быў задрамаў у цішыні пад сонечнымі промнямі. Эмілія, як і перш, ляжала за некалькі крокаў ад мяне, і твар яе паранейшаму хаваў саламяны капялюш. Я зразумеў, што гэты пацалунак мне прысніўся ці, дакладней, памроіўся ў тым стане трызнення і балючага суму, калі перад сённяшняй, вартай жалю, явай аддаеш перавагу зданям мінулага... Я пацалаваў яе, і яна ў адказ пацалавала мяне, але той, хто цалаваў, і тая, што пацалавала ў адказ, былі толькі зданямі, нагаданымі мне маім жаданнем, толькі дзвюма цэнямі, якія не мелі нічога агульнага з нашымі нерухомымі і чужымі адна адной істотамі. Я глянуў на Эмілію і раптам спытаў у сябе: «А што, калі ты на самай справе пацалуеш яе?» І тут жа адказаў на сваё пытанне: «Не, у цябе не хопіць смеласці... Ты нясмелы, і цябе гняце тое, што яна габой пагарджае».

І тут я нечакана аклікнуў яе:

— Эмілія!

— Што табе?

— Я задрамаў, і мне прыснілася, што я цябе цалую.

Яна нічога не адказала. Спалоханы яе маўчаннем, я хацеў перамяніць тэму размовы і спытаў пра першае, што прыйшло ў галаву:

— А дзе Баціста?

Яна спакойным голасам адказала з-пад капелюша:

— Не ведаю, дзе ён... Дарэчы, сёння яго не будзе ў абед за сталом, сёння Баціста абедае з Рэйнгольдам у гасцініцы.

Раптам, не паспеўшы нават усвядоміць таго, што гавару, я сказаў:

— Эмілія, учора вечарам я бачыў, як цябе ў гасцінай цалаваў Баціста...

— Ведаю... я цябе таксама бачыла.

Голас яе гучаў, як звычайна, толькі злёгка быў прыглушаны капелюшом.

Мяне збілі з панталыку яе спакой і абыякавасць, з якімі яна выслухала маю «тайну»; крыху мяне бянтэжыла і тое, як я сам гэту «тайну» выдаў. Мне, відаць, здавалася, што мора і сонца змусяць нас забыцца пра нашу з Эміліяй сварку, дадуць нам прымірэнне, памогучь зразумець мізэрнасць усяго, што адбылося, і назаўсёды змыюць гэта з памяці.

З вялікім намаганнем я ўсё ж сказаў ёй:

— Эмілія, нам трэба з табой пагаварыць.

— Толькі не цяпер, дай мне спакойна пазагараць.

— Тады сёння вечарам.

— Добра... сёння вечарам.

Я ўстаў і, не аглядваючыся, накіраваўся да сцэжкі, што вяла да вілы.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦЦАТЫ

За сталом у абед мы амаль не размаўлялі. Цішыня, здавалася, ахутвала вілу гэтак жа густа, як яркае святло, якое лілося на яе з усіх бакоў; зіхоткае неба і мора праз вялікія вокны сляпілі нас і аддалялі адно ад аднаго. І ўвесь гэты зіхоткі блакіт зрабіўся раптам густы і цяжкі, як марская вада на вялікай глыбіні, і мы, двое, сядзелі, нібы на дне мора, адасобленыя афарбаванымі ва ўсе колеры вясёлкі струменямі святла, якое лілося і лілося на нас, і не маглі сказаць адно аднаму ні слова. І я яшчэ лічыў, што калі мы ўжо да-

мовіліся, то няёмка пачынаць высвятляць адносіны з Эміліяй, пакуль не настане вечар, паколькі я сам гэта прапанаваў. Здавалася б, пры такіх абставінах два чалавекі, якія сядзяць насупраць адно аднаго і якіх гняце нявырашанае і вельмі важнае для іх абаіх пытанне, толькі пра яго і павінны былі думаць, але ўсё было зусім наадварот: мае думкі блукалі недзе далёка, я не думаў ні пра пацалунак Бацісты, ні пра нашы ўзаемаадносіны з Эміліяй; не думала пра гэта, відаць, і яна. Мусіць, я быў яшчэ ў стане ўнутранага здранцвення і абьякавасці, мне не хацелася нічога рабіць, як і раничай на пляжы, калі я адклаў высвятленне нашых з Эміліяй адносін на вечар.

Пасля абеду Эмілія выйшла з-за стала, сказала, што хоча адпачыць, і знікла. Застаўшыся адзін, я доўга сядзеў нерухома, утаропіўшыся ў акно, за якім марская сінеча паступова пераходзіла ўдалечыні ў больш мяккую сінюку бяздоннага неба. Уздоўж гэтай уяўнай лініі, нібы муха па нацягнутай нітцы, рухаўся маленькі чорны караблік. Я сачыў за ім, і мне, сам не ведаю чаму, прыходзілі ў галаву розныя бязглуздыя думкі пра тое, што робіцца цяпер на борце гэтага карабля. Я ўяўляў матросаў, якія драілі медныя часткі карабля і мылі палубу; кока, які выціраў талеркі ў камбузе; афіцэраў, якія яшчэ, магчыма, сядзяць за сталом; а ўнізе, у машынным аддзяленні, голых па пояс качагараў, якія кідаюць у топку поўныя лапаты вугалю. Гэта быў невялікі караблік, і з такой вялікай адлегласці ён здаваўся маленькай чорнай кропкай; аднак зблізку ён напэўна быў вялікі, поўны жывых людзей, чалавечых лёсаў. Я думаў і пра тое, што яны, гэтыя людзі на борце, мажліва, у сваю чаргу глядзяць на Капры і мімаволі ловаць позіркам белую кропку, якая блішчыць на сонцы сярод прыбярэжных скал, нават і не падазраючы, што гэтая кропка — віла, і што ў ёй знаходжуся я, а са мной Эмілія, і што мы з ёй не ка-

хаем адно аднаго, Эмілія мной пагарджае, а я не ведаю, як мне вярнуць яе каханне і павагу.

Пачуўшы, што мяне зноў ахутвае дрымота, я страпнуўся і рашыў неадкладна выканаць першую частку задуманага мной плана: паведаміць Рэйнгольду, што я «пра ўсё падумаў» і адмаўляюся ад удзелу ў рабоце над сцэнарыем. Гэта думка так узрушыла і асважыла мяне, нібыта я падставіў галаву пад струмень халоднай вады. Я нарэшце зусім супакоіўся, устаў і выйшаў з дому.

Прайшоўшы, спяшаючыся, па дарожцы, якая агінала востраў, недзе праз паўгадзіны я быў ужо ў вестыбюлі гасцініцы. Папрасіў адразу паведаміць пра мяне Рэйнгольду, сеў у крэсла і стаў чакаць. Мне здавалася, што для мяне цяпер было ўсё ясна, але гэта была нейкая ліхаманкавая яснасць. Толькі ад усяго задуманага мною я раптам адчуў палёжку і нават радасць і прыйшоў да высновы, што я ў сваім рашэнні не памыляюся. Праз некалькі хвілін у вестыбюлі паявіўся Рэйнгольд — падаўся адразу мне насустрач з заклапочаным выглядам; ён быў здзіўлены, убачыўшы мяне ў гасцініцы ў гэты час: ці не прынёс я яму блую вестку.

Я спытаўся ветліва:

— Я вас не разбудзіў, Рэйнгольд?

— Не-не,— запэўніў ён мяне,— я не спаў, я наогул ніколі не сплю пасля абеду... Давайце, Мальтэні, сходзім у бар...

Я пайшоў з ім у бар, у якім у гэты час зусім нікога не было. Нібы хочучы адкласці нашу размову надалей — Рэйнгольд, відаць, адчуваў, што я буду гаварыць,— ён спытаўся спачатку, што мне заказаць: чорную каву ці кілішак лікёру. Ён быў заклапочаны і незадаволены гэтым, нібыта які скупы, што вымушаны быў патраціцца на пачастунак. Але я разумеў, што прычына тут іншая — мой прыход. Не звяртаючы на

ўсё гэта ўвагі, я адмовіўся ад кавы і лікёру і амаль адразу пачаў пра самае галоўнае:

— Магчыма, вы здзівіліся, што я вярнуўся так хутка. У мяне наперадзе быў цэлы дзень... але мне здаецца, што адкладваць рашэнне на заўтра не варта... Я ўсё вельмі грунтоўна абдумаў... І хачу паведаміць вам, што я рашыў...

— І што?

— Я не магу пісаць з вамі гэты сцэнарый... Адным словам, я адмаўляюся ад работы.

Рэйнгольд нават не здзівіўся, пачуўшы гэта,— мусіць, лепшага ён і не чакаў. Але мне здалося, што тое, што я сказаў, усё ж такі зачэпіла яго, бо ён адразу зазлаваў:

— Мальтэні, мы з вамі можам гаварыць шчыра?

— Мне здаецца, я і так шчыра сказаў: я адмаўляюся працаваць над сцэнарыем «Адысеі».

— Дазвольце спытаць, а чаму?

— Таму што не згодзен з вашай інтэрпрэтацыяй сюжэта.

— Значыць,— сказаў ён раптам іншым тонам,— вы згодны з Бацістам?

Гэта нечаканае абвінавачванне, не ведаю чаму, мяне раззлавала. Я не лічыў, што мая нязгода з Рэйнгольдам павінна азначаць згоду з Бацістам. І я сказаў са злосцю:

— Пры чым тут Баціста?.. Я не згодзен і з Бацістам... Але скажу шчыра, калі б мне давялося выбіраць паміж вамі двума, я, не думаючы, выбраў бы не вас, а Бацісту... Выбачайце, Рэйнгольд, але я лічу, што трэба ставіць «Адысею» ці так, як яе напісаў Гамер, ці наогул адмовіцца ад гэтай задумы.

— Значыць, вы аддаеце перавагу гэтаму размаляванаму маскарэду з голымі жанчынамі, страшыдлам Кінг-Конгам, танцамі жывата, бюстгальтарамі, драконамі з пап'е-машэ і дэманстрацыяй мод?

— Я гэтага не гаварыў, я сказаў: аддаю перавагу таму, што напісаў Гамер.

— Але «Адысея» Гамера — гэта якраз тое, пра што гавару я,— нахіліўшыся ўперад, сказаў ён пераканана,— гэтая мая «Адысея», Мальтэні.

Не ведаю чаму, але мне раптам захацелася абразіць Рэйнгольда: яго фальшывая дзяжурная ўсмешка, якая хавала ягоную ўпартасць і ўладарнасць, яго бязгледздыя спасылкі на псіхааналіз... ну як, скажыце, усё гэта можна было сцяраць? Я заклаваў:

— Не, Рэйнгольд, гамераўская «Адысея» не мае нічога агульнага з вашай. І я вам скажу вось што, раз вы самі мяне змушаеце сказаць: «Адысея» Гамера мяне натхняе, а ваша інтэрпрэтацыя выклікае ў мяне толькі пачуццё агіды!

— Мальтэні! — гэты раз Рэйнгольд, відаць, на самай справе абурыўся.

— Так, пачуццё агіды! — паўтарыў я, яшчэ больш хвалючыся.— Вашы заўсёдашнія намаганні прынізіць, апашліць гамераўскага героя, таму што вы не можаце стварыць яго такім, які ён у Гамера, гэтыя спробы што б там ні было яго развянчаць — усё гэта агідна, і я ні за якія грошы не стану ва ўсім гэтым удзельнічаць.

— Мальтэні... пачакайце, не гарачыцеся, Мальтэні...

— Вы чыталі «Уліса» Джэймса Джойса? — са злосцю перапыніў я яго.— Вы ведаеце, хто такі Джойс?

— Я чытаў усё, што датычыць «Адысеі»,— адказаў Рэйнгольд, вельмі пакрыўджаны,— але вы...

— Ну дык вось,— я яшчэ больш раззлаваўся.— Джойс таксама па-новаму інтэрпрэтаваў «Адысею»... І ў яе мадэрнізацыі ці, лепш сказаць, апашленні ён сігануў яшчэ далей, чымся вы, шаноўны Рэйнгольд... Ён зрабіў Адысея раганосцам, ананістам, лайдаком, імпатэнтам, а Пенелопу разбэшчанай дзеўкай... Вост-

раў Эола зрабіўся ў яго рэдакцыяй газеты, палац Цырцэі — бардэлем, а вяртанне на Ітаку — гэта ж бясконцыя начныя блуканні па завулках Дубліна, з прыпынкамі ў падваротнях, каб справіць сваю патрэбу... Але ў Джойса ўсё ж хапіла розуму пакінуць у спакоі міжземнаморскую культуру, мора, сонца, неба, невядомыя землі старажытнага свету... У яго няма ні сонца, ні мора... усё сучаснае, а гэта значыць — усё прыземленае, пошлае, усё звездзена да нашай вартай жалю мізэрнай паўсядзённасці... У яго ўсё адбываецца на брудных вуліцах сучаснага горада, у кабаках, бардэлях, спальнях і прыбіральных... А у вас няма нават такой паслядоўнасці Джойса... Вось чаму я аддаю перавагу Бацісту з ягонай бутафорыяй з пап'е-машэ... Так, аддаю перавагу яму... Вам хацелася ведаць, чаму я не жадаю працаваць над гэтым сцэнарыем... Цяпер вы ведаеце.

Я амаль упаў на крэсла, з мяне ручком ліўся пот. Рэйнгольд насупіў бровы і паглядзеў на мяне сурова і строга.

— Значыць, вы заадно з Бацістам?

— Не, зусім не заадно з Бацістам... Я проста не згодзен з вамі.

— І ўсё ж, — сказаў Рэйнгольд, нечакана павысіўшы голас, — вы не проста не згодны са мной... вы заадно з Бацістам.

Я раптам адчуў, як ад галавы ў мяне адхлынула кроў, я, відаць, вельмі збылеў з твару.

— Што вы хочаце гэтым сказаць? — спытаў я, ад хвалявання не пазнаючы свайго голасу.

Рэйнгольд, выцягнуўшы ўперад шыю, прашыпеў, як змяя, якая пачула небяспеку:

— Я хачу сказаць тое, што сказаў... Баціста абедатка сёння са мной. Ён не хаваў ад мяне сваіх планаў і таго, што вы з імі згодны... Вы, Мальтэні, не проста не падзяляеце маіх поглядаў, вы заадно з Бацістам,

чаго б ён ні захацеў... Мастацтва для вас не мае значэння, для вас важна толькі, каб вам плацілі... І ў гэтым уся справа, Мальтэні. Вам трэба, каб плацілі, на любых умовах!

— Рэйнгольд! — аж закрычаў я.

— Я раскусіў вас, дарагі мой,— не сціхаў ён,— і скажу вам у вочы: на любых умовах!

Мы стаялі адзін насупраць аднаго і цяжка дыхалі — я белы, як папера, ён чырвоны як рак.

— Рэйнгольд! — закрычаў я зноў, рэзка і злосна.

Але я адчуў, што цяпер у маім голасе гучыць не так абурэнне, як вялікі смутак. Гэта «Рэйнгольд» несла ў сабе хутчэй просьбу, чымся гнеў абражанага чалавека, які можа скончыць пагрозы і пачаць дзейнічаць. Усё ж я і цяпер яшчэ быў гатовы даць рэжысёру аплявуху. Але не паспеў гэтага зрабіць. Дзіўна, я лічыў яго чалавекам, якога нічым не проймеш, а Рэйнгольд, відаць, пачуў у маім голасе боль і адразу ж узяў сябе ў рукі. Адступіўшы крыху назад, ён сказаў ціха — нібы прасіў прымірэння:

— Даруйце мне, Мальтэні... Я сказаў тое, чаго не думаў.

Я сутаргава кінуў галавой, нібы кажучы: «Дарую», і адчуў, як у мяне на вачах нагарнуліся слёзы. Рэйнгольд разгубіўся на хвіліну, пасля сказаў:

— Ну, добра, мне ўсё ясна... Вы не хочаце ўдзельнічаць у рабоце над сцэнарыем... І што, вы папярэдзілі ўжо аб гэтым Бацісту?

— Не.

— А збіраецеся папярэдзіць?

— Скажыце яму пра гэта вы... Думаю, я больш не ўбачуся з Бацістам...

Крыху памаўчаўшы, я дадаў:

— Скажыце яму таксама, хай падшукае сабе другога сцэнарыста. Вы мяне добра зразумелі, Рэйнгольд?

— А што здарылася? — здзівіўся ён.

— Я не буду працаваць над сцэнарыем... «Адысеі» — ні над тым, які задумалі вы, ні над тым, якога чакае Баціста... Ні з вамі, ні з якім іншым рэжысёрам... Зразумелі?

Нарэшце ён зразумеў і, здалося, нават паспачуваў мне. Але ўсё ж асцярожна спытаў:

— Вы не хочаце працаваць над маім сцэнарыем ці наогул не хочаце ўдзельнічаць у стварэнні гэтага фільма?

Крыху падумаўшы, я адказаў:

— Я вам ужо гаварыў: я не хачу працаваць над вашым сцэнарыем. Але я разумею, што, матывуючы такім чынам свой учынак, я кідаю на вас цень... Таму зробім так: для вас — я не хачу працаваць над вашым сцэнарыем... Для Бацісты — умовімся, што я не хачу працаваць над фільмам наогул, як бы ні трактаваўся яго сюжэт... Перадайце Бацісту, што я дрэнна сябе адчуваю, што я стаміўся, што ў мяне нервы... Дамовіліся?

Выслухаўшы мяне, Рэйнгольд ажывіўся. Але ён раптам спытаў:

— А Баціста паверыць гэтаму?

— Не хвалюцца, паверыць... Даю слова, паверыць.

Мы раптам змоўклі і доўга маўчалі, адчуваючы нейкую няёмкасць. Слова нядаўняй спрэчкі яшчэ звінелі ў нашых вушах, і ні я, ні Рэйнгольд не маглі пра яе забыць. Нарэшце Рэйнгольд сказаў:

— А ўсё ж мне шкада, Мальтэні, што вы не будзеце працаваць са мной над гэтым фільмам... Можна, мы ўсё ж паспрабуем дамовіцца?

— Відаць, нічога не выйдзе...

— Можна, нашы разыходжанні не такія ўжо сур'ёзныя...

Я адказаў цвёрда і зусім спакойна:

— Не, Рэйнгольд, вельмі нават сур'ёзныя... Хто

ведае, а раптам вы маеце рацыю, трактуючы паэму Гамера такім чынам... Але я ўсё ж перакананы, што нават сёння «Адысею» трэба ставіць так, як яе напісаў Гамер.

— Вы летуценнік, Мальтэні... Марыце пра такі свет, як у Гамера... Вам хацелася б, каб ён існаваў... Але — на жаль! — яго не існуе.

Я сказаў прымірэнча:

— Уявім, што вы маеце рацыю: я мару пра такі свет, як у Гамера... А вось вы, згадзіцеся, не.

— Я таксама мару пра яго, Мальтэні... Хто пра яго не марыць? Але калі трэба ставіць фільм, малавата адной толькі мары...

Зноў мы маўчалі. Я глядзеў на Рэйнгольда: думаў, што мае довады яго зусім не пераканалі. Нечакана я спытаўся:

— Вы, вядома, памятаеце песню Уліса ў Дантэ?

— Памятаю, — адказаў ён, крыху здзіўлены маім пытаннем, — але не вельмі добра.

— Тады дазвольце, я прачытаю яе вам. Я ведаю яе на памяць.

— Што ж, калі хочаце, чытайце.

Не ведаю, чаму мне прыйшло ў галаву прачытаць яму гэты ўрывац з Дантэ: магчыма, як я падумаў пазней, мне хацелася яшчэ раз напаміць Рэйнгольду пра сёе-тое, не рызыкуючы яго зноў пакрыўдзіць.

Рэжысёр сеў у крэсла; зморана і разам з тым паблажліва ўсмінуўся:

— У гэтай песні, — сказаў я, — Дантэ просіць Уліса расказаць, як загінулі ён і яго сябры.

— Ведаю, Мальтэні, ведаю... чытайце.

На хвіліну я задумаўся, апусціў вочы, пасля паціху пачаў:

Агонь з працяглым гулам старажытны
Ззыбнуў свой большы рог...

Хутка я стаў чытаць звычайным голасам і, колькі мог, стараўся чытаць проста. Злосна зірнуўшы на мяне з-пад казырка фуражкі, Рэйнгольд адварнуўся і моўчкі стаў глядзець на мора — сядзеў, нават не скрануўся. Я працягваў чытаць, павольна і рытмічна, але, калі дайшоў да слоў:

Браты мае, на схіле горкіх дзён
Прыйшлі вы да мяне цяжкой дарогай,—

я раптам адчуў, што хвалюся і што голас у мяне пачаў дрыжаць. У гэтых нешматлікіх радках было заключана не толькі маё разуменне вобраза Адысея, але і маё ўяўленне пра самога сябе і пра тое, якім павінна было стаць маё жыццё і якім яно, на жаль, не стала. Хваляванне маё, я разумеў гэта, было выклікана неадпаведнасцю паміж яснасцю ідэі і маёй поўнай унутранай бездапаможнасцю. Але ўсё ж я вытрымаў, мой голас не задрыжаў, і я спакойна прачытаў апошні радок:

І мора, хлынуўшы, глынула нас¹.

Закончыўшы, я адразу ўстаў, Рэйнгольд таксама ўстаў са свайго крэсла.

— Даруйце, Мальтэні,— хуценька загаварыў ён,— даруйце. Навошта вы прачыталі мне гэты ўрывак з Дантэ?.. Навошта? Вядома, усё гэта цудоўна, але навошта?

— Гэта,— адказаў я,— той Адысей, чый вобраз я хацеў бы стварыць. Такога я ўяўляю сабе Адысея... Перш чым пакінуць вас, мне хацелася паказаць яго вам як мага яснаей... Я рашыў, што Дантэ зробіць гэта лепш за мяне.

— Вядома, лепш. Але Дантэ — гэта Дантэ... Ён чалавек сярэдневякоўя... а вы, Мальтэні, сучасны чалавек.

¹ Дантэ. «Боская камедыя».

Я нічога не адказаў і падаў яму руку на развітанне. Ён устаў і сказаў:

— А ўсё ж, Мальтэні, мне будзе шкада адмовіцца ад супрацоўніцтва з вамі... Я ўжо да вас прывык.

— Да наступнага разу, — адказаў я. — Мне б таксама хацелася папрацаваць з вамі, Рэйнгольд.

— За чым тады затрымка? У чым справа, Мальтэні?

— Такі лёс, — адказаў я і, усміхнуўшыся, паціснуў яму руку і накіраваўся да выхаду. Рэйнгольд усё яшчэ сядзеў за столікам бара і, здавалася, хацеў зноў спытацца: «Дык у чым жа справа, Мальтэні?»

Я хуценька выйшаў з гасцініцы.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАТЫ

Я вяртаўся на вілу гэтак жа спешна, як і пакінуў яе. Нецярплівае і ваяўнічае пачуццё перашкаджала мне спакойна паразважаць над тым, што ж нарэшце здарылася. Не думаючы ні пра што, я бег па дарожцы пад промнямі гарачага сонца. Я разумеў, што нарэшце ўсё зрушылася з месца, я выйшаў з цяжкага становішча, якое цягнулася вунь як доўга, і цяпер я хутка буду ведаць, чаму Эмілія мяне больш не кахае. Што будзе пасля, я не думаў. Разважанні ці апярэджваюць нашы дзеянні, ці прыходзяць следам за імі. Калі мы дзейнічаем, нас штурхаюць на гэтыя нашы мінулыя, ужо забытыя разважанні, якія ператварыліся ўжо ў нашай душы ў гарачыя пачуцці. Я дзейнічаў, а таму і не думаў. Я ведаў, што думаць буду потым, пасля таго як што-небудзь адбудзецца.

Дабегшы да вілы, я хуценька ўзбег па лесвіцы, якая вяла на тэрасу, і зайшоў у гасціную. Там нікога не было, але на крэсле ляжаў разгорнуты часопіс, у попелніцы тырчалі запэцканыя губной памадай акур-

кі, з уключанага радыёпрыёмніка ціха лілася танцавальная музыка,— я здагадаўся, што Эмілія толькі што выйшла. Магчыма, на мяне падзейнічала прыёмнае паўдзённае рассеянае сонечнае святло і прыцішаная музыка, бо я раптам адчуў, што злосць мая знікла, хоць на-ранейшаму добра памятаў, чым яна выклікана. Больш за ўсё мяне здзівіў абжыты выгляд гасцінай: тут было спакойна, зручна і ўтульна. Здавалася, на віле даўно жылі гаспадары і Эмілія тут жыла разам з імі. Гэта радыё, гэты часопіс, гэтыя акуркі, не ведаю чаму, напамнілі мне пра тое, што Эмілія вельмі любіць свой дом, парадак у ім і ўтульнасць,— любіць гэта па-свойму, нейкай своеасаблівай жаночай любоўю. Я падумаў: не глядзячы на ўсё, што здарылася, Эмілія збіраецца пражыць тут доўга і, відаць, вельмі задаволена тым, што знаходзіцца на Капры і жыве ў доме Бацісты. А я прыйшоў ёй сказаць, што нам трэба ад'язджаць.

Задумаўшыся, я падышоў да дзвярэй, што вялі ў спальню Эміліі, і адчыніў іх. Эміліі ў спальні не было, хаця ўсё тут было дагледжана і прыбрана. Акуратна згорнутая начная рубашка ляжала на крэсле ля ложка. Побач з крэслам стаялі хатнія туфлі. На туалетным століку перад люстэркам у ідэальным парадку былі расстаўлены флаконы і пушачкі з парфумай. На начным століку — кніга, граматыка англійскай мовы, якую Эмілія нядаўна пачала вывучаць, сшытак для практыкавання, аловак, бутэлечка з чарнілам. Чамаданаў, з якімі мы прыехалі сюды з Рыма, нідзе не было відаць. Я мімаволі зірнуў у шафу. Некалькі Эміліных сукенак вісела на вешалках. На паліцах ляжалі хусткі, паясы, стужкі, стаяла пара туфляў. «Вядома,— падумаў я,— для Эміліі не мае значэння, каго кахаць — Бацісту ці мяне,— для яе важна адно: мець свой дом, дзе б яна магла без ніякіх турбот спакойна і надзейна ўладкавацца».

Выйшаўшы са спальні, я пайшоў па калідоры на кухню, якая была ў маленькай прыбудове ля вілы. Падыходзячы да кухні, я пачуў голас Эміліі, якая размаўляла з кухаркай. Я мімаволі спыніўся ля адчыненых дзвярэй і прыслухаўся. Наколькі я зразумеў, Эмілія давала ўказанні, што рыхтаваць на вячэру.

— Сіньёр Рыкарда, — гаварыла Эмілія, — любіць звычайную ежу, без соусаў і закрас... Адным словам, варанае ці смажанае мяса, рыбу... Вам жа лепш, Аньезіна, менш клопатаў.

— Не, сіньёра, клопатаў заўсёды хапае... І звычайную ежу згатаваць не так проста... Дык што ж зрабіць сёння на вячэру?

Стала ціха. Нейкі час Эмілія думала, пасля спыталася:

— А яшчэ можна знайсці рыбы?

— Калі схадзіць да гандляра рыбай, які абслугоўвае гасцініцу, то можна.

— Тады купіце добрую вялікую рыбіну... На кіло ці нават болей... але каб без касцей... Зубатку ці, яшчэ лепш, кефаль... Адным словам, што ўдасца... І падсмажце яе... Ці нават лепш, калі зварыце... Вы ўмееце рабіць маянэз?

— Умею.

— Вось і добра... Калі зварыце рыбу, зрабіце маянэз... І салату ці адварыце гародніны: морквы, кабачкоў, фасолі... што знойдзеце. І фруктаў купіце, паболей фруктаў. Фрукты, як толькі вернецца, пастаўце ў халадзільнік, каб яны, калі будзеце падаваць іх на стол, былі свежыя...

— А што на закуску?

— Ага, яшчэ ж закуска... Сёння зробім што-небудзь прасцейшае: купіце вяндрліны, але толькі мякчэйшай... Да вяндрліны падасце вінныя ягады... Вінныя ягады ў вас ёсць?

— Знойдем.

Не ведаю чаму, але пакуль я слухаў іхнюю размову, такую ціхую, разважлівую, я ўспомніў апошнюю нашу спрэчку з Рэйнгольдам. Ён тады сказаў, што я хачу жыць у свеце, у якім жыў Адысей, і я адказаў яму, што ён мае рацыю. Рэйнгольд яшчэ тады сказаў, што маё жаданне — хімера, бо сучасны свет — вельмі далёкі ад свету «Адысеі». Але цяпер я падумаў: «Але ж такая сцэна магла адбыцца і шмат соцень гадоў назад у эпоху Гамера... Гаспадыня, размаўляючы са служанкай, тлумачыць ёй, што зрабіць на вячэру». Я ўспомніў мяккае рассеянае сонечнае святло ў гасцінай, і мне раптам здалася, што віла Бацісты — гэта дом на Ітацы, а Эмілія — Пенелопа, якая размаўляе са сваёй рабыняй. Так, я меў рацыю, усё магло быць якраз такім, як і тады. Але, на жаль, усё было зусім інакш. Я зайшоў на кухню і клікнуў:

— Эмілія.

Яна спыталася, павярнуўшыся да мяне:

— Ну чаго табе?..

— Ты сама ведаеш... Мне трэба пагаварыць з табой.

— Пачакай у гасцінай... Мне трэба разабрацца з Аньезінай. Я зараз прыйду.

Я вярнуўся ў гасціную, сеў у крэсла і стаў чакаць. Цяпер я ўжо раскайваўся ў тым, што намерваўся зрабіць: па ўсім было відаць, што Эмілія збіраецца доўга жыць на віле, а я раптам паведамлю ёй, што мы ад'язджаем. Але я ўспомніў, як паводзіла сябе Эмілія, вырашыўшы мяне пакінуць. Калі параўнаць той яе адчай з яе цяперашнім спакоем, я падумаў, што яна, відаць, гатова са мной жыць, нават пагарджаючы мною. Карацей кажучы, цяпер яна згаджалася на тое, супраць чаго так пратэставала раней. Для мяне гэта было яшчэ большай абразай. Усе паводзіны Эміліі сведчылі пра тое, што яна здалася, што воля яе зломлена і што цяпер Эмілія пагарджае не толькі мной, але і сабой. Адной гэтай думкі было дастаткова, каб я пе-

растаў раскайвацца ў сваім рашэнні. І для яе, і для мяне лепш было б паехаць, і я павінен паведаміць ёй, што мы збіраемся ад'язджаць.

Я ўсё яшчэ чакаў. Нарэшце прыйшла Эмілія, выключыла прыёмнік і села.

— Ты сказаў, што табе трэба пагаварыць са мной.

У адказ я спытаў:

— Ты ўжо распакавала свае чамаданы?

— Распакавала, а што?

— Мне вельмі шкада, — сказаў я, — але табе зноў давядзецца іх спакаваць... Заўтра раніцай мы ад'язджаем у Рым.

Спачатку яна паглядзела на мяне ўважліва і няўпэўнена, нібы нічога не разумела, пасля злосна спытала:

— А што яшчэ здарылася?

— А тое здарылася, — сказаў я, устаючы з крэсла і зачыняючы дзверы ў калідор, — а тое здарылася, што я рашыў кінуць работу над сцэнарыем. Я паслаў яго к чорту... І таму мы вяртаемся ў Рым.

Відаць, такая навіна яе зусім раззлавала. Яна спытала, насупіўшы бровы:

— Чаму ты рашыў адмовіцца ад гэтай работы?

— Ты мяне здзіўляеш сваім пытаннем, — суха адказаў я. — Мне здаецца, пасля таго, што я ўбачыў учора вечарам у гасцінай, я не мог зрабіць інакш.

Эмілія раптам засупярэчыла:

— Учора вечарам ты быў другой думкі... Хоць і ўсё ўжо бачыў...

— Учора вечарам ты мяне пераканала... Але пасля я рашыў не лічыцца з тваімі довадамі... Я не знаю, чаму ты мне раіш працаваць над гэтым сцэнарыем, і не хачу знаць... Ведаю толькі адно: мне, ды і табе, лепш, каб я над ім не працаваў.

— Баціста пра гэта ведае? — нечакана спытала Эмілія.

— Не, не ведае,— адказаў я.— Але пра гэта ведае Рэйнгольд... Я толькі што быў у яго і сказаў яму ўсё.

— Ты зрабіў глупства.

— А чаму?

— Таму,— сказала яна неяк няўпэўнена,— што нам патрэбны гэтыя грошы, каб заплаціць за кватэру... І яшчэ, ты сам не раз гаварыў, што парваць кантракт — значыць страціць магчымасць атрымаць новую работу... Ты не падумаў, табе не трэба было гэтага рабіць.

Я крыкнуў са злосці:

— А ты разумееш, што нельга цяпець такое становішча, у якім я апынуўся?.. Не магу я атрымліваць грошы ў таго, хто... у таго, хто спакусіў маю жонку...

Яна прамаўчала, і я сказаў:

— Я адмовіўся ад сцэнарыя таму, што працаваць над ім у такіх умовах, якія цяпер склаліся, было б ганьбай... Але я адмовіўся таксама і дзеля цябе, у імя таго, каб ты зноў у мяне паверыла... Не ведаю чаму, але ты лічыш цяпер мяне чалавекам, які здольны згадзіцца працаваць нават на такіх умовах... Але ты памыляешся... Я не такі чалавек!

У яе вачах я заўважыў варожасць і злосць. Эмілія сказала:

— Калі ты так робіш дзеля сябе, дык што ж... А калі ты зрабіў гэта дзеля мяне, у цябе яшчэ ёсць час перадумаць. Тое, што ты робіш,— глупства, і толькі, павер мне. Усё гэта нічога не дасць, застанешся ні з чым. Толькі таго...

— Што ты хочаш гэтым сказаць?

— Тое, што ўжо сказала: усё гэта глупства.

У мяне пахаладзела ў скронях, я недзе, відаць, зблялеў.

— А ўсё ж?

— Скажы мне спачатку, які вывад, па-твойму, я павінна зрабіць з таго, што ты адмовіўся ад работы!

Я зразумеў: настаў час, калі трэба канчаткова высветліць адносіны. Эмілія сама гэтага хацела. Я спалохаўся, але ўсё ж сказаў:

— Ты аднойчы «парадавала» мяне тым, што... што мной пагарджаеш. Ты так і сказала... Але я не ведаю, за што ты мной пагарджаеш... Ведаю толькі, што пагарджаюць за нешта ганебнае... Працягваць работу над сцэнарыем цяпер — ганебна... Маё рашэнне, як і шмат што іншае, дакажа табе, што я не той, кім ты мяне лічыш...

Яна адразу адказала, радуючыся, што падлавіла мяне:

— Але тваё рашэнне нічога яшчэ мне не даказвае... Таму я і раю табе перадумаць.

— Як гэта нічога не даказвае? — Я сеў і мімаволі з адчаем схпіў яе за руку, якую Эмілія паклала на спінку крэсла.— Эмілія, і ты гаворыш мне пра гэта?

Яна са злосцю вырвала руку.

— Прашу цябе, пакінь усё гэта, вельмі прашу... І не дакранайся да мяне... Я больш не кахаю цябе і ніколі не змагу пакахаць.

Я таксама прыняў руку і сказаў:

— Добра, не будзем гаварыць пра каханне... Пагаворым пра тваю... пра тваю пагарду... Нават калі я адмоўлюся ад сцэнарыя, ты ўсё роўна будзеш пагарджаць мною?

— Буду... І пакінь мяне ў спакоі.

— Але чаму ты мной пагарджаеш?

— Таму што ты,— яна раптам закрычала,— таму, што ты такі ўжо ёсць і, як бы ты ні стараўся, інакшым не станеш.

— А які я?

— Не ведаю, які іменна, табе гэта лепш ведаць... Знаю толькі, што ты не мужчына і паводзіш сябе зусім не па-мужчынску.

Мяне зноў здзівіў кантраст: шчырыя пачуцці, што прагучалі ў яе словах, і збітыя, банальныя фразы.

— А што значыць быць мужчынам? — спытаў я з іроніяй. — Ці не здаецца табе, што гэта пустыя словы.

— Думаю, што ўсё ты добра разумеш.

Яна падышла да акна і размаўляла, адварнуўшыся ад мяне. Я абхапіў галаву рукамі і хвіліну глядзеў на яе ў поўным адчаі. Эмілія адварнулася ад мяне не толькі фізічна, але і, так сказаць, усёй душой, усёй сваёй істотай. Яна не хоча ці, падумаў я раптам, не можа высветліць са мною адносіны. Вядома, ёсць нейкая прычына, праз якую яна стала мной пагарджаць, але, відаць, не такая канкрэтная, каб можна было яе назваць дакладна: таму Эмілія хоча вытлумачыць сваю пагарду ўласцівай мне прыроджанай подласцю, беспрычыннай, а значыць, і непараўнай. Я ўспомніў, як Рэйнгольд тлумачыў адносіны паміж Адысеем і Пенелопай, і раптам мне стукнула ў галаву: «А можа, у Эміліі склалася ўражанне, нібыта я ўсе гэтыя апошнія месяцы ведаў, што Баціста заляцаецца да яе, і хацеў выкарыстаць гэта ў сваіх мэтах, інакш кажучы, замест таго каб абурыцца, заахвочваў Бацісту?» Пасля такой думкі я знямеў. Цяпер я ўспамінаў асобныя факты, якія маглі б выклікаць у яе такое падазрэнне, напрыклад, маё спазненне ў той вечар, калі мы ўпершыню сустрэліся з Бацістам. Тады таксі трапіла ў аварыю, але Эмілія магла падумаць, што гэта толькі прычына, на якую я спаслаўся, каб пакінуць яе адну з прадзюсерам. Нібы пацвярджаючы мае думкі, Эмілія, не глядзячы на мяне, сказала:

— Мужчына, мужчына ў поўным сэнсе гэтага слова, паводзіць сябе зусім не так, як ты паводзіў сябе ўчора вечарам, убачыўшы тое, што ты ўбачыў... А ты спакойна прыйшоў да мяне раіцца, прыкінуўшыся, што нічога не заўважыў... І чакаў, што я параю табе працаваць над сцэнарыем... Я параіла табе тое, што ты

хацеў ад мяне пачуць, і ты згадзіўся... А сёння, не ведаю, што там у цябе здарылася з тым немцам, ты раптам прыходзіш і абвяшчаеш, што праз мяне адмовіўся ад работы; таму, што я табой пагарджаю, а ты не хочаш гэтага... Але цяпер я цябе раскусіла. Можна, нават не ты гэта сам адмовіўся, а ён прымусіў цябе гэта зрабіць... Між іншым, цяпер гэта ўжо ўсё роўна. Таму давай абызземся без усялякіх гісторый, і пакінь мяне ў спакоі раз і назаўсёды.

Мы вярнуліся да таго, з чаго пачалі. Я паранейшаму думаў: яна пагарджае мною, але не хоча сказаць прычыны, чаму яна інакш не можа. Мне было вельмі агідна назваць ёй прычыну самому, і не толькі таму, што прычына была брыдка, але і таму, што, называючы яе, я, як мне здавалася, у нейкай меры яе прызнаваў. Тым не менш, я хацеў высветліць усё дарэшты, іншага выйсця ў мяне не было. Я сказаў, стрымліваючы сябе:

— Эмілія, ты пагарджаеш мною, але не хочаш сказаць чаму... Магчыма, ты і сама гэтага не ведаеш... Але я павінен ведаць, мне неабходна растлумачыць табе, наколькі ты памыляешся, каб перад табой апраўдацца... Калі я сам назаву табе прычыну тваёй пагарды, абяцай, што ты скажаш, праўда гэта ці не.

Эмілія паранейшаму стаяла ля акна, адварнуўшыся да мяне спіной, і маўчала. Пасля сказала зморана, са злосцю:

— Нічога я табе не абяцаю... Ды пакінь ты мяне ў спакоі...

— Прычына вось у чым.— Я гаварыў паволі, амаль па складах.— Вытлумачыўшы некаторыя факты не так, як трэба, ты ўявіла, нібыта я... нібыта я ведаў пра Бацісту, але дзеля ўласнай выгады рашыў заплюшчыць вочы, нічога не заўважаць, нібыта я нават штурхнуў цябе ў абдымкі да Бацісты... Ці не так?

Чакаючы адказу, я глянуў на Эмілію. Але адказу

я не пачуў. Эмілія глядзела ў акно і маўчала. Я раптам адчуў, што пачырванеў да вушэй: мне самому было сорамна таго, што я сказаў. І я зразумеў: Эмілія можа вытлумачыць мае словы як доказ таго, што яе пагарда мае пад сабой грунт. Гэтага я больш за ўсё і баяўся. Я сказаў з адчаем:

— Калі гэта так, клянуся табе, што ты памыляешся... Я нічога не падазраваў да ўчарашняга вечара... Вядома, ты можаш верыць мне ці не верыць... Але калі ты мне не верыш, значыць, ты хочаш пагарджаць мною, не зважаючы ні на што, і не даеш мне магчымасці апраўдацца.

Эмілія зноў нічога не адказала. Але я зразумеў, што сказаў самае галоўнае: магчыма, яна на самай справе не ведала, чаму пагарджае мною, і не хацела гэтага ведаць, лічыўшы мяне нягоднікам проста так, без ніякай прычыны. Я адчуў, што ўсё сказанае мною зусім яе не пераканала. Невінаваты, падумаў я, не заўсёды можа даказаць сваю праўду. У адчаі, з вялікім унутраным хваляваннем, якое заглушала мой розум, я рашыў падмацаваць сказанае важкімі аргументамі. Я ўстаў, падышоў да Эміліі, якая ўсё яшчэ стаяла ля акна, і зноў узяў яе за руку:

— Эмілія, ну чаму ты мной так пагарджаеш?.. Чаму ты не хочаш выкінуць гэта з галавы хоць на хвіліну?

Яна адварнулася, нібы не хацела, каб я глянуў ёй у вочы. Але дазволіла паціснуць ёй руку, а калі маё бядро дакранулася да яе бядра, не адхінулася. Тады, асмялеўшы, я абняў яе за талію. Нарэшце яна павярнулася, і я ўбачыў, што яна плача.

— Я ніколі табе гэтага не дарую! — крыкнула яна. — Ніколі не дарую, што ты загубіў наша каханне... Я так цябе кахала... Я не кахала нікога, апроча цябе, і не пакахаю... А ты, з тваім характарам, усё сапсаваў... Мы маглі быць вунь якімі шчаслівымі ра-

зам... А цяпер гэта ўжо немагчыма... Як я магу забыць пра гэта?.. Як я магу не зважаць на цябе?

У мяне з'явілася надзея, бо што б там ні было, а Эмілія прызналася мне: яна кахала мяне і ніколі нікога не кахала, апроча мяне.

— Паслухай,— сказаў я, хочучы прыхінуць яе да сябе,— зараз ты ўпакуеш чамаданы, а заўтра раніцай мы паедзем... У Рыме я табе ўсё растлумачу... і я ўпэўнены, пераканаю цябе.

З якой злосцю яна вырвалася з маіх абдымкаў.

— Не паеду! — закрычала яна.— Што я буду рабіць у Рыме? У Рыме мне давядзецца пайсці з дому... Маці не хоча, каб я жыла ў яе, і, значыць, трэба будзе наняць мэбляваны пакой і зноў сесці за машынку... Я не паеду, не... Застануся тут, я хачу адпачыць... Я застануся... Едзь, калі табе так ужо хочацца... А я застануся тут. Баціста сказаў, што я магу заставацца тут, колькі захачу... Я застаюся...

Я таксама аж кіпеў ад злосці:

— Не, ты паедзеш са мной... Заўтра раніцай.

— Мне вельмі шкада, але ты памыляешся, я застаюся тут.

— Тады я таксама застануся... І зраблю так, што Баціста выганіць нас абаіх...

— Ты гэтага не зробіш.

— Зраблю.

Эмілія зірнула на мяне і, нічога не сказаўшы, выйшла з гасцінай.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

І вось я звязаў сябе заявай, якую я зрабіў пад гарачую руку: «Я таксама застануся». На самай жа справе, як я гэта зразумеў адразу пасля таго, калі з гасцінай выйшла Эмілія, я не мог тут больш заста-

вацца: толькі мне аднаму і трэба было ехаць. Я парваў адносіны з Рэйнгольдам, з Бацістам, а цяпер, мусіць, і з Эміліяй. Адным словам, я быў тут лішні, і мне трэба было адгэтуль з'ехаць. Але я крыкнуў Эміліі, што застаюся, і, у сутнасці, ці таму, што я яшчэ на нешта спадзяваўся, ці проста з упартасці, але мне і праўда захацелася застацца. Пры іншых абставінах становішча, у якім я апынуўся, было б толькі смешным, але пры маім тагачасным душэўным стане, пры маім адчаі яно было надзвычай цяжкім; я быў нібы альпініст, які падняўся на крутую скалу і які раптам убачыў, што не можа ні ўтрымацца на ёй, ні ісці наперад, ні вярнуцца назад. Я хадзіў, хвалючыся, з кута ў кут і ўсё думаў, як мне быць? Не магу ж я сёння вечарам сесці за адзін стол з Эміліяй і Бацістам, зрабіўшы выгляд, што нічога не адбылося. Я нават падумаў, ці не пайсці мне вячэраць у Капры, каб вярнуцца дамоў толькі позна ноччу? Але за гэты дзень я ўжо аж чатыры разы бегаў з вілы ў горад і ўвесь час пад спякотным сонцам. Я вельмі змарыўся, і яшчэ раз ісці з дому мне не хацелася. Я зірнуў на гадзіннік: шэсць. Да вячэры было па крайняй меры дзве гадзіны. Што рабіць? Нарэшце я прыняў рашэнне, пайшоў у свой пакой і замкнуў дзверы.

Зачыніўшы аканіцы, у паўзмроку я кінуўся на пасцель. Я і на самай справе змарыўся і, калі толькі лёг, адразу адчуў, як маё цела пачало выбіраць зручную позу для сну. Я падумаў, што маё цела мудрэйшае, чым розум: яно адразу знайшло адказ на маё пытанне: «Што рабіць?» Заснуў я вельмі хутка.

Спаў доўга, нічога мне не прыснілася. Прачнуўся я, калі ўжо было зусім цёмна. Устаўшы з пасцелі, я пайшоў расчыніў акно: быў позні вечар. Я ўключыў святло і паглядзеў на гадзіннік: дзевяць. Я праспаў тры гадзіны. Вячэралі тут, як мне помнілася, у восем, сама больш а палове дзевятай. Я зноў падумаў:

«Што ж мне рабіць?» Адпачыўшы, я супакоіўся і таму адразу знайшоў смелы і просты адказ: «У мяне няма ніякіх прычын, каб хавацца, сяду за стол, а там — што будзе». Я быў настроены амаль ваяўніча і адчуваў, што не толькі вытрымаю сутычку з Бацістам, але і змушу яго выкінуць вон мяне разам з Эміліяй. Я хуценька сабраўся і выйшаў з пакоя.

У гасцінай за сталом нікога не было. Я заўважыў, што стол падрыхтаваны на адну персону. Амаль адразу ж зайшла служанка і пацвердзіла маё падазрэнне, паведаміўшы, што Баціста і Эмілія пайшлі вячэраць у Капры. Калі я хачу, магу далучыцца да іх: яны ў рэстаране «Белавіста». Альбо магу павячэраць дома: усё гатова.

Я здагадаўся, што перад Эміліяй і Бацістам узнікла тое ж пытанне: «Што рабіць?» І рашылі яны яго вельмі проста — пайшлі з дому, пакінуўшы мяне аднаго. Але гэты раз я не адчуў ні рэўнасці, ні крыўды, ні засмучэння. Я падумаў, што Эмілія і Баціста зрабілі якраз тое, што можна было зрабіць; я павінен быць ім удзячны за тое, што яны ўхіліліся ад непрыемнай сустрэчы. Зразумеў я і яшчэ адно: гэта быў іхні своеасаблівы тактычны прыём, скіраваны на тое, каб мяне выжыць; калі яны будуць прытрымлівацца такой тактыкі і ў наступныя дні, то яны, вядома, даб'юцца свайго. Але ўсё гэта пасля, а што будзе пасля — ніхто не ведае. Я папрасіў служанку, каб яна падала вячэру, і сеў за стол.

Ёй мала і без ахвоты. Узяў кавалачак вяндрліны і кавалачак рыбы, якую Эмілія загадала купіць для нас траіх. Павячэраў я хутка, за некалькі мінут, і сказаў служанцы, каб ішла спаць, — мне яна больш была не патрэбна. Сам выйшаў на тэрасу. У кутку на тэрасе стаялі шэзлонгі. Я рассунуў адзін шэзлонг і сеў, павярнуўшыся да мора, якога цяпер, у цемені, не было відаць.

Вяртаючыся на вілу пасля размовы з Рэйнгольдам, я рашыў, што, пагаварыўшы з Эміліяй, спакойна ўсё абдумаю. У той момант я разумеў, што не ведаю яшчэ прычыны, чаму Эмілія мяне разлюбіла. Але мне і ў галаву тады не прыйшло, што і пасля таго, як высветлю з ёй адносіны, я не буду ведаць прычыны. Наадварот, я быў чамусьці ўпэўнены, што наша высвятленне адносін растлумачыць нам усё, пра што мы дагэтуль не ведалі, і, калі ўсё будзе ясным, я здзіўлюся: «І гэта ўсё?.. І праз такое глупства ты мяне разлюбіла?»

Але я ніяк не чакаў таго, што адбылося; адносіны мы высветлілі, ва ўсякім разе так, як гэта можна было высветліць паміж намі, але больш за тое, што знаў раней, я не дазнаўся. Яшчэ горш: я зразумеў, што прычыну, чаму мной пагарджае Эмілія, можна знайсці, толькі разабраўшыся ў нашых мінулых адносінах; але Эмілія і слухаць не хацела пра гэта; яна і надалей хацела пагарджаць мною без ніякай прычыны, не даючы мне тым самым хоць як-небудзь апраўдацца і вярнуць яе каханне.

Карацей кажучы, я зразумеў, што пачуццё пагарды паявілася ў Эміліі намнога раней, чымся мае ўчынкі маглі даць на гэта якую-небудзь прычыну, сапраўдную ці ўяўную. Пагарда, відаць, узнікла без ніякай прычыны, проста праз доўгае суіснаванне нашых характараў. На самай справе, калі я рызыкнуў сказаць, што яе пагарда ўзнікла праз няправільную ацэнку маіх паводзін у адносінах да Бацісты, Эмілія не сказала ні так, ні не, яна прамаўчала. Відаць, падумаў я з горыччу, яна і сапраўды лічыць, што я здольны на ўсё. Ёй не хацелася ні пра што мяне распытваць, яна баялася, што мае адказы на яе пытанні толькі ўзмоцняць у яе пачуццё пагарды. Інакш кажучы, Эмілія ў сваіх адносінах да мяне кіравалася ацэнкай майго характару, незалежнай ад маіх учынкаў. Учынкі мае,

на жаль, толькі пацвярджалі гэту яе ацэнку. Але нават і без такога пацвярджэння яна, відаць, адносілася б да мяне аднолькава.

Доказам таму, калі мне яшчэ патрэбны былі якія-небудзь доказы, былі яе дзіўныя паводзіны, якія цяжка было вытлумачыць. Эмілія магла б, шчыра пагаварыўшы са мной і выказаўшы ўсё, што было ў яе на душы, зняць усе непаразуменні, якія нішчылі наша каханне. Але яна не зрабіла гэтага і не зрабіла менавіта таму, што, як я і крыкнуў ёй, і на самай справе не жадала, каб яе пераконвалі ў адваротным, яна хацела па-ранейшаму пагарджаць мною.

Пра ўсё гэта я думаў, седзячы ў шэзлонгу. Ад такіх думак я так усхваляваўся, што амаль машынальна ўстаў і абалёўся аб балюстраду. Я, відаць, падсвядома шукаў супакаення, гледзячы на ціхую, спакойную ноч. Але як толькі майго гарачага твару крануўся лёгкі марскі вецер, я адразу падумаў, што не заслугоўваю такой палёгкі. Я ведаў, што той, кім пагарджаюць, не можа і не павінен мець спакою да той пары, пакуль ім пагарджаюць. Як грэшнік на страшным судзе, ён, вядома, можа крыкнуць: «Горы, схавайце мяне, мора, мяне паглыні!»

Але пагарда будзе ісці следам за ім, куды б ён ні хаваўся, бо яна пранікла яму ў душу і ён усюды носіць яе з сабой.

Я зноўку сеў у шэзлонг, дрыготкімі пальцамі дастаў сігарэту, закурыў. «Заслугоўваю я пагарды ці не?» — пытаўся я сам у сябе. Я быў перакананы, што зусім яе не заслугоўваю, бо ў мяне застаецца мой розум, якасць, якую прызнае нават Эмілія. Я павінен ганарыцца сваім розумам, у маім розуме — апраўданне майго існавання. Таму я павінен думаць і думаць, не мае значэння, над чым. Я павінен смела дэманстраваць сілу свайго інтэлекту перад любой тайнай. Калі я перастану думаць, у мяне на самай справе не заста-

нецца нічога, апрача страшэннага адчування, што я заслугоўваю пагарды, хоць і немаведама чаму заслугоўваю».

І я стаў разважаць, упарта і цвяроза. Чаму я ўсё ж заслугоўваю пагарды? Я ўспомніў словы Рэйнгольда, якімі ён, ні пра што не думаючы, вызначыў маю пазіцыю ў адносінах да Эміліі, думаючы, што гаворыць пра Адысея з Пенелопай: «Адысей — чалавек цывілізаваны, а Пенелопа — натура прымітыўная». Адным словам, Рэйнгольд, сам таго не ведаючы, сваёй фантастычнай інтэрпрэтацыяй «Адысеі» выклікаў тады крызіс у маіх адносінах з Эміліяй; цяпер жа, апершыся на гэту ж сваю інтэрпрэтацыю (якая крыху нагадвала кап'ё Ахілеса, што вылечвала нанесеныя ім раны), ён хацеў суцешыць мяне, называючы не «варварам», а цывілізаваным чалавекам. Я разумеў, што гэта магло б быць даволі сур'ёзным суцяшэннем, калі б я згадзіўся яго прыняць. Я на самай справе быў тым цывілізаваным чалавекам, які, трапіўшы ў банальную сітуацыю, што закранала яго гонар, не захацеў размахваць нажом; цывілізаваны чалавек не перастае думаць, нават апынуўшыся перад тварам таго, што шануецца, як святыня. Але, падумаўшы пра гэта, я адразу зразумеў, што такое, так сказаць, гістарычнае тлумачэнне не можа мяне задаволіць. Не гаворачы ўжо пра тое, што я не быў зусім перакананы, што мае адносіны з Эміліяй сапраўды падобныя на выдуманыя рэжысёрам адносіны Адысея і Пенелопы. Такія довады, якія, магчыма, і тлумачаць што-небудзь у плане гістарычным, нічога не могуць вытлумачыць у глыбока інтымным і індывідуальным абсягу чалавечай свядомасці, што знаходзіцца па-за часам і прасторай. Там дыктую законы наш унутраны дэман. Гісторыя магла апраўдаць і памагчы мне толькі ў сваім уласным абсягу, а яе абсяг у сітуацыі, у якой я апынуўся, незалежна ад гістарычных прычын, якія яе спарадзілі,

не быў той рэальнасцю, у якой мне хацелася б жыць і працаваць. Але чаму Эмілія перастала мяне кахаць, чаму яна пагарджае мною? І перш за ўсё, чаму яна мела такую патрэбу пагарджаць мною? Я нечакана ўспомніў фразу Эміліі: «Таму, што ты не мужчына», мяне тады яшчэ здзівіў кантраст між банальнасцю, збітасцю гэтай фразы і той шчырасцю і непасрэднасцю, з якой яна была сказана. І я падумаў, што, можа, у гэтай фразе ключ ад усіх паводзін Эміліі? У ёй негатыўна адбіўся ідэальны вобраз таго мужчыны, які для Эміліі, кажучы яе словамі, быў сапраўдным мужчынам, мужчынам, якім я, з яе пункту погляду, не быў і не мог быць. Але з іншага боку, сама банальнасць фразы змушала дапускаць, што гэты ідэальны выраз узнік у Эміліі не ў выніку свядомай ацэнкі вартасцей чалавека, а пад уплывам умоўнасцей, што характэрныя таму асяроддзю, у якім яна вырасла. Для гэтага асяроддзя сапраўдным мужчынам быў іменна Баціста, з яго жывёльнай сілай, з яго поспехамі ў жыцці. Што гэта менавіта так, даказвалі тыя ледзь не замілаваныя позіркi, якія кідала ўчора вечарам за сталом на Бацісту Эмілія, і тое, што яна нарэшце ўступіла ягоным дамаганням, хай нават і ў роспачы. Адным словам, Эмілія пагарджала мною і збіралася пагарджаць і далей таму, што, нягледзячы на сваю непасрэднасць і прастату ці, лепш сказаць, менавіта дзякуючы ім, яна канчаткова ўвязла ў традыцыйных уяўленнях, якія былі характэрныя асяроддзю Бацісты. Сюды ж адносілася і ўяўленне пра тое, што бедны чалавек не можа не залежаць ад багатага, а значыць, ён не ў стане быць чалавекам, мужчынам. Я не быў упэўнены, ці сапраўды Эмілія падазравала, што я заахвочваў дамаганні Бацісты, але калі гэта было так, то яна, відаць, думала: «Рыкарда залежыць ад Бацісты, Баціста плаціць яму, Рыкарда думае атрымаць яшчэ адну работу ў Бацісты, за мной улягае Баціста,

значыць, Рыкарда штурхае мяне на тое, каб я стала палюбоўніцай Бацісты».

Мяне здзівіла, як я да гэтага не дадумаўся раней. На самай справе, дзіўна, што менавіта я, хто так пранікнёна ўбачыў у тых дзвюх інтэрпрэтацыях «Адысеі», якія зрабілі Баціста і Рэйнгольд, два вельмі розныя светапогляды, не зразумеў, што, ствараючы сваё ўяўленне пра мяне, якое зусім не адпавядала сапраўднасці, Эмілія, лічы, прарабіла тую ж работу, што прадыюсер і рэжысёр. Розніца тут была толькі ў тым, што Рэйнгольд і Баціста інтэрпрэтавалі вобразы Адысея і Пенелопы — выдуманых персанажаў, а Эмілія прыклала схему, створаную вартымі жалю ўмоўнасцямі, ад якіх яна не магла пазбавіцца, прыклала да жывых, рэальных людзей, да сябе і да мяне. Яе маральная чысціня ў спалучэнні з прыроджанай вульгарнасцю і нарадзіла тую ідэю, якую Эмілія, праўда, не прызнавала, але і не адмаўляла, — ідэю аб тым, што я хацеў штурхнуць яе ў абдымкі да Бацісты.

«Уявім на хвіліну, — сказаў я сам сабе, — што Эміліі патрэбна было выбраць адну з трох розных інтэрпрэтацый «Адысеі» — Рэйнгольда, Бацісты і маю. Яна, вядома, зразумела тыя камерцыйныя матывы, згодна якіх Баціста патрабуе зрабіць па «Адысеі» фільм-відовішча; яна таксама можа адобрыць абстрактна-разумовую і псіхалагічную канцэпцыю Рэйнгольда; але, бясспрэчна, пры ўсёй сваёй натуральнасці і непасрэднасці яна будзе не ў стане ўзняцца да маёй інтэрпрэтацыі ці, дакладней сказаць, да пункту гледжання Гамера і Дантэ. Яна не можа зрабіць гэтага не толькі таму, што неадукаваная, але таксама і таму, што жыве не ў ідэальным свеце, а ў рэальным, у свеце ўсіх гэтых Бацістаў і Рэйнгольдаў». Так замыкалася кола. Эмілія была ў адзін і той жа час жанчынай, пра якую я марыў, і жанчынай, якая меркавала пра мяне, апіраючыся на варты жалю, чужыя ўяўленні,

і таму пагарджала мною; Пенелопай, якая доўгіх дзесяць гадоў была адданая мужу, і машыністкай, што падазравала карыслівы разлік там, дзе яго не магло быць. Каб мець тую Эмілію, якую я кахаў, і каб яна магла ўбачыць мяне такім, якім я быў на самай справе, мне трэба было вывесці яе з таго свету, дзе яна жыла, і прывесці ў свет такі ж просты і натуральны, як яна сама, у той свет, дзе грошы нічога не значаць, а мова зноў верне сваю чысціню, у свет, да якога, як сказаў Рэйнгольд, я мог гораचा імкнуцца, але якога няма ў сапраўднасці.

Аднак мне трэба было неяк жыць далей, што значыла існаваць і працаваць, у свеце Бацісты і Рэйнгольда. Што я павінен быў зрабіць? Я рашыў, што перш за ўсё мне трэба пазбавіцца ад пакутлівага пачуцця непаўнацэннасці, якое ўзнікла ў мяне пад уплывам недарэчнага меркавання, нібыта я і нарадзіўся на свет на тое, каб мною пагарджалі. Бо, як я ўжо гаварыў, гэту думку выказала пра мяне Эмілія: думка, што я подлы ад нараджэння, што подласць не ў маіх учынках, а ў маёй натуре. Я быў цвёрда ўпэўнены, што ніхто не можа быць чалавекам, якім пагарджаюць проста так, незалежна ад яго паводзін і адносін да іншых. Але каб пазбавіцца пачуцця сваёй непаўнацэннасці, мне трэба было пераканаць у гэтым таксама і Эмілію.

Я ўспомніў пра тры трактоўкі вобраза Адысея, у якіх я ўбачыў тры магчымыя формы існавання. Вобраз, намалюваны Бацістам, вобраз, створаны Рэйнгольдам, і, нарэшце, той, які стварыў я — адзіны, як мне здавалася, сапраўдны і які, у сутнасці, належаў самому Гамеру. Чаму Баціста, Рэйнгольд і я так пазнаму ўяўлялі сабе Адысея? Менавіта таму, што так непадобны наша жыццё і нашы чалавечыя ідэалы. Вобраз, які намалюваў Баціста: павярхоўны, вульгарны, рытарычны, безмястоўны, — адлюстроўваў ідэалы

ці, лепш сказаць, інтарэсы прадзюсера. Больш рэальны, але прыніжаны і дробны вобраз, які стварыў Рэйнгольд, адпавядаў маральным і творчым магчымасцям гэтага рэжысёра. І, нарэшце, мой вобраз Адысея, вядома, больш узвышаны і разам з тым больш натуральны, больш паэтычны і ў той жа час больш праўдзiвы, быў створаны маім няхай уяўным, але шчырым імкненнем да жыцця, не забруджанага і не абяздушанага грашыма, якое не апусцілася да жывёльнага ўзроўню і проста фізіялагічнага існавання. Мне да нейкай ступені сучасна тое, што вобраз, які ўяўляўся мне, быў найлепшым. Я павінен узняцца ўпоравень з ім, нават калі мне не ўдалося стварыць яго ў сцэнарыі, нават калі, што зусім верагодна, мне не ўдасца ўвасобіць яго ў рэальным жыцці. Толькі так я здолею прымусяць Эмілію паверыць мне і вярну зноў яе павагу і каханне. Але як гэта зрабіць? Я бачыў толькі адну магчымасць — кахаць Эмілію яшчэ больш, даказваць ёй штодзённа чысціню і бескарыслівасць свайго кахання.

Аднак я падумаў, што мне не варта пакуль што змушаць да чаго-небудзь Эмілію і гвалціць яе волю. Я пераначую і паеду заўтра днём — параходам, не імкнучыся пабачыцца з ёй і пагаварыць. Пасля з Рыма я напішу ёй вялікае пісьмо, у якім растлумачу ўсё, што не змог растлумачыць сёння, у час нашай размовы.

У гэты момант да мяне даляцелі прыцішаныя галасы з дарожкі, якая вяла да тэрасы. Я адразу ж пазнаў Эмілію і Бацісту. Я хуценька зайшоў у дом і запёрся ў сваім пакоі. Але спаць мне не хацелася, яшчэ я мучыўся ад таго, што сяджу запёрты ў душным пакоі, у той час як яны, жвава размаўляючы, ходзяць па ўсёй віле. Я мучыўся ад бяссонніцы, асабліва ў апошні час, і прывёз з Рыма моцнае снатворнае, якое вельмі хутка дзейнічала. Узяўшы двойную дозу,

я, не распранаючыся, упаў на ложкак. Заснуў я імгненна: галасы Эміліі і Бацісты я чуў усяго некалькі хвілін.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Прачнуўся я позна, калі меркаваць па сонечных промнях, якія прабіваліся ў пакой скрозь шчыліны ў аканіцах, і нейкі час прыслухоўваўся да густой цішыні, якая вельмі не падобная на гарадскую; у горадзе, калі нават робіцца зусім ціха, у цішыні яшчэ жывуць адгалоскі грукату і шуму. Лежачы нерухома на спіне, я ўслухоўваўся ў гэту першабытную цішыню, і мне раптам здалася, што ў ёй чагосьці не хапае, мусіць, тых рытмічных гукаў, якія чуюцца ад электрычнай помпы, якая пампе кожную раніцу ваду ў цыстэрну, ці ад шчоткі для падлогі ў руках служанкі, гукаў, якія нібы падкрэсліваюць цішыню і робяць яе яшчэ больш густою. Было так ціха, што здавалася, нібы наўкола не засталася ніводнай жывой істоты. Адным словам, стаяла не цішыня, поўная жыцця, а мёртвая цішыня. Цішыня, як падумаў я, знайшоўшы нарэшце патрэбныя словы, абсалютнай адзіноты.

Калі ў маёй свядомасці мільганулі гэтыя словы, я адразу ўскочыў з ложка і кінуўся да дзвярэй, якія вялі ў пакой да Эміліі. Я адчыніў дзверы, і першае, што мне кінулася ў вочы, было пісьмо, якое ляжала на падушцы ў галавах незасцеленай пасцелі.

Пісьмо было вельмі кароткае: «Дарагі Рыкарда, зразумеўшы, што ты не хочаш ехаць, ад'язджаю я. Відаць, сама я не адважылася б на гэта — карыстаюся ад'ездам Бацісты. І яшчэ таму, што баюся адзіноты. Як бы там ні было, але кампанія Бацісты ўсё ж лепей, чымся адзінота. У Рыме, аднак, я расстануся з ім і буду жыць адна. Калі раптам да цябе дайдуць чуткі, што я стала палюбоўніцай Бацісты, не здзіў-

ляйся: я не жалезная, і гэта будзе азначаць, што ў мяне не было інакшага выйсця і што я не змагла быць мужнай. Бывай. Эмілія».

Прачытаўшы гэтыя радкі, я сеў на ложка і, не выпускаючы пісьма з рук, утаропіўся ў адчыненае акно. Праз яго я бачыў пінні і абдзёртую сцяну за іхнімі стваламі. Пасля я паглядзеў вакол сябе: у пакоі, халодным і пустым, быў беспарадак — ні прылад туалета, толькі пустыя парасчыняныя шафы з голымі вешалкамі. У апошні час я часта думаў пра тое, што Эмілія можа ад мяне пайсці. Я думаў пра гэта, як пра вялікую бяду, і вось я яе дачакаўся. Я адчуў глухі боль, які, здавалася, ішоў з самай глыбіні маёй душы. Калі б вырванае з зямлі дрэва магло адчуць боль, яно б адчула яго карэннем. Я стаў такім вырваным дрэвам, карэнне маё агалілася, а родная зямля, Эмілія, якая жывіла іх сваёй любоўю, была далёка; маё карэнне не зможа больш кранацца яе любові і чэрпаць адтуль жыццёвыя сокі, і яны пакрыху засохнуць: я адчуваў, што яны пачалі ўжо засыхаць, і ад гэтага мне стала невыносна балюча.

Нарэшце я ўстаў і вярнуўся ў свой пакой. Я быў ашаломлены і разгублены, тупы боль не праходзіў; я адчуваў, што хутка ён стане нясцерпны — і са страхам чакаў гэтай мінуты, не ведаючы, калі яна нарэшце надыдзе. Прыслухоўваючыся да гэтага болю, я ў той час стараўся не думаць пра яго, каб не развярдзіць рану. Машынальна я ўзяў плаўкі і па сцяжынцы, што агінала востраў, выйшаў на плошчу. Тут я купіў газету і сеў за столік нейкага кафэ. Мне здалося, што ў такім становішчы я не змагу ні пра што думаць, але, надзіва, я прачытаў усю газету ад першага да апошняга радка. Вось так, падумаў я раптам, муха, у якой дурное дзіця адарвала галаву, нейкі час, нібы нічога не заўважаючы, ходзіць, чысціць лапкі і толькі пасля падае мёртвай. Прабіла дванаццаць, гулкія ўда-

ры гадзінніка на званіцы разнесліся па ўсёй плошчы. У гэту хвіліну на пляж Пікола Марына адыходзіў аўтобус. Я ўскочыў у яго.

Неўзабаве я быў ужо на месцы. Яркая свяціла сонца. На аўтобусным прыпынку востра пахла мачой. Тут стаялі коні, запрэжаныя ў пралёткі. Фурманы, збіўшыся ў кучку, аб нечым ціха гаманілі. Я стаў паціху спускацца па прыступках, якія вялі да купальні. Гледзячы ўніз, я бачыў невялікі пляж з белаай галькі і блакітнае мора, што раскінулася пад летнім небам. Нерухомае, яно ззяла, пераліваючыся, нібы атлас. Я падумаў: добра было б цяпер пакатацца на лодцы; гэта б заняло маю ўвагу, і прытым я быў бы зусім адзін; на пляжы, усыпаным людзьмі, гэта зрабіць было немагчыма. Падышоўшы да купальні, я клікнуў служку і папрасіў яго падрыхтаваць мне лодку. Пасля пайшоў у кабінку распранацца.

Выйшаўшы з кабіні, я, босы, накіраваўся па націле, гледзячы ўважліва пад ногі, каб не застраміць іх аб шурпатыя, з'едзеныя соллю дошкі. Чэрвеньскае сонца залівала мяне сваім святлом, пякло ў спіну, ад гэтага было вельмі прыемна — такое пачуццё ніяк не тасавалася з тым станам прыгнечанасці і разгубленасці, у якім я цяпер знаходзіўся. Усё яшчэ гледзячы сабе пад ногі, я спусціўся па прыступках невялікай лесвіцы і пайшоў уздоўж берага, усыпанага гарачай галькай. Падышоўшы да самай вады, я падняў вочы і ўбачыў Эмілію.

Служка купальні, худы, мускулісты, загарэлы стары ў насунутым на вочы вялікім саламяным капелюшы, стаяў ля лодкі, напалову спусчанай на ваду. Эмілія сядзела на карме ў добра мне знаёмым злёным, крыху выцвілым купальніку — бюстгальтары і трусіках. Яна сядзела, моцна сціснуўшы калені і апіраючыся на адстаўленыя назад рукі — зграбна выгнулася ў грацыёзнай жаночай позе. Згледзеўшы, што я

здзівіўся, яна ўсміхнулася і ўважліва паглядзела на мяне, нібыта хацела сказаць: «Я тут... Але нічога нікому не гавары... Рабі так, нібы ты наперад ведаў, што сустрэнеш мяне тут».

Я паслухаў яе, маўклівую, і сам, не сказаўшы ні слова, ні жывы ні мёртвы машынальна апёрся на працягнутую мне руку служкі і апынуўся ў лодцы. Служка зайшоў у ваду па калена, уставіў вёслы ва ўключыны і адпіхнуў лодку. Я сеў за вёслы і, апусціўшы галаву, пачаў веславаць пад гарачым сонцам, трымаючы курс на мыс, які адгароджваў невялічку бухту. Я веславаў моцна, рытмічна і маўчаў, не глядзячы на Эмілію, і мінут праз дзесяць дасягнуў мыса. Я адчуваў, што не змагу загаварыць з Эміліяй, пакуль не схаваецца з вачэй пляж з яго кабінамі і людзьмі, што купаліся і загаралі. Мне хацелася, каб мы былі зусім адны, толькі яна і я, як раней на віле, калі мне трэба было сказаць ёй што-небудзь важнае.

Я веславаў і веславаў, і мяне ахапіў раптам страшэнны сум, да якога дамешвалася нейкая новая, невядомая радасць. Я адчуў, што плачу. Цяпер я веславаў, адчуваючы, што слёзы шчыплюць мне вочы, кожная слязінка, якая цякла з вачэй, паліла мне твар. Параўнаўшыся з мысам, я пачаў веславаць яшчэ шпарчэй, каб справіцца з цячэннем — гэтым месцам вада бурліла і пенілася. Справа ад мяне тырчаў з вады вялікі камень, злева падымалася высокая стромае скала. Я накіраваў лодку паміж імі, налёг на вёслы ў тым месцы, дзе вельмі ўжо бурліла вада, і аб'ехаў мыс. Камень быў увесь белы ад солі, і кожны раз, калі на яго набягалі хвалі, на сонцы ззяла зялёная барада з водарасцей. За мысам, на другі бок стромай скалы, адкрываўся вялізны амфітэатр з белага камення. Паміж камення відаць былі маленькія, усыпаныя белай галькай, зусім пустыя пляжы. Мора таксама было пустэльнае — ні лодак, ні плыўцоў. Вада тут здавалася

масляністай, густа-сіняга колеру — як заўсёды, дзе вялікая глыбіня. Удалечыні былі відаць другія мысы, якія ўразаліся, нібы кулісы дзівоснага тэатра, у спакойнае, залітае сонцам мора.

Я пачаў веславаць цішэй і зірнуў на Эмілію. Пакуль мы не аб'ехалі мыс, яна ўвесь час маўчала, але тут усміхнулася мне і спытала:

— А чаму ты плачаш?

— Я плачу ад радасці, што бачу цябе.

— Ты рады мяне бачыць?

— Вельмі... А я быў упэўнены, што ты паехала...

Але ты не паехала.

— Я вырашыла ехаць... Сёння раніцай я ўжо накіравалася з Бацістам на прыстань... Але ў апошні момант перадумала і засталася.

— А што ты рабіла дагэтуль?

— Пахадзіла па прыстані... Пасядзела ў кафэ... Пасля на фунікулёры паднялася ў Капры і пазваніла на вілу... Мне казалі, што ты пайшоў... Тады я падумала, што ты, відаць, падаўся на пляж Пікола Марына, і пайшла туды... Распранулася і пачала чакаць... Убачыла цябе, калі ты прасіў, каб табе далі лодку... Я ляжала на сонцы, а ты прайшоў міма і мяне не заўважыў... Тады, пакуль ты распранаўся, я села ў лодку.

Нейкі час я маўчаў. Мы былі на паўдарозе паміж мысам, які аб'ехалі, і скалой, якая моцна ўдавалася ў мора. Я ведаў, што за ёю Зялёны грот, і мне раптам захацелася пакупацца. Пасля я ціха спытаў у Эміліі:

— А чаму ты не паехала з Бацістам? Чаму ты засталася?

— Таму што сёння, падумаўшы, я зразумела, што памылялася... І ўсё, што адбылося паміж намі, проста непаразуменне.

— А што змусіла цябе так падумаць?

— Не ведаю... Можна, інтанацыя твайго голасу ўчора вечарам...

— І цяпер ты сапраўды верыш, што я не зрабіў нічога ганебнага, нічога, у чым ты мяне абвінавачвала?

— Нічога, я ў гэтым упэўнена.

Мне заставалася толькі задаць ёй яшчэ адно, апошняе, пытанне і, відаць, самае важнае.

— Але ж ты, — сказаў я, — ты ж не лічыш, што я нягоднік... па сваёй натуре... Скажы, ты так не лічыш, Эмілія?

— Я так ніколі не лічыла... Мне проста здалося, што ты павёў сябе не так, і я перастала цябе паважаць... Але цяпер ведаю: усё гэта было толькі непаразуменнем. Не будзем больш гаварыць пра гэта, добра?

Я нічога не адказаў, і яна маўчала. Я пачаў веславаць з большай сілай і, як мне здалося, з яшчэ большай радасцю, якая, нібы ранішнія сонца, узнімалася ўва мне і адагравала маю застылую і акалелую душу. Тым часам мы даплылі да Зялёнага грота, і я скіраваў лодку да яго ўвахода. Ён быў ужо відаць — узнімаўся цёмнай аркай над люстранай паверхняй халоднай зялёнай вады.

— І ты мяне кахаш?

Эмілія завагалася, пасля адказала:

— Я заўсёды цябе кахала... І буду кахаць заўсёды. Мяне здзівіў сум, з якім яна гэта сказала.

Занепакоены, я зноў спытаўся:

— Чаму ты гаворыш пра гэта з такім сума?

— Не ведаю... Можна, таму, што было б намнога лепш, калі б ніякае непаразуменне не разлучала нас і калі б мы заўсёды любілі адно аднаго, як і раней...

— Вядома, — адказаў я. — Але цяпер ужо ўсё гэта прайшло... Мы не павінны думаць пра тое... Цяпер мы будзем заўсёды кахаць адно аднаго.

Мне здалося, што яна кінула ў знак згоды. Але вачэй яна не падымала і была ўвесь час крыху сум-

ная. Я на імгненне адпусціў вёслы і, нахіліўшыся ўперад, сказаў:

— Зараз мы паплавём у Чырвоны грот... Гэта вельмі маленькі і глыбокі грот, ён знаходзіцца за Зялёным гротам. У глыбіні яго ёсць маленькі пляж... Там, у цемні, мы будзем кахаць адно аднаго... Эмілія, хочаш?

Яна падняла галаву і моўчкі кінула, глянуўшы на мяне сарамліва — яна ўсё разумела. Я зноў налёг на вёслы.

І вось мы ўжо ў гроце, пад камяністым скляпеннем, на якім густа пераліваюцца ізмурудныя водбліскі ад вады і сонца. Далей, углыбіні, там, дзе ад роўных удараў хваль гулка гудзіць скляпенне, вада зусім цёмная, і чорныя бліскучыя камяні вытыркаюцца з яе, як спіны марскіх жывёл. А вось і праход між дзвюх скал, які вядзе да Чырвонага грота.

Эмілія сядзела нерухома, гледзячы на мяне, і сачыла за маім рухам у падатлівай позе, як жанчына, якая толькі і чакае намёку, каб аддацца. Адпіхваючыся то адным, то другім вяслом ад скал, я правёў лодку пад сталактытавым скляпеннем, вывеў на адкрытую водную прастору і накіраваў да цёмнага ўвахода ў Чырвоны грот. Крыкнуў Эміліі: «Нагніся!» — узмахнуў вяслом, і лодка лёгка праслізнула ў грот.

Чырвоны грот складаецца з дзвюх частак: першая, нібы прыхожая, адгароджана ад другой вялікім уступам; за ім грот выгінаецца і цягнецца да пляжа, які размешчаны ў глыбіні яго. Гэтая другая частка грота ахутана амаль суцэльным моракам, і вочы павінны прывыкнуць да цемнаты, каб можна было ўгледзець маленькі пляж, падсвечаны дзіўным чырванаватым святлом, які і даў назву ўсяму гроту.

— Гэта вельмі цёмны грот, — сказаў я Эміліі. — Але хутка нашы вочы прывыкнуць, і мы ўсё зможам убачыць.

Лодка ўсё яшчэ па інерцыі плыла пад нізкім цёмным скляпеннем. Я больш нічога не бачыў. Нарэшце нос лодкі са скрыпам урэзаўся ў гравій. Тады я кінуў вёслы і, прыўзняўшыся, выцягнуў руку туды, дзе была карма.

— Дай руку, — сказаў я, — я памагу табе ўстаць.

Эмілія не адказала. Я паўтарыў, нічога не разумеючы:

— Дай руку, Эмілія, — і зноў нахіліўся да яе з выцягнутаю рукою. Яна і цяпер не адказала; я нахіліўся яшчэ ніжэй і асцярожна, каб не лучыць ёй рукою у твар, пачаў вобмацкам шукаць яе на карме. Але на карме нікога не было. На тым месцы, дзе, як мне здавалася, павінна была сядзець Эмілія, пальцы мае намацалі толькі гладкую дошку ад сядзення. Я спачатку здзівіўся, тады мяне ахапіў жах.

— Эмілія! — закрычаў я. — Эмілія!

Толькі ціхае рэха пачулася мне ў адказ. Ва ўсякім выпадку, так мне здалося. Тым часам вочы мае прывыклі да цемнаты, і ў густым мораку я змог нарэшце разгледзець лодку, якая ўрэзалася ў бераг, пляж, усыпаны дробным цёмным гравіем, і бліскучае вільготнае скляпенне, якое выгнулася над маёй галавой. Я ўбачыў, што лодка пустая, што на карме нікога няма, пляж таксама пусты, і вакол мяне — ні душы; я быў зусім адзін.

Гледзячы на карму, я разгублена прашаптаў: «Эмілія...» Пасля паўтарыў чуць мацней: «Эмілія, дзе ты?» І ў тую хвіліну зразумеў усё. Я выйшаў з лодкі і кінуўся на зямлю, уткнуўшыся тварам у хрусткі гравій. Мусіць, я страціў прытомнасць і доўга пралежаў, не рухаючыся і нічога не адчуваючы.

Пасля я ўстаў, машынальна сеў у лодку і вывеў яе з грота. Мяне асляпіла зыркае сонечнае святло, якое адбівалася ад паверхні мора. Я глянуў на свой гадзіннік: дзве гадзіны дня. У гроце я прабыў крыху больш

за гадзіну. Мне ўспомнілася, што поўдзень — час зда-
няў; і я зразумеў, што Эмілія, з якой я гаварыў, была
ўсяго толькі зданню.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Назад я плыў вельмі доўга. Я часта пераставаў
веславаць, сядзеў нерухома, падняўшы вёслы і ўтаро-
піўшыся абьякавым позіткам у зыркую паверхню ла-
зурнага мора. Было ясна — я стаў ахвярай галюцына-
цыі гэтаксама, як два дні назад, калі ўбачыў распра-
нутую Эмілію, — тады мне таксама здалася, што я
нагнуўся і пацалаваў яе, на самай жа справе я да яе
нават не падышоў. Гэты раз галюцынацыя была мац-
нейшай і больш выразнай; тым не менш, гэта была
ўсяго толькі галюцынацыя: аб гэтым сведчыла хоць
бы мая ўяўная размова са зданню Эміліі. Я змусіў
Эмілію сказаць усё, што мне хацелася ад яе пачуць, і
паводзіла яна сябе менавіта так, як мне хацелася б.
Тут усё ішло ад аднаго мяне. Я не толькі ўявіў сабе
ўсё так, як мне хацелася, каб гэта адбылося, але дзя-
куючы сіле пачуцця, якое мяне захліснула, уявіў, што
на самай справе так і адбылося. Дзіўна, але мяне на-
ват не здзівіла мая галюцынацыя, надзвычай рэдкая,
бадай, нават своеасаблівая. Нібыта яшчэ пад яе ўладай,
я ўзнаўляў у сваёй памяці асобныя дэталі і амаль з
асалодай спыняўся на тых, якія цешылі мяне больш за
іншыя. Якая прыгожая была Эмілія, што сядзела на
карме маёй лодкі... Гэта Эмілія не пагарджала мною,
а кахала мяне... Як яна пяшчотна са мной размаўля-
ла; якая гарачая ўзрушанасць авалодала мной, калі
я сказаў, што жадаю яе, а яна адказала мне, што згод-
на, злёгка кінуўшы галавой. Як чалавек, які, убачыў-
шы салодкі і вельмі яркі сон, прачынаецца і доўга
смакуе выкліканыя ім вобразы і адчуванні, я быў

яшчэ ўвесь пад уладай галюцынацыі; мне было ўсё роўна, што гэта галюцынацыя, бо я зведаў такія пачуцці, з якімі звычайна ўспамінаеш рэальную з'яву.

Я з асалодай успамінаў асобныя падрабязнасці прывіду, як раптам мне прыйшло ў галаву яшчэ раз параўнаць той час, калі я адплыў на лодцы ад Пікола Марына, і час, калі я выплыў з Чырвонага грота. І зноў я аж здзіўся: так доўга мне давялося прабыць на падземным пляжы. Калі лічыць, што я плыў ад Пікола Марына да грота сорак пяць мінут, то я прабыў там больш за гадзіну. Як я ўжо сказаў, я звязваю гэта са своеасаблівым станам, вельмі блізкім да страты прытомнасці. Але цяпер, падумаўшы над сваёй галюцынацыяй, якая была вельмі не проста і ў той жа час адпавядала ўсім маім патаемным жаданням, я спытаў у сябе: а можа, мне прыснілася ўсё гэта? Інакш кажучы, можа, я сеў у лодку ў купальні толькі адзін, адзін заплыў у грот, улёгся там на пляжы і заснуў. Там я і сасніў, што ад'ехаў ад купальні з Эміліяй, паразмаўляў з ёй, папрасіў яе быць маёй і паплыў у грот. А потым мне памроілася, што я падаў ёй руку, каб памагчы ўстаць, і, нідзе не знайшоўшы Эміліі, спалохаўся, падумаў, што прагульваўся па моры са зданню — упаў на бераг і страціў прытомнасць.

Такое меркаванне здалося мне цяпер дужа верагодным. Але не больш, чым верагодным. У галаве ў мяне ўсё пераблыталася, я не мог выразна адрозніць сон ад явы. Мяжой паміж імі, відаць, быў той момант, калі я ўлёгся на падземным пляжы ў глыбіні грота. Я заснуў, і мне прыснілася, нібыта я разам з Эміліяй, з жывой Эміліяй?.. Ці, можа, я заснуў і прысніў, што перада мной з'явілася здань Эміліі? А можа, я заснуў і мне прыснілася, што я сплю і сню адзін з гэтых сноў? Як у тых кітайскіх шкатулках, у кожнай з якіх знаходзіцца другая, меншая, рэальнасць змяшчала ў са-

бе сон, які ў сваю чаргу змяшчаў у сабе рэальнасць, а тая — зноў сон, і так да бясконцасці.

Некалькі разоў я пераставаў грэбці і, падняўшы вёслы, пытаўся ў сябе раз і яшчэ раз: сніў я сон, ці ў мяне была галюцынацыя, ці, можа, што немагчыма нават сабе ўявіць,— перада мной на самай справе з'явілася здань? Урэшце, я прыйшоў да высновы, што вызначыць гэтага я не ў стане і што, відаць, пра гэта я ніколі не дазнаюся праўды.

Я зноў налёг на вёслы і даплыў да купальні. Хуценька апануўся, падняўся на аўтобусны прыпынак і справіўся ўскочыць у аўтобус, што якраз ад'язджаў на плошчу Капры. Цяпер я спяшаўся назад. Не ведаю чаму, але я быў упэўнены, што там, на віле, я змагу разгадаць усю тайну. Я спяшаўся яшчэ і таму, што да адплыцця парахода, які звычайна адыходзіў у шэсць гадзін, мне трэба было справіцца перакусіць і спакаваць чамаданы. Часу ў мяне было мала. З плошчы я пусціўся падбегам па сцяжынцы, што агінала востраў. Праз дваццаць хвілін я быў ужо на віле.

У пустой гасцініцы я нават не паспеў адчуць адзіноты. На сервіраваным стале побач з талеркай ляжала тэлеграма. Нічога не разумеючы, я спалохана ўзяў са стала жоўты канверт і распячатаў. Подпіс Бацісты здзівіў мяне і, не ведаю чаму, абнадзеіў. Пасля я прачытаў тэлеграму. Мне кораценька паведамлялі, што Эмілія трапіла ў аўтамабільную катастрофу і што стан яе «крайне цяжкі».

Далей мне расказваць ужо амаль няма пра што. Ці трэба гаварыць, што ў той дзень я адразу пакінуў вілу. Прыехаўшы ў Неапаль, я дазнаўся, што Эмілія не паранена, а загінула ў выніку аўтамабільнай катастрофы непадалёк ад Тэрачыны. Смерць яе была вельмі дзіўнай. Змучаная гарачынёй і стомай, Эмілія, відаць, заснула, звесіўшы галаву на грудзі. Баціста, як заўсёды, ехаў на вялікай хуткасці. Нечакана з бакавой да-

рогі на шашу высунуліся валы, запрэжаныя ў калёсы. Баціста рэзка затармазіў. Вылаяўшы вазака, ён зноў налёг на газ. Эмілія маўчала, галава яе хісталася з боку на бок. Баціста загаварыў да яе — яна маўчала. На павароце ад штуршка яна ўпала на яго, Бацісту. Ён спыніў машыну і ўбачыў, што Эмілія мёртвая. Калі Баціста нечакана затармазіў, каб не наскочыць на калёсы, запрэжаныя валамі, усё цела Эміліі было расслаблена, як звычайна ў часе сну; пры раптоўным штуршку галава яе рэзка крутнулася, і ў яе зламаўся пазваночнік. Смерць надышла імгненна, Эмілія яе нават не адчула.

Стаяла нясцерпная гарачыня. Гарачыня прыглушае смутак, які, як і радасць, не церпіць побач іншых пачуццяў. У дзень пахавання была страшэнная духата, неба ўсюль зацягнула хмарамі, у вільготным паветры не было чуваць аніякага ветрыку. Вечарам пасля пахавання, зайшоўшы ў нашу, цяпер ужо назаўсёды пустую і непатрэбную, кватэру і зачыніўшы за сабой дзверы, я нарэшце зразумеў, што Эмілія сапраўды памерла і што я яе ніколі ўжо не ўбачу. Усе вокны былі расчынены насцеж, за імі гусцеў змрок; ходзячы з пакоя ў пакой па бліскучым паркеце, я адчуваў, што задыхаюся. Асветленыя вокны суседніх дамоў даводзілі мяне да шаленства. Іх лагоднае святло напамінала мне, што недзе ёсць свет, дзе спакойна жывуць людзі, кахаюць адно аднаго без ніякіх непаразуменняў... З такога свету, здавалася мне, я быў выгнаны назаўсёды... Каб зноў вярнуцца туды, у той свет, я павінен быў высветліць адносіны з Эміліяй, пераканаць яе яшчэ раз у тым, што калі сам загараешся любоўю, то запальваеш яе і ў сэрцы другога чалавека. Але цяпер для мяне гэта ўжо немагчыма. Мне здавалася, што я вар'яцею пры думцы, што смерць Эміліі была, відаць, апошняй, канчатковай праявай яе варожасці да мяне.

Але трэба было неяк жыць далей. Назаўтра я ўзяў

чамадан, які так і не распакоўваў, замкнуў уваходныя дзверы з такім адчуваннем, нібы запёр склеп, і, аддаючы ключ швейцару, сказаў, што пасля вяртання з Капры думаю пазбавіцца ад гэтай кватэры. Я зноў паехаў на Капры. Дзіўна, але вярнуцца туды мяне змусіла цьмяная надзея, што я зноў убачу Эмілію — ці, можа, там, дзе яна з'явілася зданню, ці, можа, у якім-небудзь іншым месцы. Тады я яшчэ раз растлумачу ёй, чаму ўсё так адбылося, раскажу ёй пра сваё каханне і зноў пачую ад яе, што яна разумее і кахае мяне. Надзея мая была падобная на вар'яцтва, і я гэта ведаў. Ніколі я яшчэ не быў так блізка ля той мяжы, калі можна страціць розум, як у тых дні. Я адчуваў тады да ўсяго адну толькі агіду і сумаваў па галюцынацыі...

На шчасце, Эмілія больш да мяне не з'яўлялася — ні ў сне, ні наяве. Супаставіўшы той час, калі я яе ўбачыў апошні раз, з часам яе смерці, я вызначыў, што па часе гэтыя падзеі не супадалі. Эмілія была яшчэ жывая, калі мне памроілася, што я бачу яе на карме лодкі. Але, відаць, яна была ўжо мёртвая, калі я ляжаў без прытомнасці ў глыбіні Чырвонага грота. Выходзіць, нішто не супадала — ні ў жыцці, ні ў смерці. Я так ніколі і не буду ведаць, быў гэта прывід, галюцынацыя, сон ці яшчэ які-небудзь падман. Непаразуменне, якое перакрэсліла нашы адносіны, працягвалася і пасля смерці Эміліі.

Я сумаваў па ёй і па тых мясцінах, дзе я бачыў яе апошні раз, і зайшоў аднойчы на той самы пляж ля вілы, на якім я бачыў распанутую Эмілію, і ўявіў, што пацалаваў яе. На пляжы нікога не было. Праціснуўшыся між камянёў і глядзячы на ласкавую блакітную марскую прастору, я зноў успомніў пра паэму Гамера, пра Адысею і Пенелопу і падумаў, што Эмілія, як Адысей і Пенелопа, знаходзіцца цяпер у бязмежнай марской прасторы, навечна застыўшы ў той фор-

ме, у якую была ўвасоблена пры жыцці. Цяпер толькі ад мяне аднаго, а не ад сноў і галюцынацый залежыць, ці змагу я зноў знайсці яе і працягнуць тую размову, якую мы пачалі з ёй на зямлі. Толькі так Эмілія зможа адлучыцца ад мяне і, вызваліўшыся ад цяжару маіх пачуццяў, схіліцца нада мной, як вобраз супакаення і хараства. І я вырашыў напісаць гэтыя ўспаміны ў надзеі, што жаданне маё збудзецца.

З М Е С Т

Боль і надзеі «маленькага чалавека». Э. Садаўнічы . . .	3
ПАГАРДА	13

Маравія А.

М 25 Пагарда: Раман/Пер. на беларус. мову
І. Пташнікава; Прадм. Э. Садаўнічага.—
Мн.: Маст. літ., 1989.— 237 с.— (Б-ка замеж.
прозы).

ISBN 5-340-00287-X (беларус.).

Моравиа А. Презрение: Роман.

Змест рамана сучаснага італьянскага пісьменніка А. Маравія (н. у 1907 г.) складае гісторыя распаду сямейных адносін галоўных герояў. Дэталёва даследуючы глыбока схаваны ўнутраны канфлікт паміж мужам і жонкай, які прыводзіць іх да поўнага разрыву, аўтар паказвае яго сувязь з уяўленнямі, што сфарміраваліся ў іх пад уплывам сацыяльнага асяроддзя.

М $\frac{4703010100-085}{302(03)}-89$ 154—89

ББК 84.4Ит

Літаратурна-художественное издание

Моравиа Альберто

ПРЕЗРЕНИЕ

Роман

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

Маравія Альберта

ПАГАРДА

Раман

Рэдактар *Л. І. Кайрус*. Мастак *В. А. Тарасай*. Мастацкі рэдактар *А. М. Малышава*. Тэхнічны рэдактар *М. Ц. Папкова*. Карэктар *Л. П. Бялова*.

ІВ № 3120

Здадзена ў набор 13.09.88. Падп. да друку 16.02.89. Фармат 70×100^{1/32}. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 9,75. Ум. фарб.-адб. 10,08. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 15 000 экз. Зак. 1817. Цана 1 р. 40 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

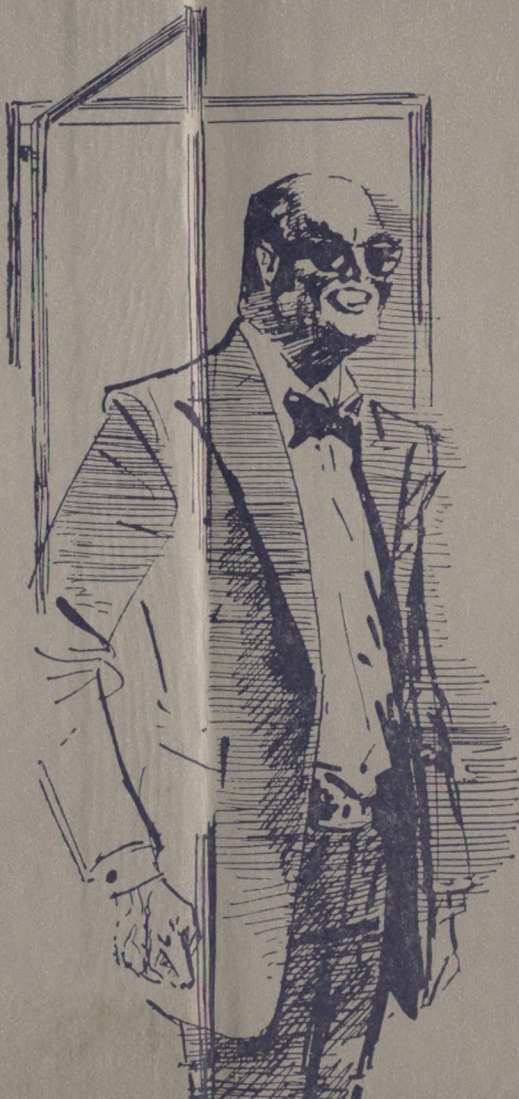
Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

**ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»**

**Чытайце творы з серыі
«Бібліятэка замежнай прозы»
ў перакладзе на беларускую мову,
выпушчаныя ў 1988 г.**

Муа Марцінсан
МАМА ВЫХОДЗІЦЬ ЗАМУЖ
Раман. (Швецыя)

Карсан Маккалерс
БАЛАДА ПРА СУМНАЕ КАФЭ
Аповесці. (ЗША)

1875

1876

1877

1878